

Κοσμάς Ψυχοπαίδης

ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΣΧΕΤΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΡΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ἡ σύγχρονη πολιτική φιλοσοφία ἀνατρέχει σέ μιὰ θεωρητική παράδοση πού προέρχεται ἀπό τόν διαφωτισμό, ἀλλά ἐνσωματώνει καί ὅλα τὰ προβλήματα μέ τά ὁποῖα βρέθηκε ἀντιμέτωπη ἡ διαφωτιστική σκέψη κατά τόν 19ο καί 20ο αἰῶνα καί τά ὁποῖα τήν ὥθησαν συχνά σέ ἀναίρεση τῶν ἀρχῶν της καί σέ ἀποδοχές δογματικῶν καί σχετικιστικῶν θέσεων. Τέτοια προβλήματα ἀναφέρονται στίς δυσχέρειες «ἐφαρμογῆς» τοῦ κανονιστικοῦ πυρήνα τῆς διαφωτιστικῆς φιλοσοφίας στήν κοινωνία καί στήν ἱστορία, ἰδιαίτερα στή δυσχέρεια προσδιορισμοῦ τῶν τρόπων μέ τούς ὁποίους θά ἐπιβληθοῦν οἱ κανόνες ἐνόψει τῶν ἀντιτιθεμένων σ' αὐτούς μηχανισμῶν τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων καί τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν ζωῆς. Ἡδη στόν διαφωτισμό διατυπώνεται ἡ ἰδέα, πού ἀνευρίσκεται ἀργότερα καί στήν ἐγελιανή διαλεκτική, ὅτι εἶναι δυνατή ἡ ἐνταξη τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας σέ μιὰ τελεολογία ἐλλόγων περιεχομένων καί ἡ πραγμάτωση κατά τόν τρόπο αὐτό τῶν «σκοπῶν» τοῦ Λόγου μέσῳ τοῦ ἐγωϊστικοῦ πράττειν, χωρίς τοῦτο νά ἀποτελεῖ σκοπό τῶν ἐγωϊστικά δρώντων ἀτόμων.

Ἡ ἰδέα αὐτή βρίσκει τήν ἐπιστημολογική ἐκφρασή της σέ ἕναν τύπο (ἐλλογῆς) ἐξήγησης, πού ἐντάσσει στή συγκρότηση τοῦ ἐξηγητικοῦ ἐπιχειρήματος «δεσμευτικές» ἀξιολογήσεις, μέ ἀναφορά πρὸς τίς ὁποῖες ἀναπτύσσονται οἱ αἰτιακές σχέσεις. Ὁ τύπος αὐτός κανονιστικῆς ἐξήγησης, ὁ ὁποῖος ἀνατρέχει στόν Rousseau, προϋποθέτει τή γενικευσιμότητα καί τήν ὑπερβατολογική ἰσχὺ τοῦ διαφωτιστικοῦ κανονιστικοῦ πλαισίου, μιὰ προϋπόθεση κατά τῆς ὁποίας διατυπώθηκαν ἐξαρχῆς ἀντίπαλα ἱστορικά καί σχετικιστικά ἐπιχειρήματα. Σύμφωνα μέ τά ἐπιχειρήματα αὐτά τό ἀξιακό πλαίσιο τοῦ διαφωτισμοῦ δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ, ὅπως τό ἴδιο ἀξιῶνει, δεσμευτικό ὑπερβατολογικό πλαίσιο γιά τήν ἐξήγηση / ἀξιολόγηση τῶν διαδικασιῶν συγκρότησης ἱστορικῶν κοινωνιῶν γενικά, ἀφοῦ τό ἴδιο δέν

είναι παρά σύμπτωμα ενός ιδιαίτερου ιστορικού-οργανικού μορφώματος μιᾶς κοινωνίας (τῆς σύγχρονης) στήν ὁποία ἐμφανίσθηκε. Ὡς συνέπεια τούτου, ἀπό τή σκοπιᾶ τοῦ ἱστορισμοῦ, διαπιστώνεται κριτικά ἀπέναντι στή διαφωτιστική θεωρία ὅτι ἡ τελευταία εἶναι ἀφηρημένη, δεδομένου ὅτι δέν ἐπιτρέπει, μέ ἀφετηρία τίς ἐπιστημολογικές της παραδοχές, νά προσεγγισθεῖ ἡ ὀργανική ἀνεπανάληπτη ὁλότητα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ «στιγμή».

Τό ἱστοριστικό αὐτό ἐπιχείρημα παρουσιάζει πολλές ὁμοιότητες πρός τήν ἐγγελιανή κριτική τοῦ ἱστορισμοῦ ὡς ἀφαίρεσης, ἡ ὁποία δέν συνοδεύεται ἀπό ἕναν ἀναστοχασμό πάνω στούς ἴδιους της τούς συγκροτησιακούς ὄρους (μιᾶ κριτική πού ὁδηγεῖ στήν ἀπόρριψη τῶν συμβολαιακῶν θεωριῶν τοῦ κράτους ἀπό τόν Hegel). Ὁ Hegel ἐπεχείρησε νά ἀμυνθεῖ κατά τοῦ (σήμερα διαδεδομένου) ἐπιχειρήματος ὅτι ἡ θεωρία του ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἱστοριστικῆς παράδοσης, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ἡ διαλεκτική θεωρία στηρίζεται σέ δεσμευτικές, ἱστορικά συντελεσμένες, ἔλλογες μορφές πού ἀποτελοῦν τό ἀνεπίστρεπτο κανονιστικό πλαίσιο τοῦ σύγχρονου κόσμου («ὁ ἄνθρωπος στέκει μέ τό κεφάλι πρός τά κάτω, δηλαδή στηρίζεται στή σκέψη, καί σύμφωνα μέ αὐτήν οἰκοδομεῖ τήν πραγματικότητα»). Ταυτόχρονα ἐπεδίωξε νά ἀφαιρέσει ἀπό τό ἱστοριστικό ἐπιχείρημα τήν κύρια αἰχμή του, τόν σχετικισμό, ἀναπτύσσοντας μιᾶ στρατηγική ἐνσωμάτωσης στοιχείων σχετικισμοῦ καί ἀπροσδιοριστίας στή λογική - διαλεκτική θεμελίωση τῶν τρόπων πραγματοποίησης (ἐφαρμογῆς) τοῦ Λόγου στήν ἱστορία. Ἡ ἀπροσδιοριστία ὑπῆρξε χαρακτηριστικό καί τῶν διαφωτιστικῶν μοντέλων, τά ὁποία ἀνέτρεξαν σέ αὐτήν γιά νά θεμελιώσουν τό ἐπιχείρημα ὅτι οἱ πολιτικές-ἐξουσιαστικές δομές πού δέν νομιμοποιοῦνται ἀπό τήν κριτική εἶναι ἀσταθεῖς.

Ἡ ἀναζήτηση τῆς διάστασης τῆς ἀπροσδιοριστίας τῆς ἐγγελιανῆς ἀντι-ιστοριστικῆς στρατηγικῆς καθιστᾶ δυνατή μιᾶ ἀντιστροφή τῶν κατηγοριακῶν πλαισίων τῆς διαλεκτικῆς Λογικῆς ἡ ὁποία ἐπιτρέπει, παράλληλα πρός τήν ἀνάγνωσή της ὡς ἐννοιακό πλαίσιο ἐνταξῆς τοῦ μέχρι τοῦδε διαμορφωμένου ἱστορικοῦ στό ἔλλογο, καί μιᾶ ἀνάγνωσή της ὡς ἀνοιχτή λογική, ἡ ὁποία εἶναι στραμμένη πρός τό μέλλον καί τό προσεγγίζει θέτοντας ὡς μόνο «ἀναγκαῖο» τρόπο ἐννοιακοῦ του προσδιορισμοῦ, τόν προσδιορισμό του ὡς δυνατότητα ἄρσης τῆς ἀνελευθερίας. Ἡ διαλεκτική αὐτή προσέγγιση προϋποθέτει μιᾶ ἀξιακά καί πρακτικά θεμελιωμένη σύλληψη τῆς κοινωνίας ὡς ἱστορικῆς πραγματικότητας. Στόν βαθμό πού ὁ μεταεγγελιανός ἱστορισμός δέν ἀποδέχθηκε τή διαλεκτική ἀντίληψη τῆς ἔλλογης πραγμάτωσης τοῦ ἱστορικοῦ, σχετικοποιεῖ τούς ἀξιακούς καί ὀλοποιητικούς ὄρους πού συνεπαγόταν ἡ ἀντίληψη αὐτή, πραγματοποιώντας ἔτσι μιᾶ μετάβαση σέ μεθοδολογικό ἐπίπεδο ἀπό τόν σχετικισμό στόν θετικισμό.

Τό πρόβλημα τῆς «ἐφαρμογῆς» τοῦ κανονιστικοῦ της πλαισίου στήν ἱστορική πραγματικότητα, τό ὁποῖο ἀντιμετώπισε ἡ κλασική ἀστική πολιτική φιλοσοφία, τήν ὑποχρέωσε νά καταφύγει σέ μιᾶ ἀναδιατύπωση τῆς παλαιᾶς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφικῆς ἰδέας τῆς μεσότητας καί τοῦ μετριασμοῦ. Στή νέα διατύπωση, μετριασμένο θά πρέπει νά εἶναι τό ἐγωϊστικό

πράττειν προκειμένου νά μπορέσει νά συνυπάρξει μέ τό πράττειν ἄλλων ἐγωϊστῶν καί μέ περιοριστικούς κανόνες. Ἄλλά θά πρέπει νά μετριάσθῃ καί τό ἴδιο τό πολιτικό ἰδεῶδες τῆς φιλοσοφίας προκειμένου νά ἐφαρμοσθῇ σέ μιά κοινωνία πού χαρακτηρίζεται ἀπό ἐγωϊστικά κίνητρα τῶν πράξεων. Τέτοια μοντέλα μεσότητας, πού ἡ φιλοσοφία θεώρησε ὅτι μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν στό ἱστορικό «τώρα», εἶναι ἡ καντιανή ἰδέα τῆς «νομιμότητας» (σέ ἀντίθεση μέ τήν ριζικά θεμελιωμένη στόν πρακτικό Λόγο «ἠθικότητα») ἢ τό φυσικό σύστημα τοῦ Α. Smith. Τά μοντέλα αὐτά χαρακτηρίζονται ἀπό τήν πρόβλεψη ὄρων καί πλαισίων, ἐντός τῶν ὁποίων θά δρᾷ τό ἀτομικό πράττειν χωρίς νά τά ὑπερβαίνει, ἀλλά καί διαδικασιῶν ἐσωτερίκευσης ὀρθῶν κανόνων πού μετριάζουν τόν ἄκρατο ἐγωϊσμό τῶν δρώντων («συμπάθεια» τοῦ Α. Smith). Μετριάστικά πλαίσια καί αὐτομετριάζόμενο πράττειν προσδίδουν στήν κοινωνικοποίηση μιά μορφή πού ἀνταποκρίνεται σέ ἔλλογα φιλοσοφικά αἰτήματα. Οἱ ἐφαρμογές («τυποποιήσεις» μέ τήν καντιανή ἐννοια) αὐτές ἀπέτελεσαν ἕνα ἐπιθυμητό πολιτικό ἰδεῶδες πού εἶτε ταυτίσθηκε μέ τό «τελικό» ἰδεῶδες τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας, εἶτε θεωρήθηκε ὅτι μετέχει τοῦ ἰδεῶδους αὐτοῦ ἐνσωματώνοντας μορφικά του χαρακτηριστικά, ὅπως τῆς γενικότητας ἢ τῆς πραγματοποίησης τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Κατά τόν 19ο αἰώνα ὁ ὠφελιμισμός θά ἐπαναθέσει τό πρόβλημα τῆς μεσότητας καί τοῦ μετριάσμένου πράττειν ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῆς ἀμβλυσῆς τῶν συγκρούσεων, τίς ὁποῖες συνεπάγεται ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας. Τό πρόβλημα τῆς μεσότητας διατυπώθηκε ἀπό τόν ὠφελιμιστό τοῦ J.S. Mill ὡς αἶτημα ἀνεύρεσης τοῦ καλῶς ἐννοούμενου συμφέροντος τῶν δρώντων. Ἡ συνειδητοποίηση τοῦ συμφέροντος αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς γνώσης καί τῆς μόρφωσης στήν κοινωνία πού ὀδηγοῦν τοὺς δρώντες νά παρέχουν νομιμοποιητική συναίνεση στά πολιτικά συστήματα πού ἐγγυῶνται τήν κοινωνική εὐδαιμονία, καθῶς καί ἕνα πλαίσιο σύγχρονων πολιτικῶν ἀξιῶν. Γιά τόν ὠφελιμιστό τοῦ J.S. Mill, ἀπό τό αἶτημα αὐτό προκύπτει ἕνα ἐπιστημολογικό πρόβλημα ἀναφερόμενο στή φύση τῶν «ἠθικῶν» ἐπιστημῶν πού διερενοῦν τήν κατάσταση καί τή δυναμική τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν καί εἶναι ταυτόχρονα σέ θέση νά ὑποδείξουν τίς τάσεις τελείωσης καί μετριάσμοῦ στίς κοινωνίες αὐτές. Κατά τόν Mill οἱ ἠθικές ἐπιστῆμες ἔχουν ἐπαγωγικό χαρακτήρα, ἀλλά δεσμεύονται ἀπό ἕναν εὐρύτερο ἐπιστημολογικό ἀναστοχασμό πάνω στήν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἀντικειμένου τους πού ἀνατρέχει στοὺς νόμους διαμόρφωσης τῶν ἀνθρώπινων χαρακτήρων. Λόγω τοῦ ἐπαγωγισμοῦ του, ὁ Mill ἐγκαταλείπει τήν ἀξίωση ἐξήγησης τῆς συγκρότησης κοινωνικῶν ὀλοτήτων καί προσανατολίζεται πρὸς τήν ἀνάλυση σέ «τύπους», διερευνώντας ἰδιαίτερα τόν βαθμό στόν ὁποῖο ἀποκαθίσταται «συμφωνία» μεταξύ τους, στά πλαίσια ἑνός διορθωτικοῦ μοντέλου κοινωνικῆς ἀνάπτυξης καί ἐπικοινωνίας πού συσχετίζεται μέ τό ἰδεῶδες τῆς (καλλιεργημένης καί ὄριμης) ἀνθρώπινης φύσης. Τό ἀσθενές αὐτό κανονιστικό πλαίσιο ἐπιδιώκει νά ὑποκαταστήσει τό διαφωτιστικό ὑπερβατολογικό μοντέλο κοινωνι-

κῶν ἀξιῶν, ἐντάσσει ὁμῶς ταυτόχρονα στήν προβληματική τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξήγησης ἓνα μεγάλο μέρος ἀπό τά ἱστορικά ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν διαφωτιστικῶν κατασκευῶν, ὅπως εἶναι ἡ διάσπαση τοῦ κοινωνικοῦ ἀντικειμένου σέ τύπους, ἡ συνδυαστική μέθοδος καί ἡ προσέγγιση τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας μέσῳ τῆς διαπίστωσης παραλληλισμῶν καί ἀναλογιῶν σ' αὐτήν.

Τό μετριαστικό ἰδεῶδες ἀντιπαρατέθηκε κατὰ τόν 19ο καί 20ό αἰῶνα μέ τό αἶτημα ριζοσπαστισμοῦ στή θεωρία πού ἐκφράσθηκε ἀπό τήν ὑλιστική κριτική στίς ἱστορικές κοινωνικές μορφές, ἀλλά καί ἀπό τόν ἀντιστοριστικά προσανατολισμένο φορμαλισμό. Ὁ σύγχρονος φιλοσοφικός ριζοσπαστισμός ἐπιχείρησε μέ κάποια ἔννοια νά ὀδηγήσει στήν ἀκραία θεωρητική του συνέπεια τό σχετικιστικό ἐπιχείρημα, θέτοντας ὑπό ἄρση τά ἴδια τά ὅρια συνοχῆς (τό «μέτρο») τοῦ σύγχρονου κόσμου. Ἀδιευκρίνιστες μένουν σέ πολλά σημεῖα οἱ σχέσεις τοῦ μετριαστικοῦ πρὸς τό ριζοσπαστικό πρόγραμμα. Ὁ φορμαλισμός ὡς ἀκραία συνέπεια τῆς ἱστορικῆς παράδοσης διατήρησε τά σχετικιστικά στοιχεῖα τοῦ ἱστορισμοῦ χωρίς νά ἀποδεχθεῖ τίς περιεχομενικές καί ἀξιακές του δεσμεύσεις· κατὰ συνέπεια θεώρησε κάθε ἔνταξη τοῦ σχετικισμοῦ σέ κάποια πλαίσια αὐθαίρετη. Στή βεμπεριανή του ἐκδοχή ὑπεστήριξε ὅτι οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες ἔχουν ἀνορθολογικές βάσεις καί ἀρκέστηκε σέ *ad hoc* πλαίσια ἐξήγησης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων συνδέοντας τήν ἀντιυλιστική μεθοδολογική του τοποθέτηση μέ τήν ἀμφισβήτηση τῆς πρακτικῆς δεσμευτικότητας τῆς θεωρίας. Μετέχει τοῦ ριζοσπαστισμοῦ μέ τήν ἔννοια ὅτι καταστρέφει τήν ταυτότητα τοῦ ἀντικειμένου, τῆς ὁποίας ἡ συγκρότηση προϋποθέτει τήν ἀναστοχαστική συνεννόηση πάνῳ σέ πρακτικά προβλήματα. Ἐτσι, ἀναπαράγει ὁμῶς ἀντινομίες πού προκύπτουν ἀπό τήν διαρκή ἀναδρομή σέ περιεχόμενα καί ὀλιστικές ὑποθέσεις, τά ὁποῖα ἔχει ἐξαιρέσει ἀπό τόν ἐπιστημονικό ἔλεγχο.

Ἡ ταῦτῴτητα τοῦ ἀντικειμένου ἀπειλήθηκε καί ἀπό ὑλιστικές θεωρίες (θεωρίες «ὕλικῆς ὀρθολογικότητας») συνδεδεμένες μέ περιεχομενικές ἀξιολογικές ἰδέες δικαιοσύνης) στίς ὁποῖες παρατηρήθηκε μιᾶ ἀντίθεση μεταξύ τῆς συνεκτικῆς διάστασης πού περιέχεται στή θεμελίωση τῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας καί τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, καί τῆς ἀμφισβήτησης τῆς συνοχῆς ἑνός ἀντικειμένου πού θεωρεῖται ὅτι συγκροτεῖται μέσῳ διαδικασιῶν ἀλλοτρίωσης καί ἐκμετάλλευσης. Ὁ τύπος αὐτός ἀνάλυσης ἀνατρέχει στή διαφωτιστική «ἐξήγηση ἀπό τόν Λόγο» μεταφράζοντας τήν στό ριζοσπαστικό αἶτημα νά «ἐπαναἰδιοποιηθεῖ» ἡ κοινωνική ἐργασία τό κοινωνικό προϊόν πού τῆς ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν τάξη τῆς ἰδιοκτησίας. Μέ τήν θεωρητική αὐτή σύλληψη, ὁ ὑλιστικός ριζοσπαστισμός ἀποκλείει τήν ἐπιδίωξη «μεσότητας στό τώρα», ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς συμβιβασμός μέ τήν ἀλλοτριωτική κοινωνία, παραμένει ὡστόσο ὁ ἴδιος ἐκτεθειμένος στήν ἀπροσδιοριστία ὡς πρὸς τόν τύπο ἐφαρμογῆς τῶν ἀξιακῶν του παραδοχῶν στήν ἱστορική πραγματικότητα. Ἀπό τήν ἀπροσδιοριστία αὐτή εὐνοήθηκαν δογματικές ἐκδοχές ἐφαρμογῆς τῆς κοινωνικῆς δι-

καιοσύνης στην Ιστορία, ενώ παράλληλα τό «ύλιστικό» ιδεώδες ένσωματώθηκε σέ ιστοριστικά μοντέλα και συνδέθηκε μέ τή μορφή αυτή μέ έθνικιστικές και άνορθολογικές θεωρίες του μεσοπολέμου, αλλά και μέ τίς μεταπολεμικές αναβιώσεις τών άνορθολογικών προτύπων. Άντίστοιχα και οί σύγχρονες κριτικές αναζητήσεις πάνω στή θεμελίωση τών κοινωνικών έπιστημών βρίσκονται άντιμέτωπες μέ τά παραπάνω προβλήματα μεσότητας και άπροσδιοριστίας. Μετά τήν κρίση του έπιστημονισμού και τήν άμφισβήτηση τών άπλουστευτικών και δογματικών άξιολογικών σχημάτων, ό σχετικισμός έχει σήμερα άποβεί τό κύριο παράδειγμα τής κοινωνικής φιλοσοφίας. Άπέναντι στίς άντινομίες του σχετικιστικού έπιχειρήματος ή κριτική σκέψη δέν άντιτάσσει μία «όρθή» κανονιστική θεωρία, αλλά έπιδιώκει νά καταδείξει τούς όρους και τίς συνέπειες του έπιχειρήματος αυτού, άνατρέχοντας στίς θεωρητικές και πρακτικές άξιώσεις πού άπωθούνται κατά τή συγκρότησή του και άναφέρονται στή φιλοσοφική άποτίμηση τής ταυτότητας τών σύγχρονων κοινωνιών.

1. Δεσμευτικότητα και ιστορικός σχετικισμός στην πολιτική θεωρία του διαφωτισμού

Τό έρώτημα, ποιοί κανόνες θά πρέπει νά διέπουν τό όρθό πράττειν άπασχόλησε τήν κλασική άστική πολιτική θεωρία σέ σχέση μέ τό πρόβλημα τής φύσης έλλογων θεσμών. Ή δυσχέρεια προσέγγισης αυτού του προβλήματος έντοπίστηκε στό ότι για νά θεωρηθεί μία θέσμιση «όρθή» δέν άρκοϋσε νά μπορεί νά «παραχθεϊ» άπό κάποιες έλλογες άρχές, αλλά θά έπρεπε, έφαρμόζοντας τέτοιες άρχές, νά συμβιβάζεται ταυτόχρονα μέ τίς ιστορικές συνθηκες πολιτικής συγκρότησης τής κοινωνίας. Τό αίτημα αυτό έμφανιζόταν ιδιαίτερα έπιτακτικό έν όψει τής πολλαπλότητας συμφερόντων και οίκονομικών και πολιτικών έγωϊσμών σέ άναδυόμενες άστικές κοινωνίες πού περιείχαν άκόμη ισχυρές ιστορικές (προαστικές) δομές. Άρα θά έπρεπε τό «όρθό» θεσμικό πλαίσιο νά έπιτρέπει κάποιον «σχετικισμό» στην ένταξη μέσα του τών ιστορικών στοιχείων και νά κάνει μέ αυτήν τήν έννοια ό όρθός Λόγος κάποιες παραχωρήσεις στον ιστορισμό, ταυτόχρονα όμως νά διασφαλίζεται ότι τό τελικό άποτέλεσμα τής θέσμισης θά είναι έλλογο. Ή λύση του προβλήματος του όρθου θεσμικού πλαισίου θά ήταν ταυτόχρονα και ή λύση του όρθοπρακτικού ζητήματος, διότι θά μπορούσε νά όρισθεϊ ως όρθό τό πράττειν πού προσανατολίζεται προς τή διαμόρφωση και διατήρηση πλαισίων πού θά όδηγοϋν συνολικά σέ έλλογα άποτελέσματα.

Ή κλασική θεωρία του διαφωτισμού παρουσίασε πολλές και έντυπωσιακές κατασκευές για τή λύση του προβλήματος του σχετικισμού, στίς όποίες διακρίνεται ή προσπάθεια ένταξης του σχετικιστικού στοιχείου στο διαφωτιστικό έπιχείρημα προκειμένου νά τό ένισχύσει άπέναντι στην ιστορική σχετικότητα τών συνθηκών πού άπειλοϋν τήν ισχύ του.

Σέ μιά από τίς γνωστότερες, στή θεωρία τῆς *volonté générale* τοῦ Rousseau, ἀντιπαρατίθενται στήν τεκμαιρόμενη, ἀξιολογικά προσανατολισμένη, «γενική βούληση», τόσο οἱ *volontés particulières*, τῶν ἐπιμέρους κοινωνικῶν συμφερόντων, ὅσο καί ἡ πολυεΐδεια τῶν μορφῶν πολιτικῆς συγκρότησης τῆς κοινωνίας. Ἡ κατασκευή δέν ἐνίσταται ἀπέναντι στίς ἀξιώσεις πού προβάλλονται ἀπό τίς ἐγωϊστικές καί ἱστορικές ἐπιμέρους βουλήσεις, ἐφόσον κρίνει ὅτι αὐτές συμβιβάζονται μέ ὅλες τίς ἄλλες κοινωνικές βουλήσεις σέ ἓνα *minimum* πρόγραμμα: νά ἰσχύσει ἓνα πλέγμα θεσμῶν ἐλευθερίας καί ἰσότητας μέ συναίνεση – πού συμπυκνώνεται στήν ἰδέα μιᾶς γενικῆς βούλησης. Ἀνέχεται ἐξ ἄλλου καί τίς ἱστορικές ἰδιαιτερότητες τῶν ἰσχυουσῶν μορφῶν διακυβέρνησης (λ.χ. δημοκρατία, μοναρχία, κτλ.) ἐφόσον συμβιβάζονται πρός τό ἰδεῶδες τῆς *res publica* πού ἀπορρέει ἀπό τή γενική βούληση¹. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὑποδηλώνεται ὅτι τό ὀρθό θεσμικό πλαίσιο (ἐλευθερία, ἰσονομία) εἶναι μέν αὐστηρό, ἀλλά καί ἱστορικά ἐφαρμόσιμο, ἐπιτρέπει συμμαχίες καί δέν ἀπαιτεῖ ταυτόχρονες συγκρούσεις σέ ὅλα τά μέτωπα, ἀλλά σέ ἐπιλεγμένα, καί ὅτι μπορεί ἄρα νά «ἀκουμπήσει» σέ ἱστορικές κοινωνίες. Μποροῦν ἔτσι νά συναχθοῦν ὀρθές ἱεραρχήσεις πολιτικῶν στόχων καί ὀρθοπρακτικές στρατηγικές γιά τίς κοινωνίες αὐτές ἀνάλογα μέ τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς κάθε κοινωνίας.

Συγγενεῖς εἶναι καί οἱ καντιανές κατασκευές στό χῶρο τοῦ Δικαίου καί τῆς Πολιτικῆς, στίς ὁποῖες ἀναζητεῖται ἓνας ὀρθός πρακτικός τύπος κατασκευασμένος σέ ὑψηλό βαθμό ἀφαίρεσης (τυπικότητας), ὥστε νά διασώζει τήν ἔλλογη μορφή ἐπιτρέποντας τήν ἐνταξη στά πλαίσιά του ἐγωϊστικῶν σκοποθεσιῶν καί ἱστορικῶν μορφῶν διακυβέρνησης. Ἡ μορφή αὐτή παρουσιάζει κατά τόν Kant μιά ἀναλογία πρός τό (γεωμετρικό) *a priori* τῆς ἐποπτείας, συγκεκριμένα πρός τό «ὀρθό» (*rectum*), πού χαρακτηρίζει τήν ἀντίληψη τῆς εὐθείας καί τῆς σωστῆς κατεύθυνσης². Ἐτσι ἀποδίδεται δίκαιο σέ μιά πολιτική κοινωνία ὅταν ὀριοθετεῖται μέ ἀκρίβεια (ἀκριβοδικαία) τό ὑποκειμενικό δικαίωμα καί ἡ ἀξίωση τοῦ καθενός σέ σχέση μέ τούς ἄλλους. Ἀντίστοιχα, πράττει ὀρθά ὁποῖος εἶναι εὐθύς καί προσανατολίζεται «κατ' εὐθείαν» πρός τό δίκαιο, δημιουργώντας καί διατηρώντας θεσμικά πλαίσια πού ἀνταποκρίνονται πρός αὐτό. Ἀλλά τό ὀρθό εἶναι καί «ἴσον» (παραπέμποντας ἔτσι σέ νομικά πλαίσια πού ἐξασφαλίζουν ἰσονομία), ἀναφέρεται στή γενικότητα τοῦ κανόνα, κτλ. Προφανῶς στά πλαίσια αὐτῆς τῆς γεωμετρικῆς ἀναλογίας καί μέ τήρηση τῶν γεωμετρικῶν ἀξιωμάτων μπορεί νά προκύψουν πολλές γεωμετρικές ἀπεικονίσεις ἀνάλογα μέ τό μέγεθος καί τήν κατεύθυνση τῶν ἀξιώσεων πού ὀριοθετοῦνται. Τό ἴδιο τό δίκαιο δέν μπορεί ὥστόσο νά συναχθεῖ ἀπό τό γεωμετρικό αὐτό σχῆμα

1. J.J. Rousseau, *Du contrat social*, livre II, chap. VI, livre III, chap. IV-VI.
2. I. Kant, *Metaphysik der Sitten*, Rechtslehre, Einleitung § E εἰς Kant Werke in 12 Bänden (ἐκδ. W. Weischedel), Frankfurt a.M., τμήμ. VIII, σελ. 340.

(πού είναι μία έποπτική μορφική άπεικόνισή του), αλλά πρέπει νά ανταποκρίνεται σέ άπαιτήσεις τοῦ έλλογου, δηλαδή νά έχει γενική μορφή, νά προκύπτει από έλευθερία καί νά είναι «έφαρμόσιμο» στήν ιστορία. Έν ὄψει αὐτῶν τῶν άπαιτήσεων θά πρέπει κάθε φορά νά δικαιολογεῖται ἡ ὀρθότητα κάθε θεσμοποίησης ὡς πρὸς τή συμφωνία της μ' αὐτές.

Ὅπως στὸν Rousseau, ἔτσι καί στήν καντιανή κατασκευή ἀντιμετωπίζονται οἱ ἀντιστάσεις πού βρίσκει τὸ ὀρθό, τὸ ὁποῖο ἀπειλεῖται διαρκῶς νά καμφθεῖ. Θεωρεῖται ὅτι ὁ θεσμός πρέπει νά τέμνει μέ γεωμετρική αὐστηρότητα καί νά δεσμεύει ἀναγκαστικά, ὥστε κινεῖς νά μὴν δικαιούται νά τὸν ἀμφισβητήσῃ, ἀκριβῶς ὅπως μπορούμε νά «ὑποχρεώσουμε» κάποιον νά δεχθεῖ μία γεωμετρική ἀπόδειξη. Ἀλλά γιὰ νά γίνει αὐτό θά πρέπει ταυτόχρονα νά ἐπιτρέπει τήν ἐνταξη στήν πολιτική κοινωνία ἐκείνων τῶν ἐπιμεριστικῶν σκοποθεσιῶν πού δέν τὸν ἀντιστρατεύονται, καθώς καί νά λαμβάνει ὑπόψη τίς ἱστορικές μορφές ἐξουσίας πού δέν ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τίς θεμελιακές ἀρχές πού τὸν συνιστοῦν.

Ἡ προβληματική αὐτή ἐξειδικεύεται τόσο στήν καντιανή θεωρία τοῦ πράττειν μέ τή διάκριση μεταξύ ἐλλόγων πράξεων καί πράξεων σύμφωνα μέ ἀρχές τῆς φρόνησης, ὅσο καί στήν θεωρία τῶν πολιτευμάτων. Στήν τελευταία αὐτή θεωρία, πού θυμίζει τή ρουσσωϊκή προσέγγιση στό πρόβλημα τῆς *république*, σέ ἀντιδιαστολή πρὸς ἱστορικές πολιτειακές μορφές, εἰσάγεται ἡ διάκριση μεταξύ μορφῶν κατεξουσιασμοῦ καί μορφῶν διακυβέρνησης τῆς κοινωνίας καί συνδέεται ἡ σωστή μορφή διακυβέρνησης, πού εἶναι καί ἐδῶ ἡ *Republik*, μέ τήν ἀντιπροσωπευτική ἀρχή (*Repräsentation*)³. Γίνεται ὁμως δεκτό ὅτι καί οἱ μοναρχικές («αὐτοκρατικές») μορφές κατεξουσιασμοῦ μπορούν νά ἐφαρμόζουν τήν ἀντιπροσωπευτική ἀρχή, δρώντας σέ κάθε περίπτωση «ὡς ἐάν» εἶχε ἀποφασίσει τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν. Εἰσάγεται μάλιστα καί «δικαίωμα» καθυστέρησης τῶν ἐλλόγων μεταρρυθμίσεων ἀπὸ τοὺς κρατοῦντες ὡς «κανόνας πού ἐπιτρέπεται ἀπὸ τὸν Λόγο», ὥσπου νά ὑπάρξουν κατάλληλες ἱστορικές συνθῆκες καί νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἀναγκαία «ὀριμότητα» τῶν πολιτῶν. Ἄν τώρα στραφῶμε στήν καντιανή τυπολογία τοῦ πράττειν διακρίνουμε ἐδῶ τήν κατ' ἐξοχήν ὀρθοπραξία (ἠθικό πράττειν) ἀπὸ τὸ πράττειν σύμφωνα μέ κριτήρια ἐγωῖσμοῦ ἢ τῆς φρόνησης. Τὸ πράττειν κατὰ τήν φρόνηση ἀκολουθεῖ «ὑποθετικές προστακτικές» συνδέοντας τοὺς στόχους του μέ τοὺς ἀντίστοιχους «ὄρους» ἐπίτευξίς τους. Ἐνῶ τὸ κατ' ἐξοχήν ὀρθό πράττειν εἶναι πράττειν ἄνευ ὀρων πού ἀκολουθεῖ τήν κατηγορική προστακτική, κατὰ τήν ὁποία κίνητρο τῆς πράξης πρέπει νά ἀποτελεῖ ἡ δυνατότητα νά γίνει ἀποδεκτός ὡς γενικός ὁ κανόνας πού ἀκολουθεῖ ὁ πράττων⁴. Ἀκριβῶς στή γενικότητα καί στήν ἀφαίρεση ἀπὸ κοινωνικά-ἱστορικά περιεχόμενα συνί-

3. Ὁ.π., § 52 (VIII, σελ. 464) καί «*Zum ewigen Frieden*», 2. Abs. 1 Artikel (XII, σελ. 206 κ.έ.) 3.3.

4. I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 2. Abs. (VII, σελ. 43).

σταται ή αύστηρότητα τής θεμελίωσης. Η διάκριση αυτή του πράττειν κατά κατηγορικές και ύποθετικές προστακτικές προκύπτει από συγκροτησιακές αρχές του καντιανού τελεολογικού μοντέλου του Λόγου (ό Kant διακρίνει τήν υπερβατική κατηγορία τής σχέσης σέ κατά τήν ούσία κατηγορική, κατά τή σχέση αίτιας και άποτελέσματος ύποθετική). Ο συσχετισμός τών δύο τύπων του πράττειν σέ ένιαίο έλλογο μοντέλο θά επέτρεπε τήν διατύπωση μιās κοινωνικοφιλοσοφικής θεωρίας «ύποστήριξης του Λόγου», ή όποία δέν θά ήταν μέν θεμελιωτική για τήν ήθική πραξεολογία (πού αύτοθεμελιώνεται άνευ όρων), θά άποτελούσε ώστόσο συστατικό στοιχείο μιās έλλογης πολιτικής. Ωστόσο ό συσχετισμός αυτός δέν είναι δογματικά δεδομένος, αλλά αντίθετα ή ίδια ή δυνατότητά του άποτελεί για τον Kant σοβαρό μεθοδολογικό πρόβλημα.

Οί παραπάνω καντιανές παραδοχές σχετικοποιούν χαρακτηριστικά τό όρθολογικό έπιχείρημα για να τό θεμελιώσουν. Άπροσδιόριστος παραμένει στην καντιανή θεωρία του πράττειν ό βαθμός έσωτερίκευσης τών ύποθετικών προστακτικών από τούς έπιμέρους δρώντες, δηλαδή ό βαθμός άναφοράς τών σκοποθεσιών τους σέ «έργαλειακούς» ύπολογισμούς ή σέ έσωτερικευμένους κανόνες φρόνησης. Άλλά και από πλευράς συνολικής κοινωνίας παραμένουν άπροσδιόριστοι οί ιδιαίτεροι ιστορικοί τρόποι κατά τούς όποιους ό κοινωνικός ανταγωνισμός θά μπορέσει να όδηγήσει στην πραγμάτωση θεσμών που να συμφωνούν μέ τον Λόγο. Η άπροσδιοριστία αυτή είναι μιá διάσταση του σχήματος που ό Kant χαρακτήρισε «πρόθεση τής φύσης» και τής προσπάθειάς του μιās φιλοσοφικής «δικαιολόγησης τής φύσης»⁵. Τέτοιοι τρόποι μπορούν να είναι άπειροι και γίνονται άποδεκτοί από τήν θεωρία «στόν βαθμό που» (sofern) μπορούν (όπως γράφει ό Kant άναφερόμενος στόν κοινωνικό ανταγωνισμό στό κείμενό του για τήν «Ίδέα μιās γενικής ιστορίας μέ πρίσμα κοσμοπολιτικό») να γίνουν αίτια μιās έννομης τάξης⁶. Τέλος όσον άφορά τήν εξέλιξη του πολιτισμού προς τον πρακτικό Λόγο, ό Kant καθιστά σαφές ότι δέν μπορεί να προσδιορισθεί μέ όρους μιās αυτόματης μετάβασης. Στην εξέλιξη αυτή οί άνθρωποι γίνονται «έπιδεκτικοί» για έλλογους σκοπούς⁷, αλλά ό τρόπος που τουτο συμβαίνει δέν μπορεί να προσδιορισθεί δεσμευτικά στα πλαίσια μιās φυσικο-επιστημονικής προσέγγισης (άφου από τον λογικό του χαρακτήρα προϋποθέτει άκριβώς μιá άφαίρεση από τέτοιες προσεγγίσεις).

Οί προσπάθειες ένταξης του σχετικού στό έλλογο διέπουν τήν καντιανή αντίληψη για τήν αίτιότητα και τήν εξήγηση στό πεδίο τών κοινωνικών έπιστημών. Για τον Kant ή ιδιοτυπία τής κοινωνικοεπιστημονικής εξήγησης συνίσταται στό ότι είναι άπροσδιόριστη στή βάση τής έμπειρίας⁸, δε-

5. I. Kant, «Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht», είσαγωγή και 9η πρόταση (XI, σελ. 39, 49).

6. "Ο.π., 4η πρόταση (XI, σελ. 37).

7. I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, § 83 (X, σελ. 387).

8. Πρβλ. I. Kant, «Idee», είσαγωγή («έπειδή οί άνθρωποι στίς προσπάθειές τους δέν

δομένου ότι δεν μπορεί να αποφασισθεί τί είδους κίνητρα (ήθικά, φρόνησης ή εγωισμού) οδήγησαν στην πράξη, καθώς είναι δυνατόν τό καθένα από αυτά τά κίνητρα, τά όποια ανταποκρίνονται σε διαστάσεις τής ανθρώπινης φύσης, να είναι υπεύθυνα για τήν πράξη. Πίσω από τή γνωσιολογική άπροσδιοριστία κρύβεται ένα έπιχείρημα πού αναφέρεται στην πολιτικότητα τής ίδιας τής δομής του Λόγου. Ίδιαιτέρως υπογραμμίζει ό Kant τούς κινδύνους πού προέρχονται από προσπάθειες υπέρβασης τής άπροσδιοριστίας μέ περιορισμό των άλυσσίδων αιτιακής τέλεσης πού άφορούν τήν άνάλυση σε τεχνικο-εργαλειακά κριτήρια πού διέπουν τό πράττειν των άσκούντων τήν έξουσία (των πολιτικών πού «προβλέπουν» τά γεγονότα τής ανθρώπινης καταπίεσης και ταπείνωσης, των όποιων οί ίδιοι είναι ή αίτία). Ή καταγγελία αυτού του τύπου τής αιτιακής τέλεσης παραπέμπει στην λογική δομή αιτιακής τέλεσης πού έχει ήδη επικαλεσθεί ό Rousseau στην κριτική του τής άριστοτελικής θεωρίας τής φυσικής άνισότητας: «Aristote avoit dit que les hommes ne sont point naturellement égaux, mais que les uns naissent pour l'esclavage et les autres pour la domination. Aristote avoit raison, mais il prenoit l'effet pour la cause»⁹.

Τό έπιχείρημα του Rousseau και του Kant είναι ότι αυτό πού έκλαμβάνεται ως «αίτία», δηλαδή οί δεδομένες συνθήκες κατεξουσιασμού και δουλείας, πού οδήγούν σε αντίστοιχα άποτελέσματα, είναι τό ίδιο άποτέλεσμα μιās διαδικασίας άρσης και κατάργησης τής έλευθερίας και παρεμποδισμού τής ισότητας. Άν ή διαδικασία αυτή τεθεί στό κέντρο τής θεωρητικής προβληματικής, ως κατ' έξοχήν διαδικασία αιτιακής τέλεσης, πραγματοποιείται μιá αντιστροφή του προβληματισμού αυτού: αντί του αναπόφευκτου των θετικοποιήσεων πού προέρχονται από σχέσεις χειραγώγησης, κτλ., προβάλλεται πλέον διαρκώς ή άμφισβήτηση αυτών των θετικοποιήσεων, οί όποιες αντιπαρατίθενται στις άξίες πού άκυρώνουν προκειμένου να συγκροτηθούν ως θετικότητες. Όπότε οί άξίες μέ τήν έννοια αυτή μετέχουν στην αιτιακή συγκρότηση του θετικού μέσα από μιá διαδικασία αιτιακής τέλεσης «έκ του Λόγου». Άλλά ή καντιανή ιδέα μιās τέτοιας έλλογης αιτιακής τέλεσης προχωρεί πέρα από αυτό στην προσπάθεια έντοπισμού (κατασκευής) ενός θετικού πού να μήν άλλοτριώνει τό άξιακό, αλλά να αντιστοιχεί σε αυτό¹⁰. Πρός αυτή τήν κατεύθυνση έπιχειρείται ή «ύπέρβαση» τής άστάθειας του θετικού πού θεωρεί ό Kant ότι μπορεί να λάβει χώρα μέ άφαίρεση από τήν έμπειρία προς τον Λόγο και αναστροφή των

δρούν ένστικτωδώς και μόνον, όπως τά ζώα, αλλά ούτε και ως έλλογοι πολίτες του κόσμου (...) φαίνεται ότι δεν είναι δυνατή γι' αυτούς μιá ιστορία πού να ακολουθεί ένα σχέδιο» (XI, σελ. 34) και «Streit der Fakultäten», 2. Abs., 4 («Άμεσα από τήν έμπειρία δεν μπορεί να λυθεί τό πρόβλημα τής προόδου») (XI, σελ. 355-6).

9. J.J. Rousseau, *Du contrat social*, livre I, chap. II.

10. Πρβλ. I. Kant, «Streit der Fakultäten», 2. Abs., 8 (XI, σελ. 364): μεθοδική ανάπτυξη τής *respublica noumenon* στην έμπειρία ως *respublica phaenomenon*.

έλλογων κριτηρίων πίσω προς την έμπειρία¹¹. Αυτή ή λογική δομή ανεύρεσης κανονιστικών κριτηρίων αξιολόγησης του πολιτικού και κοινωνικού συμβάντος είναι για τον Kant κατ' έξοχήν πρόβλημα αξιακής αιτιακής τέλεσης. Σύμφωνα μέ την τελεολογική μεθοδολογία πού ανέπτυξε ή κριτική, αν ένα ιστορικό γεγονός παρουσιάζει χαρακτηριστικά πού αντιστοιχούν προς την μορφή του Λόγου, είναι θεμιτό για πρακτικούς λόγους νά αναφερθει κανείς σέ αυτό ως «αιτιακό τέλεσμα» του Λόγου. Σχετικές διατυπώσεις του Kant είναι «moralische Anlage zur Ursache», «moralisch einflussende Ursache»¹² κ.ά. και αναφέρονται σέ χαρακτηριστικά του Λόγου, όπως ό ανιδιοτελής σκοπός, ή ή συντακτική συγκρότηση βάσει του Δικαίου πού έντοπίζονται σέ ιστορικά συμβάντα (πρβλ. τά φυσικο-δικαϊκά θεμελιωμένα κανονιστικά άποτελέσματα της Γαλλικής Έπανάστασης).

Η μέθοδος της έλλογης αιτιακής τέλεσης πού υίοθετεί ή καντιανή διαφωτιστική φιλοσοφία ανταποκρίνεται στην αντίληψη της μιās ανοικτής ιστορίας. Μέσα στό ιστορικό ή πραγματικότητα συγκροτείται πάντοτε σέ ένταση προς τό κριτικό κανονιστικό πλαίσιο. Στην έντασιακή αυτή σχέση τό στοιχείο της άπροσδιοριστίας πού αρχικά λειτούργησε ως αδυναμία άπόκτησης κριτηρίων αξιολόγησης της πράξης βάσει της έμπειρίας, λειτουργεί τώρα υπέρ του κριτικού Λόγου. Η θεωρία δέν δεσμεύεται ως προς τον συγκεκριμένο τρόπο και χρόνο έφαρμογής του κανόνα ακριβώς για νά διασώσει την κριτική βάση της κανονιστικότητας. Η κριτική άκυρώνει τό έπιχείρημα ότι δέν ισχύει ό,τι δέν έχει πραγματοποιηθει ανάγοντας σέ όρους ισχύος του δεδομένου πρακτικές και θεσμίσεις πού αίρουν τον ανορθολογικό χαρακτήρα της δεδομενικότητας: αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, έξουσία ύποκείμενη στό Λόγο, είσαγωγή ενός δίκαιου συντάγματος¹³. Η άφαίρεση από τον τρόπο και χρόνο έφαρμογής, πού άποτελούν όρο προκειμένου νά υπάρξει οποιαδήποτε έλλογη έφαρμογή του κανόνα, παρακολουθει την κίνηση της υπερβατολογικής κανονιστικής κατασκευής, ή όποία επιδιώκει τή διερεύνηση «ένός δεδομένου πού παραπέμπει στην ύπαρξη μιās τέτοιας αιτίας και στό ένέργημα της αιτιότητάς της στό ανθρώπινο γένος κατά άπροσδιόριστο τρόπο [«unbestimmt», ή ύπογράμμιση δική μου], όσον άφορᾷ τον χρόνο»¹⁴.

Ο καντιανός διαφωτισμός μέ την άποδοχή του στοιχείου της άπροσδιοριστίας και του σχετικισμού στον συγκροτησιακό πυρήνα της θεωρίας του

11. I. Kant, «Idee», είσαγωγή (XI, σελ. 34): στροφή του φιλοσόφου προς την προβληματική της πρόθεσης της φύσης, και «Streit der Fakultäten», 2. Abs., 5 (XI, σελ. 355): λήψη της όπτικής γωνίας του Λόγου.

12. I. Kant, «Streit der Fakultäten», 2. Abs. 6, (XI, σελ. 358).

13. I. Kant, «Streit der Fakultäten», 2. Abs., 10 (XI, σελ. 366-67): μεταρρύθμιση, και «Idee», 6η πρόταση (XI, σελ. 41): έξουσία ύποκείμενη σέ γνήσιες έννοιες, έμπειρία και άγαθή βούληση, δηλαδή στον θεωρητικό Λόγο, στην κριτική ίκανότητα και στον πρακτικό Λόγο, και 5η πρόταση (XI, σελ. 39-40): σύνταγμα.

14. I. Kant, «Streit der Fakultäten», 2. Abs., 5 (XI, σελ. 357).

περί συστάσεως ἔλλογων Θεσμῶν ἀνάγει σέ στοιχεῖο τῆς ὑπερβατολογικῆς Θεμελίωσης ἕναν τύπο ἐπιχειρήματος πού εἶχε ἤδη διατυπωθεῖ ἀπό τήν ἠθική φιλοσοφία τοῦ Σκωτικοῦ Διαφωτισμοῦ καί ἐπιβίωσε στήν περίοδο μετά τόν Kant στόν ἀγγλοσαξωνικό χῶρο στόν ὠφελμισμό τοῦ 19ου αἰώνα. Στόν Σκωτικό Διαφωτισμό καί ἰδιαίτερα στήν προδρομική γιά τόν καντιανό κριτικισμό Θεωρία τοῦ A. Smith τά σχετικιστικά αὐτά στοιχεῖα δέν γίνονται κατευθείαν ἐμφανῆ διότι ἐπικαλύπτονται ἀπό ἀναλύσεις πού ἀναδεικνύουν τίς ἀξιολογικές βάσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, καθώς καί τήν ἰδέα τῆς συμφωνίας μεταξύ τῶν συστηματικῶν τῆς στοιχείων. Τέτοιες ἀναλύσεις εἶναι χαρακτηριστικές γιά τό πυρηνικό μέρος τῆς διδασκαλίας τοῦ A. Smith στόν *Πλοῦτο τῶν Ἐθνῶν*, γιά τήν Θεωρία τῆς ἀξίας. Ὁ A. Smith φαίνεται νά κατανοεῖ τή Θεωρία τῆς ἀξίας-ἐργασίας ὡς Θεωρία προαστικῶν μορφῶν, στήν ὁποία ἀντιπαραθέτει τή σύγχρονη Θεωρία τῆς ἀξίας στή βάση συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Ἀλλά μέ τήν ἱστορική ἀποσύνδεση τοῦ προβλήματος τῆς ἀξίας ἀπό τήν ἐργασιακή τῆς «πηγή» τίθεται ἕνα θέμα «ἐπανόρθωσης» τῶν ἀξιακῶν βάσεων τῆς Θεωρίας γιά τή σύγχρονη ἐποχή. Ἐνῶ θεωρεῖται ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά ἐγκαταλειφθεῖ τό ἐγωϊστικό πρᾶττειν καί ὁ σύγχρονος καταμερισμός τῆς ἐργασίας σέ κοινωνίες τῆς ἀγορᾶς (τό οἰκονομικό αὐτό πλαίσιο θεωρεῖται ἀνεπίστρεπτο καί δεσμευτικό), ἐγείρεται τό αἴτημα μιᾶς θεωρητικῆς κατασκευῆς πού νά «δεσμεύει» πρὸς τήν κατεύθυνση μιᾶς τέτοιας ἐπανόρθωσης τούς κοινωνικά δρώντες καί τήν πολιτική¹⁵. Ὁ τύπος αὐτός δέσμευσης ἀποκαθίσταται μέσω τῶν μετριοκρατικῶν καί ἀναστοχαστικῶν ἀποτελεσμάτων πού προκύπτουν σέ μία ἐπικοινωνιακή διαδικασία ἀλληλοεπηρεασμοῦ τῶν «ἠθικῶν συναισθημάτων» τῶν δρώντων. Στή διαδικασία αὐτή ἡ ὠφελμιστική ἀρχή πού διέπει τό πρᾶττειν τῶν ἐπιμέρους δρώντων ἐναρμονίζεται μέ τή στάση «συμπάθειας» τοῦ ἠθικοῦ ὑποκειμένου ἀπέναντι στούς λοιπούς δρώντες, ἐνῶ ὑποτίθεται ὅτι σέ ἐπίπεδο συνολικῆς κοινωνίας ἀποκαθίσταται συμφωνία τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἐγωϊστικοῦ πρᾶττειν, τῆς θέσπισης καλῶν καί κατάλληλων Θεσμῶν καί τοῦ ἠθικοῦ πρᾶττειν. Κεντρικό ρόλο κατά τήν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς συμφωνίας διαδραματίζει τό κράτος πού ἐξασφαλίζει τήν εὐημερία στόν βαθμό πού ἐγγυᾶται ἕνα σύστημα ἐλεύθερης καί ἀνταγωνιστικῆς δράσης μέσω διαρκῶν παρεμβάσεων γιά τήν ἀποκατάστασή του, ὅταν αὐτό ἀπειλεῖται. Σύμφωνα μέ τήν ἠθική φιλοσοφία τοῦ A. Smith τά ὀφέλη ἀπό τήν ὑπαρξη ἑνός τέτοιου πλέγματος ἐξισορροπημένων καί μετριοκρατικῶν σχέσεων μποροῦν νά γίνουν κατανοητά ἀπό τούς δρώντες

15. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Liberty Classics; Indianapolis 1981 (Oxford University Press 1979) θέτει ὡς ἀμετάβλητο κριτήριο τῆς ἀξίας τό «ξόδεμα τῆς ἀνθρώπινης ἀνεσης, ἐλευθερίας καί εὐτυχίας», ἕνα κριτήριο ὁμῶς πού δέν μπορεῖ στίς σύγχρονες κοινωνίες νά χρησιμεύσει ὡς «μέτρο» τῆς ἀξίας (σελ. 50). Ἀντίστοιχα ὁ τύπος αὐτός δεσμευτικότητας καθίσταται ἀπροσδιόριστος.

καί νά ἀποτελέσουν περιεχόμενο συνειδητῆς ἐπιδιώξεώς τους. Ἡ «κοινή φρόνηση» τῶν ἐγωϊστικά δρώντων τούς ἐπιτρέπει νά ἀξιολογοῦν τίς κοινωνικές πρακτικές καί νά προβαίνουν σέ πράξεις πού ὀδηγοῦν σέ ἀποτελέσματα κοινωνικῆς εὐημερίας, τά ὅποια ἀποτελοῦν καί ἀντικείμενο τῶν ἐπιδιώξεων τῶν φιλελεύθερων πολιτικῶν, τῶν νομικῶν καί γενικά τῶν κυβερνῶντων πού ἀκολουθοῦν μιᾶ «ἀνώτερη» μορφή φρόνησης¹⁶, πού ἀνταποκρίνεται σέ θεσμούς ἐλευθερίας. Τό ἠθικό πράττειν συγκροτεῖται βάσει ἑνός ὀρθοπρακτικοῦ συλλογισμοῦ ἐπιμέτρησης τῶν διαστάσεων τοῦ πράττειν καί εὐρεσης τῆς «ὀρθῆς διαβάθμισης»¹⁷ κάθε πράξης πού προϋποθέτει τήν κατανόηση καί ἀποδοχή τῶν ἐγωϊστικῶν κινήτρων τῶν ἄλλων δρώντων (συμπάθεια), καθὼς καί τῶν εὐεργετικῶν ἀποτελεσμάτων τους, θετική ἀξιολόγηση ἑνός φιλελεύθερου νομικοπολιτικοῦ πλαισίου καί ὡς ἀποτελεσμα τῶν παραπάνω, κάποια ἰκανότητα αὐτοσυγκράτησης ἀπό τούς δρώντες, δηλαδή κάποια χαλάρωση τῆς σύνδεσης τῶν ἀτομικῶν ἐπιδιώξεων καί τοῦ «ὀρθοῦ πρακτέου».

Τά ζητήματα πού τίθενται ἐδῶ ἀπό τόν Α. Smith προϋποθέτουν μιᾶ ἀντίληψη περί τῆς δεσμευτικότητας κατὰ τήν θεμελίωση τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ὅποια ἐνσωματώνει στή λογική αὐτῆς τῆς θεμελίωσης καί τήν προβληματική τοῦ σχετικισμοῦ. Τοῦτο γίνεται ἐμφανές ἰδιαίτερα στόν ἰδιαιτέρο τρόπο προσέγγισης τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἀπό τήν θεωρία. Θεμελιώνεται μιᾶ ἀντίληψη τοῦ «καλῶς ἐννοούμενου» ἐγωϊσμοῦ ὡς βασικοῦ κινήτρου τῶν πράξεων πού θά ἀναπτυχθεῖ ἀργότερα στόν ὠφελισμὸ τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ ὠφελιστικὴ θεωρία σχετικοποιεῖ τήν αὐστηρότητα τῆς παραδοσιακῆς φυσικο-δικαικῆς ἠθικοπρακτικῆς θεμελίωσης, ἀφοῦ δείχνεται ὅτι ἡ ὀρθοπραξία εἶναι ζήτημα «βαθμοῦ» κατανόησης τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί συμπάθειας πρὸς τούς ἄλλους δρώντες πού δέν βασιζέται σέ κάποια ἀπόλυτη ἀρχή. Ἡ σχετικοποίηση αὐτῆ ἐκδηλώνεται στό ἔργο τοῦ Α. Smith στήν ἀντιλειτουργιστικὴ¹⁸ εἰσαγωγή τῶν ἀξιών, ἀλλά καί στή σύνδεσή τους μέ τήν ἐρμηνευτικὴ κατάσταση κατανόησης ἀπό τούς ἄλλους δρώντες τῶν κινήτρων τοῦ πράττειν τοῦ δρώντος. Καθὼς σέ κάθε ἱστορικὴ ἐποχὴ τά κριτήρια ἀξιολόγησης τῆς ἐρμηνευτικῆς κοινότητας ποικίλουν, ἡ σύνδεση τῶν ἀξιών μέ τήν ἐρμηνευτικὴ κατάσταση κινδυνεύει νά ὀδηγήσει τήν κατασκευὴ σέ ἀξιολογικὴ ἀπροσδιοριστία. Ὁ Α. Smith συνδέει τό πρόβλημα αὐτό μέ τό πρόβλημα τοῦ σχετικισμοῦ πού προσιδιάζει στήν αἰσθητικὴ κρίση, ὅπως ἀναπτύχθηκε στήν αἰσθητικὴ θεωρία τοῦ Buffier¹⁹. Ἀπέναντι στόν σχετικισμό αὐτό ὁ Α. Smith προβάλλει ἓνα μέτρο πού προ-

16. Α. Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, Liberty Classics, Indianapolis 1982 (Oxford University Press 1979) σελ. 216.

17. Ὁ.π., σελ. 294 κ.έ., 306 κ.ά.

18. Ὁ.π., σελ. 86. Πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδης, «Ὁ Α. Smith καί ἡ κριτικὴ μέθοδος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», *Ἀξιολογικά I* 1990, σελ. 86.

19. *The Theory of Moral Sentiments*, σελ. 148 κ.έ., Κ. Ψυχοπαίδης, ὁ.π., σελ. 23.

σανατολίζεται πρὸς τὸ σύννηθες ἢ τὸν «μέσο ὄρο», ὡς κριτήρια ἀξιολόγησης τοῦ ἐπιμέρους καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου²⁰. Ἐνῶ ἡ διαμόρφωση τῶν μέσων ὄρων φαίνεται νὰ διέπεται ἀπὸ μιὰ ἰδιότυπη σχέση τῆς αἰσθητικῆς φαντασίας πρὸς ὠφελμιστικά κριτήρια χρησιμότητας πού ἐκφράζεται στὴν ἱστορική κρίση καὶ ἔλκεται ἀπὸ τὶς νεωτερικὲς ἀρχές τῆς ἐλευθερίας, τῆς συνεργασίας καὶ τῆς εὐταξίας.

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐκτίμησης τῆς συνοχῆς τοῦ κοινωνικοεπιστημονικοῦ ἀντικειμένου παρουσιάζονται προβλήματα σχετικισμοῦ στὴ θεωρία τοῦ A. Smith, πού ἀναφέρονται στὴν ἀπόπειρά του νὰ θεμελιώσει τοὺς θεσμούς καὶ τὶς κοινωνικὲς πρακτικὲς σύγχρονων κοινωνιῶν σέ ἰδεολογικά πλαίσια. Ἐνῶ οἱ μηχανισμοὶ τῶν ἰδεολογικῶν σκοποθεσιῶν, μεταρρυθμίσεων, ἐπιχειρηματικῆς δράσης, κτλ. πού διέπονται ἀπὸ ἓνα «πνεῦμα τοῦ συστήματος», θεωροῦνται ἀναγκαῖος ὄρος τῆς ἀνάπτυξης καὶ εὐημερίας τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν, παράλληλα ἀποκρυπτογραφοῦνται ὡς «κοπιῶδες στὴ λειτουργία τους μηχανές», πού ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰ «πιό κομψὰ καὶ ὁμορφα ἐλατήρια», πού μποροῦν ὡστόσο «νὰ γίνουν κομματάκια ἀνά πάσα στιγμή καὶ νὰ συνθλίψουν στὰ ἐρείπιά τους τὸν ἄτυχό τους ἰδιοκτήτη» ἀφήνοντάς τον ἀπροστάτευτο ἀπέναντι στὸν κίνδυνο καὶ τὸν φόβο²¹. Ἡ ὑπονόμευση αὐτῆ τῶν μηχανισμῶν πού βρίσκονται στὴ βάση τῶν σύγχρονων κοινωνικῶν πρακτικῶν γίνεται κατανοητὴ στὶς θεωρητικὲς τῆς συνέπειες μέσα ἀπὸ τὴ σμιθιανὴ προβληματικὴ τοῦ «φυσικοῦ» συστήματος, πού μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πρόδρομος τῆς τελεολογικῆς ἰδέας πού ἀναπτύσσεται στὴν τρίτη καντιανὴ κριτικὴ²². Καὶ στὴν προβληματικὴ τοῦ A. Smith ζητούμενο εἶναι ἡ ὑπέρβαση τῆς ἀπροσδιοριστίας μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς σχέσης τοῦ μηχανισμοῦ πρὸς τὴν τελεολογία, μιὰ ἀνάλυση ἡ ὁποία θὰ ἐπαναθέσει τὸ πρόβλημα τῆς ἀπροσδιοριστίας ὡς στοιχεῖο τοῦ κριτικοῦ ἀναστοχασμοῦ πού ἐπιτρέπει τὴ θεμελίωση δεσμευτικῆς ἠθικοπρακτικῆς θεωρίας.

Στὶς ἀναλύσεις του γιὰ τὴ «φυσικὴ καὶ ἀγοραία τιμὴ τῶν ἐμπορευμάτων» τοῦ *Πλούτου τῶν Ἐθνῶν*²³ ὁ A. Smith διευκρινίζει τὴν ἔννοια τοῦ «φυσικοῦ» γιὰ τὰ διάφορα οἰκονομικὰ μεγέθη, ὅπως τὸ κέρδος, ὁ μισθός καὶ ἡ γαιοπρόσοδος. Καὶ ἐδῶ ἐξαρτᾶ τὰ μεγέθη αὐτὰ ἀπὸ ἓνα «σύννηθες μέτρο» ἢ μέσο ποσοστὸ τους σέ κάθε κοινωνία ἢ κοινότητα. Ἡ διαμόρφωση τῶν μεγεθῶν αὐτῶν δέν ὑπακούει σέ μιὰ καθαρὰ σχετικιστικὴ λογικὴ, δεδομένου ὅτι ἀνατρέχει σέ εὐρύτερα κριτήρια ἀξιολόγησης τοῦ βαθμοῦ ἀνάπτυξης μιᾶς κοινωνίας, ὅπως εἶναι «ἡ γενικὴ κατάστασή της, τὰ πλούτη ἢ ἡ φτώχεια της, ἡ κατάσταση προόδου ἢ στασιμότητά της», ἀλλὰ καὶ «ἡ ἰ-

20. Κ. Ψυχοπαίδης, ὁ.π., σελ. 21, 23.

21. *The Theory of Moral Sentiments*, σελ. 183.

22. I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, Kant-Werke, X, σελ. 501.

23. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Bk. 1, Ch. VII.

διαίτερη φύση τῆς κάθε χρήσης» (τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαίου) πού ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας²⁴.

Τό εὐρύτερο κριτήριο ἀξιολόγησης συνίσταται στό ὅτι στή γενική οἰκονομική κατάσταση τῆς συγκεκριμένης ὑπό ἐξέτασιν κοινωνίας, καί μάλιστα τῆς σύγχρονης, οἱ προσφερόμενες ποσότητες ἀγαθῶν προσαρμόζονται στό ἐπίπεδο προόδου πού ἔχει κοινωνικά ἐπιτευχθεῖ, ὅτι δηλαδή τά ἀποτελέσματα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί τῆς κοινωνικῆς προόδου ἀποβαίνουν πρὸς ὄφελος τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, καί ὄχι μόνον ὀρισμένων προνομιακῶν ομάδων. Ἐδῶ ἀκριβῶς συνίσταται καί ἡ δικαιολόγηση τοῦ τύπου κοινωνίας πού ἐπικρατεῖ στά «πολιτισμένα καί εὐημεροῦντα ἔθνη», στά ὅποια μποροῦν νά πραγματοποιοῦν «φυσικές» σχέσεις μέ μιὰ σύγχρονη ἔννοια: στά ἔθνη αὐτά ἔχει δοθεῖ μεγαλύτερο βᾶρος στόν παράγοντα τῆς ἀνάπτυξης τῆς «ἐπιδεξιότητος, δεξιοτεχνίας καί κρίσης», μέ τίς ὁποῖες ἀσκεῖται ἡ ἐργασία, παρά στό κριτήριο τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης πού ἐκδηλώνεται στήν ἀναλογία αὐτῶν πού ἀπασχολοῦνται πρὸς ἐκείνους πού δέν ἀπασχολοῦνται σέ χρήσιμη ἐργασία σέ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνία²⁵.

Ἡ κανονιστική ἰδέα διοχέτευσης τῆς κοινωνικῆς προόδου πρὸς τά μέλη τῆς κοινωνίας, ἡ ὅποια προτείνεται ἐδῶ ὡς ἡ «φυσική» κατάσταση τῆς κοινωνίας, μπορεῖ νά ὑλοποιηθεῖ μέσα ἀπό τοὺς μηχανισμούς προσαρμογῆς τῆς προσφορᾶς πρὸς τὴ ζήτηση τῶν ἐμπορευμάτων μέσω τῶν τιμῶν σέ κοινωνίες ἀνταγωνισμοῦ. Ἀλλά γιὰ τόν Α. Smith ἡ ἐγκαθίδρυση τέτοιων ἀνταγωνιστικῶν μηχανισμῶν θά πρέπει νά ἐλέγχεται ὡς πρὸς τό κατά πόσον ὀδηγεῖ στό ἐπιδιωκόμενο κοινωνικό «τέλος», ἢ περιέχει στοιχεῖα πού παρεμποδίζουν μιὰ τέτοια ἐξέλιξη (ἀντίστοιχη προβληματική πρὸς τὴν προβληματική τοῦ ἀνταγωνισμοῦ στήν καντιανή 4η πρόταση τῆς «Ἰδέας»). Ἡ ἰδέα τοῦ «φυσικοῦ» συστήματος λειτουργεῖ δηλαδή ὡς τελεολογικό διορθωτικό στοιχεῖο ἀπέναντι σέ μηχανισμούς πού ὀδηγοῦν τό σύστημα σέ ἐξισορροπήσεις πού πραγματοποιοῦνται σέ ἐπίπεδα πού δέν ἐξασφαλίζουν ὅτι ἡ κοινωνική πρόοδος θά χρησιμοποιηθεῖ πρὸς τό «γενικό συμφέρον» (πού παρεμποδίζουν δηλαδή τὴ «φυσική» προσαρμογὴ τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν μεγεθῶν). Τέτοιες ἐξισορροπήσεις προκύπτουν ὄχι κατ' ἐξαίρεσιν, ἀλλὰ ὡς ἐπακόλουθο τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς τῶν σύγχρονων κοινωνικο-οικονομικῶν συστημάτων, τά ὅποια παρέχουν μεγαλύτερες δυνατότητες σύμπραξης γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν συμφερόντων τους στοὺς ἐμπόρους καί βιομηχάνους ἀπὸ ὅ,τι στοὺς ἐργάτες. Οἱ μηχανισμοὶ πού κινητοποιοῦν οἱ πρῶτοι, «τά πράγματα καί σχέδιά τους» κατατείνουν σέ προστατευτικά μέτρα καί μονοπωλιακές ρυθμίσεις πού ἀποβαίνουν σέ βᾶρος τοῦ

24. Ἡ ἀναφορά στή χρήση καί ἐμμέσως στόν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀποκαλύπτει ἐδῶ τὸν σύγχρονο χαρακτήρα τῆς θεωρίας πού ἐπιχειρηματολογεῖ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ἀνεπτυγμένου καί διαφοροποιημένου ἐργασιακοῦ συστήματος.

25. Πρβλ. Α. Smith, *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations*, «Introduction and Plan».

δημόσιου συμφέροντος, εξαπατούν την κοινωνία, κτλ.²⁶ 'Ανεξάρτητα από τὰ τεχνικά προβλήματα πού θέτει ἐδῶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ A. Smith (τάση γιὰ μονοπωλιακές συμπράξεις ὡς ἐγγενές στοιχεῖο τῆς καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης) εἶναι σαφές ὅτι, παρά τῆ διαδεδομένη ἄποψη, ἡ ἐπιδίωξη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς ἀντίθετη μέ τῆ φύση τοῦ κεφαλαίου, οἱ μηχανισμοί τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀξιολογοῦνται θετικά στό μέτρο πού ὑλοποιοῦν τὸ δημόσιο συμφέρον, οἱ δέ μηχανισμοί πού κινητοποιοῦν τίς συμπεριφορές τῶν ἐμπόρων καί βιομηχάνων ἐμφανίζονται ὡς σύμφωνοι μέ τὸ δημόσιο συμφέρον μόνο ἂν λειτουργήσουν μέσα σέ ὅρια πού θέτει ἡ διαφωτισμένη πολιτική. Ἡ πολιτική αὐτή προσανατολίζεται πρὸς μιά τελεολογική-ρυθμιστική ἰδέα ἐνταξης τῶν μηχανισμῶν σέ μιά λογική δημοσίου ὀφέλους καί ἄρσης τῶν ἰσορροπιῶν πού προκύπτουν ὡς ἀποτέλεσμα αἰτιακῶν ἀλληλεπιδράσεων πού ἀποβαίνουν πρὸς τὸ μονόπλευρο συμφέρον μιᾶς τάξης (ἀποτελεῖ δηλαδή «ἔλλογη» αἰτία ἀλλοίωσης τῶν αἰτιακῶν αὐτῶν ἀλληλεπιδράσεων). Ἡ «φυσική» αὐτή ἰδέα συναρτᾶται μέ τὸ περί δικαίου αἴσθημα²⁷ πού ἀναφέρεται στήν εὐημερία τῆς τάξης τῆς ἐργασίας, καθὼς καί μέ τὸ διαφωτιστικό αἶτημα ἀνάπτυξης τῆς πολιτικῆς συνείδησης καί τῆς παιδείας²⁸.

Λίδεται ἔτσι ἀπὸ τὸν A. Smith μιά ἀπάντηση στό πρόβλημα, πού ὁ ἴδιος ἔθεσε, τῆς ἀνεπάρκειας τῶν θεσμικῶν καί ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν νά ἐξισορροπήσουν κατὰ σταθερό τρόπο καί τῆς ἀπροσδιοριστίας πού χαρακτηρίζει τίς δομές ὀργάνωσης τοῦ πλούτου, οἱ ὁποῖες παρομοιάστηκαν μέ μηχανές ἔτοιμες νά γίνουν κομματάκια.

Ἡ κοινωνική συνοχή, ἡ ἄρση τῆς ἀπροσδιοριστίας δέν ἀποκαθίστανται ἀπὸ τὸν αὐτοματισμὸ τῶν μηχανισμῶν τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἀπὸ τῆ διαρκή πολιτική ἐνεργοποίηση γιὰ τὴν ἄρση τῶν ἐγγενῶν στήν κοινωνία αὐτή πρακτικῶν πού συνεπάγονται ἀπὸ τὴν αἰτιακή τους συγκρότηση δυσμενῆ γιὰ τὸ κοινωνικὸ συμφέρον ἀποτελέσματα. Ἀλλὰ καθὼς συγκροτεῖται ὁ πολιτικός Λόγος ὡς τὸ μοναδικὸ δεσμευτικὸ στοιχεῖο πού ἐντοπίζει ἡ θεωρία ὡς ἱκανὸ νά ἄρει τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ ἀναδεικνύει καί τῆ δική του συγκροτησιακὴ ἀπροσδιοριστία. Ὡς «πολιτικὴ σοφία»²⁹ καί ὡς συνείδηση τοῦ ὅλου³⁰ δέν ἔχει παρά ἀνοικτὸ καί ἀναστοχαστικὸ χαρακτήρα καί εἶναι καί ὁ ἴδιος πρόβλημα³¹. Δέν μπορεῖ νά σχεδιάσει μιά κοινωνία, ἀλλὰ μόνον νά τὴν ἐξισορροπήσει πρόσκαιρα, εξαπατώντας μέ τῆ σειρά του τοὺς μηχανισμοὺς σχεδιασμοῦ καί ἐξαπάτησης πού παράγουν καί ἀναπαράγουν τίς σύγχρονες κοινωνίες. Σχετικοποιεῖ ἔτσι καί τίς ἐν-

26. Πρβλ. A. Smith, *Inquiry*, «Conclusions of the Chapter» (Bk I, Ch. XI), σελ. 264 κ.έ.

27. Πρβλ. ὁ.π., σελ. 96 τὴν ἐννοια τῆς equity.

28. Ὁ.π., σελ. 782, 788.

29. A. Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, σελ. 231 κ.έ.

30. Πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδης, ὁ.π., σελ. 74, 79.

31. Ὁ.π., σελ. 39, 82.

νοιες τής «φύσης» και του «φυσικού», οί όποϊες προσεγγίζονται μέσα από τήν προβληματική τής διαρκούς τους κρίσης, καθώς υπόκεινται διαρκώς στον κίνδυνο τής άπροσδιοριστίας ως προς τή δυνατότητα, τόν χρόνο και τούς τρόπους πραγμάτωσης τής αξιολογικής τους διάστασης.

2. Ίστορισμός και ιστοριστικά στοιχεία στη διαλεκτική

Οί διαφωτιστικές θεωρίες του πράττειν άναζήτησαν στον Λόγο και στο Δίκαιο τό «δεσμευτικό» εκείνο στοιχείο που θά χρησίμευε άφενός ως άρχή ένταξης του πραγματικού πράττειν σε ένα θεωρητικό πλαίσιο και άφετέρου ως κριτήριο όρθοπραξίας. Τό δεσμευτικό αυτό στοιχείο δέν προσδιορίστηκε σε αντίθεση προς τήν ιστορικότητα του πράττειν, θεωρήθηκε μάλλον ότι είχε κατ' έξοχήν ιστορικό χαρακτήρα, μέ τήν έννοια ότι παρείχε άσφαλή κριτήρια αξιολόγησης και ιεράρχησης του ιστορικού λόγου για έπιστημονικούς και πρακτικούς σκοπούς. Τέτοια κριτήρια παρείχαν κατά τίς θεωρίες αυτές οί ίδιες οί ιδέες του δικαίου, τής ίσονομίας, κτλ., αλλά είχε γίνει δεκτό ότι δίχως οί θεωρίες αυτές νά έρθουν σε αντίθεση μέ τά κριτήρια αυτά θά μπορούσαν νά έντοπισθοϋν περισσότεροι του ενός «έναλλακτικοί» τρόποι συγκρότησης και «έξέλιξης» του κοινωνικο-πολιτικού ως συμβιάσιμοι μέ τήν όρθοπραξία.

Οί θεωρίες τής δεσμευτικότητας άντιπαρατέθηκαν προς σχετικιστικές θεωρίες που τόνισαν τό στοιχείο τής «ιδιαιτερότητας» του κάθε ιστορικού-πολιτισμικού μορφώματος και χαρακτηρίσθηκαν, μ' αυτή τήν έννοια, ιστοριστικές. Ο ιστορισμός ως σχετικισμός δέν ταυτίζεται πλήρως μέ θεωρίες που προσανατολίζονται σε παραδοσιακές αξίες, αλλά διατηρεί στά ευρύτερα πλαίσια των θεωριών αυτών δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Γεννιέται όταν οί παραδοσιακές αξίες τίθενται ιστορικά σε άμφισβήτηση, όποτε επιλέγει μιά μεθοδολογία ύποστήριξης των αξιών αυτών που έπιτρέπει νά θεωρηθοϋν νομιμοποιημένες και δεσμευτικές, όχι πλέον στη βάση δεσμευτικών πλαισίων αξιολόγησης, αλλά κατευθείαν από τό γεγονός ότι είναι δεδομένες. Μέ τόν τρόπο αυτό ή ύπεράσπιση των αξιών περιέχει στοιχεία «άπόφασης» που περιλαμβάνονται στην ιδέα τής μη περαιτέρω-άναγωγιμότητας του αξιακού-πολιτισμικού μορφώματος, ταυτόχρονα όμως σχετικοποιοϋνται οί παραδοσιακές αξίες, που επιδιώκεται νά ύποστηριχθοϋν. Μέ τήν έννοια αυτή ό ιστορισμός άποτελεϊ ύποχώρηση τής παραδοσιακά προσανατολισμένης θεωρίας και συσπείρωσή της για άντεπίθεση κατά των ιστορικά νέων «δεσμευτικών» θεωριών σε άνορθολογική βάση. Παράλληλα άποτελεϊ τρόπο μετάβασης προς τόν έπιστημολογικό θετικισμό, καθώς σχετικοποιεί τά έρμηνευτικά πλαίσια ένταξης του κάθε φορά δεδομένου και τονίζει τήν αξία του ίδιου του δεδομένου.

Άπό τά παραπάνω προκύπτει μιά διάκριση μεταξύ παραδοσιακού αξιακού πλαισίου, του όποιου ή αξίωση δεσμευτικότητας έχει ιστορικά άμφισβητηθεί και του αίτήματος «νέας δεσμευτικότητας», τήν όποία άμφισβήτησε ό ιστορισμός ανατρέχοντας στην παράδοση ως δεδομενικότητα. Η

ἀντίθεση τοῦ ἱστορισμοῦ πρὸς τίς νέες δεσμευτικότητες ἀναπαράγεται ἱστορικά κατὰ μῆκος τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς προαστικῆς («παραδοσιακῆς») θεωρίας καὶ τὴν ἐμφάνιση τῶν ἰδεαλιστικῶν καὶ διαφωτιστικῶν προτάσεων δεσμευτικῆς πολιτικῆς θεωρίας (ἐλευθερία καὶ ἰσονομία) στὶς κοινωνίες τῆς ἀγορᾶς τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰώνα μέχρι τίς σύγχρονες ἀστικές καὶ μετααστικές κοινωνίες, στὶς ὁποῖες ἐγείρονται αἰτήματα ὀρθοπρακτικῆς κοινωνικῆς δεσμευτικότητας.

Στὶς ἀπαρχές αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης, στό μέτωπο τῶν ὀρθολογιστῶν στήν παράδοση τοῦ Kant καὶ τοῦ Thibaut³², ἀντιπαρατίθεται τὸ μέτωπο τῶν ἱστοριστῶν στήν παράδοση τοῦ Herder, τοῦ Gustav Hugo καὶ τοῦ Savigny³³. Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ ἱστοριστὲς ἀνατρέχουν σὲ ὀργανιστικές θεμελιώσεις «ἐνότητας» τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ, ὅπως ἐμφανίζονται στό ἔργο τοῦ Jacobi ἢ τοῦ Gæthe³⁴, γιὰ νὰ ἀναπτύξουν θεωρίες τῆς ἱστορικῆς ἰδιαιτερότητας. Οἱ θεωρίες αὐτές βρίσκουν ἔκφραση στήν θεωρητικὴ τους κατανόηση τῆς ἐννοίας «λαός» ὡς ἱστορικό «ἀντιβιντουαλιστικό» μὴ μὴ μορφή, πού ὑποτίθεται ὅτι ἔρχεται σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἰδέα τῆς ἰσότητος, καθὼς καὶ πρὸς τὴν ἀφαίρεση καὶ τὸν τυπικὸ γενικευτικὸ ὀρθολογισμό. Ὡστόσο, ὅπως ὑποστηρίζω, ἡ ἀντίθεση τῶν ἱστοριστῶν πρὸς τοὺς ὀρθολογιστὲς δὲν συνίσταται στήν ἀντίθεση μιᾶς μεθοδολογίας πού ξεκινάει ἀπὸ τὸ «ὀργανικό» παράδειγμα πρὸς μιᾶς μεθοδολογία πού ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση (ὅπως οἱ ἴδιοι οἱ ἱστοριστὲς ἐπιχείρησαν νὰ τὴν παρουσιάσουν), ἀλλὰ μᾶλλον σὲ μιᾶ ἀντίθεση πού ἀναφέρεται στήν τοποθέτησή τους ἀπέναντι σὲ μιᾶ «δεσμευτικῆ» θεωρία τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τοὺς ὅρους σύστασης μιᾶς τέτοιας θεωρίας. Καὶ ὁ Kant ἀνέπτυξε μιᾶ «ὀργανικῆ» θεωρία τοῦ πολιτισμικοῦ μορφώματος στήν *Κριτικὴ τῆς Κριτικῆς Ἰκανότητος*³⁵, ὁ δὲ A. Smith σαφῶς συνδέει τὸ πολιτικὸ μεταρρυθμιστικὸ πρᾶττειν μέ τὸ αἰσθητικό-ὀργανιστικὸ ἰδεῶδες³⁶. Οἱ προσεγγίσεις ὅμως αὐτές ἀπὸ τὸν τύπο θεμελίωσής τους καὶ τὸν ἰδιαίτερο συσχετισμὸ τοῦ ἔλλογου καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ στοιχείου στό ἐσωτερικὸ τῆς γνωσιοθεωρητικῆς

32. A.F.J. Thibaut, *Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland* (1814).

33. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784-91), G. Hugo, *Lehrbuch der Geschichte des römischen Rechts* (1799), F.C.v. Savigny, *System des heutigen römischen Rechts* (1840-49) καὶ *Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (1814).

34. F.H. Jacobi, *Briefe über die Lehre des Spinoza*, Breslau 1785 (πρβλ. καὶ I. Kant, «Was heisst, sich im Denken orientieren», *Kant Werke*, V, σελ. 267-83), J.W. Goethe, *Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des West-östlichen Divans*, Cotta Ausgabe in 40 Bänden, τόμ. 5, σελ. 163 κ.έ., 247 κ.έ., καὶ τόμ. 37, σελ. 102 κ.έ., 167 κ.έ., τόμ. 40, σελ. 120 κ.έ., 147-77. Πρβλ. σχετικὰ K. Rossmann, *Deutsche Geschichtsphilosophie*, München 1969, σελ. 162 κ.έ.

35. I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, *Kant Werke*, Bd. X (§ 83 κ.έ.).

36. A. Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, σελ. 185.

τους κατασκευής (πού επηρεάζει αποφασιστικά και την κατανόησή τους της φύσης του ιστορικο-πολιτισμικού μορφώματος) έλκονται από έναν όρθοπρακτικό όρθολογισμό³⁷. 'Αλλά και οί ιστοριστές της πρώτης περιόδου αναζητούν κάποιους σταθερούς κανόνες μέσα από τή σύγκριση έθνικων ιδιαιτεροτήτων³⁸. 'Ο Hugo θεωρούσε τόν έαυτό του καντιανό και άντισχετικιστή στην προσπάθειά του μιās κριτικής σχετικοποίησης φυσικοδικαϊκων οικοδομημάτων. 'Ο Savigny στρέφεται κατά του φιλελευθερισμού και κατά των διεκδικήσεων μιās άστικής κωδικοποίησης, όπως τήν άπαιτούσε ό Thibaut, στηριζόμενος σε μία θεωρία του όργανικού «λαϊκού πνεύματος», από τήν όποία θά έπρεπε νά προκύπτει όχι μόνο ή έρμηνεία, αλλά και ή περαιτέρω διαμόρφωση του Δικαίου. 'Η προσέγγισή του περιέχει στοιχεία άμυνας άπέναντι σε σχετικιστικές και αυθαίρετες έρμηνείες της έννοιας του «λαϊκού πνεύματος». "Έτσι στό *Σύστημα του Ρωμαϊκού Δικαίου* αντικαθιστά τό «λαϊκό πνεύμα» σε συγκεκριμένα σημεία μέ τό όλο του δικαιοκού συστήματος³⁹, του όποιου οί άρχές θά έπρεπε νά έπιδεικνύουν «κλειστό» χαρακτήρα, δηλαδή κάποια αυτόνομη και τυπική όλοκλήρωση⁴⁰. Μέσα από τήν 'Ιστορική Σχολή του Δικαίου προετοιμάζεται ή άστική κωδικοποίηση, ή όποία ώστόσο «αναβάλλεται για άργότερα», ένω ταυτόχρονα διασώζονται τά ύπάρχοντα (άνορθολογικά) στοιχεία της κρατικής έξουσίας.

'Ιστορικά μπορούμε νά διακρίνουμε δύο ιστοριστικά προγράμματα (ή παραδόσεις): τό πρώτο θεμελιώνει τό έπιχείρημα του σχετικισμού πάνω σε μία άνορθολογική θεωρία, προϋποθέτει δηλαδή τήν κριτική άντιπαράθεση μέ τήν θεωρία (ιδίως τή γνωσιοθεωρία) του όρθολογισμού· ένω τό δεύτερο άσχολεϊται κυρίως μέ προβλήματα μετάβασης από τήν προβληματική της ιστορικότητας του κοινωνικού πράττειν στην θετικιστική έπιστημολογία.

Στήν πρώτη παράδοση έμπλέκεται κατά έναν ιδιόμορφο τρόπο και ή έγγελιανή διαλεκτική, της όποίας ή κριτική στον διαφωτιστικό όρθολογισμό κατανοήθηκε από πολλούς έρμηνευτές ως προσανατολισμένη προς τόν ιστορισμό. 'Ο Hegel άμύνθηκε άπέναντι σε μία έρμηνεία τέτοιου τύπου, διεκδικώντας για τή θεωρία του έναν ανώτερο τύπο διαλεκτικού όρθολογισμού στον όποιο ένσωματώνονται πολλά ιστοριστικά έπιχειρήματα. "Έτσι μπορούν νά έντοπισθοδν και στό έργο του Hegel οί χαρακτηριστικές για πολλές ιστοριστικές θεωρίες προσπάθειες κατάταξης των έποχων του πολιτισμού μέ άφετηρία τά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του φιλοσοφικού γνωσιοθεωρητικού μοντέλου των γνωστικοψυχικων «δυνάμεων». 'Η έντα-

37. Στόν Kant ή προβληματική αυτή έχει βρει όλοκληρωμένη θεωρητική έκφραση στη δομή της τελεολογικής κρίσης ή όποία θέτει τό παιχνίδι διάνοιας και φαντασίας σε σχέση μέ μία 'Ιδέα του Λόγου.

38. Πρβλ. E. Wolf, *Grosse Rechtsdenker*, Tübingen 1951, σελ. 483 κ.έ.

39. F.C. v. Savigny, *System*, Bd. I, § 42.

40. Πρβλ. E. Woiί, ό.π., σελ. 505 και Π. Σούρλας, «Kant και Savigny» 'Αφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο, 'Αθήνα 1980, σελ. 791-812.

ξη αυτή τῶν ἱστορικῶν μορφωμάτων στίς «πολλαπλές ζωντανές δυνάμεις» πού ἀπαρτίζουν ἓνα «φυσικό σύστημα» (Herder), ἐπέτρεψε στους ἱστοριστές τή νομιμοποίηση τῶν πλέον διαφορετικῶν πολιτικο-κοινωνικῶν συστημάτων μέ τό ἐπιχείρημα τῆς ἴδιας τῆς ἱστορικῆς τους ὑπαρξης καί ἀντιστοιχίας σέ στρωματικά ἐπίπεδα τῆς γνωσιοθεωρητικῆς κατασκευῆς. Ἡ ἰδέα αὐτή περιέχεται στό ἔργο τοῦ Herder καί στά κείμενα τοῦ ρομαντισμοῦ. Μέσω τῆς γνωσιοθεωρητικῆς συσχέτισης ἡ πολιτική τυπολογία ἀποκτᾷ συγκρισιμότητα πρός τήν τυπολογία τῶν ἐκφάνσεων τοῦ πνεύματος, τήν ποίηση, τήν θεολογία καί τήν φιλοσοφία (στόν Goethe ἀντιστοιχοῦν στήν φαντασία, τόν Λόγο καί τήν διάνοια⁴¹).

Ἡ ἐγελιανή συστηματική περιέχει σαφῶς τή σύνδεση γνωσιοθεωρητικοῦ, ἱστορικοῦ καί πολιτικοῦ στοιχείου ἀφενός καί τῆς δομῆς τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος (τέχνη, θρησκεία, φιλοσοφία) ἀφετέρου. Αυτόνομη ὁ Hegel, στήν παράδοση τοῦ Fichte, μιλάει στήν *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*⁴² γιά «ἀφηρημένο κράτος διανοίας» (§ 183), τό ὁποῖο ἀντιπαραθέτει στό ἔλλογο κράτος. Ἡ ἴδια ἡ ἐγκυκλοπαιδική συστηματική δηλώνει καί τούς τύπους σύνδεσης τῶν διάφορων ἐπιπέδων. Στήν § 341 ὁ Hegel ξαναθυμίζει στόν ἀναγνώστη του αὐτήν τή σχέση, τονίζοντας ὅτι τό στοιχεῖο ὑπαρξης τοῦ πνεύματος εἶναι στήν τέχνη ἐποπτεία καί φαντασιακή ἀπεικόνιση, στή θρησκεία συναίσθημα καί παράσταση, στή φιλοσοφία καθαρό καί ἐλεύθερο νοεῖν, στή δέ ἱστορία πνευματική πραγματικότητα. Ἡ ἱστορία εἶναι τό δικαστήριον πού δικαιώνει τό ἐκάστοτε ἱστορικό στήν «πολυχρωμία» καί ἰδιαιτερότητα πού τό χαρακτηρίζει. Βέβαια ἀμέσως στήν ἐπόμενη παράγραφο ὁ Hegel βιάζεται νά προσθέσει ὅτι ἡ ἱστορία δέν εἶναι ἓνα ὁποιοδήποτε δικαστήριον πού ἀποφασίζει μέ ἀναγκαστότητα τῶν ἀποφάσεων, ἀλλά ἀποφασίζει κατά Λόγο, κατανοώντας τό ἱστορικό ὡς ἔλλογη ἐξέλιξη τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. Ἄρα τό ἱστορικό στοιχεῖο θά βρεῖ τά ὄριά του στό ἴδιο τό ἔλλογο ἀξιακό σύστημα, τοῦ ὁποίου εἶναι μέρος. Ὁ Hegel ἔχει ἤδη δείξει τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀντίληψης στήν § 211 τῆς *Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου*, ὅπου παίρνει θέση στή διένεξη μεταξύ Thibaut καί Savigny γιά τήν κωδικοποίηση. Ἡ σκέψη του εἶναι ὅτι ἓνα ἔθνος πού ἔχει ἤδη ἀναπτυχθεῖ καί φτάσει στό ἐπίπεδο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ («gebildet») εἶναι σέ θέση μέσω τῆς τάξης τῶν νομικῶν του νά δώσει στόν ἑαυτό του δεσμευτικά νομικά κείμενα μέσα ἀπό τά ὁποῖα θά συλλαμβάνονται νοητικά τά ἀξιακά περιεχόμενα πού ἔχουν οὕτως ἢ ἄλλως ἱστορικά ἐπιτευχθεῖ.

Στά κείμενα αὐτά φαίνεται ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ Hegel «ξεπέρασε» τόν ἱστορισμό: ὑπέθεσε ὅτι τό ἀξιακό σύστημα πού θεώρησε ἔλλογο ἔχει κατά περιεχόμενο πραγματοποιηθεῖ ἱστορικά καί ὅτι ὑπάρχουν ἐγγυήσεις ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐκπέσει σέ ἄλογες μορφές. Παραμένει ὡστόσο ὑπό διε-

41. Πρβλ. K. Rossman, ὀ.π.

42. G.W. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Werke in 20 Bänden, Bd. 7, Frankfurt 1970).

ρεύνηση τό πρόβλημα κατά πόσο στήν έγγελιανή ανάλυση έπιτυγχάνεται νά αναπτυχθεῖ ἡ ἱστορική αὐτή προϋπόθεση ὡς έσωτερικό θεωρητικό στοιχεῖο τοῦ διαλεκτικοῦ ὀρθολογισμοῦ ἢ παραμένει ἀπλῶς έξωτερικός του ὄρος. Τό δυσχερές αὐτό ερώτημα ἀφορᾷ τήν ἀξίωση τοῦ διαλεκτικοῦ ὀρθολογισμοῦ, στήν ὁποία ἀναφερθήκαμε, νά αὐτοσυγκροτεῖται ὡς κριτική τόσο τοῦ ἀφηρημένου ὀρθολογισμοῦ, ὅσο καί τοῦ ἱστοριστικοῦ σχετικισμοῦ.

Ἡ έγγελιανή κριτική στόν ἀφηρημένο ὀρθολογισμό ἐξειδικεύεται στήν κριτική σέ θεωρίες κοινωνικῶν συμβολαίων, στήν κριτική στή θεωρία τοῦ ἀφηρημένου νομικοῦ κανόνα, καθώς καί στήν κριτική στή θεωρία τοῦ ἀφηρημένου γενικοῦ ἠθικοῦ κανόνα. Τό ἐπιχείρημα τοῦ Hegel κατά τῶν θεωριῶν αὐτῶν εἶναι ὅτι κατασκευάζουν στή βάση τῆς «ἀφηρημένης διάνοιας», εἶναι δηλαδή μέ μία ἀρνητική σημασία (τυπικά) «ὀρθολογικές»⁴³. Ἀντιπαραθέτει στόν τυπικό ὀρθολογισμό τους μία διαλεκτική θεωρία τοῦ Λόγου πού διερευνᾷ τά μεθοδολογικά προβλήματα σύστασης καί ἰσχύος κανόνων μέ ἀφετηρία κριτήρια γιά τόν ἔλλογο χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί τοῦ συλλογικοῦ πράττειν.

Ἡ θεωρία αὐτή θεμελιώνεται σέ ἕνα διαλεκτικό ἀξιολογικό ἰδεῶδες, τό ὁποῖο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὑπέρβασης τοῦ προσανατολισμένου πρὸς τήν «εὐτυχή μεσότητα» καί «ὑποκειμενική ἐλευθερία» ἀρχαιοελληνικοῦ ἰδεώδους πού χαρακτηρίζει τό νεανικό έγγελιανό ἔργο⁴⁴. Τό σύγχρονο ἰδεῶδες «μεσότητας» συγκροτεῖ μία ἀντικειμενικότητα διαμεσολαβημένη ἀπό τήν ἀτομική ἰδιαιτερότητα καί ἐκφράζεται στήν κοινωνική σφαῖρα στήν ἐνταξη τοῦ «συστήματος τῶν ἀναγκῶν», τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί τῆς ἀγορᾶς (τῶν φαινομένων πού ἀνέλυσε ὁ A. Smith) σέ συνειδητό, ἔλλογο πολιτικό πλαίσιο πού ἐγγυᾶται τήν ἐξισορρόπιση τῶν ἀνταγωνιστικῶν κοινωνικῶν δυνάμεων⁴⁵.

Ἀπέναντι στήν έγγελιανή κατασκευή ἔχουν διατυπωθεῖ ἐνστάσεις πού προσάπτουν ἀνορθολογικότητα, αὐθαίρετη «ἐκπόρευση» πολιτισμικῶν στοιχείων ἀπό τήν ἰδέα (E. Lask⁴⁶) ἢ αὐθαίρετη παραγωγή ἀξιών ἀπό πραγ-

43. Πρβλ. G.W.F. Hegel, «Hamanns Schriften», Werke Bd 11, σελ. 334.

44. Γιά τό νεανικό, προδιαλεκτικό, ἀξιακό ἰδεῶδες τοῦ Hegel πού προσανατολίζεται πρὸς τήν «έλληνική φαντασία» καί ἀντιπαρατίθεται στόν θετικισμό τῆς χριστιανικῆς θρησκείας πρβλ. τά κείμενα τῆς Βέρνης «Fragmente über Volksreligion und Christentum» (1793-94) καί «Die Positivität der christlichen Religion» (1795/1796) εἰς Hegel Werke, Bd. 1, σελ. 9-103, 104-216 (καί 217-229) καί K. Psychopedis, «Hegels Theorie der politischen Institutionen» NPL, XXIII/1 (1978).

45. Γιά τή συγκρότηση λογικῆς «μεσότητας» τοῦ Hegel πρβλ. τίς ἀναπτύξεις στό Logik, Hegel Werke, Bd. 6, σελ. 424, Enzyklopädie, Bd. 8, σελ. 340 κ.έ., Philosophie des Rechts, Bd. 7, σελ. 346 κ.έ., (§ 189 κ.έ. «σύστημα τῶν ἀναγκῶν»), σελ. 407 κ.έ. (§ 261 κ.έ. κράτος ὡς «ἐξωτερική ἀναγκαιότητα» καί «έσωτερικός σκοπός»).

46. E. Lask, Fichtes Idealismus und die Geschichte, Gesammelte Schriften, Bd. 1, Tübingen 1923, Κεφ. II (σελ. 61 κ.έ.).

ματικές σχέσεις (M. Weber⁴⁷). Έκ πρώτης ὄψεως οἱ ἐνστάσεις αὐτές φαίνονται εὐλογες ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ τύπου τῆς διαλεκτικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐννοιῶν πού υἰοθετεῖ ὁ Hegel. Ἐπειδή κατὰ τήν ἀνάπτυξη αὐτή ἡ θεμελίωση τῶν φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν λαμβάνει χώρα ὡς αὐτοσύσταση τοῦ Λόγου καί «ἀπόφαση»⁴⁸ τῆς ἐννοίας νά θέσει τά συστατικά της στοιχεῖα ὡς «ἀναγκαῖα», τίθεται εὐλογα ἐδῶ τό ἐρώτημα κατὰ πόσο τό ὅλο ἔλλογο σύστημα δέν προσεγγίζει ἀπό κάποια ἄποψη μεθοδολογικά τίς ἱστορικές κατασκευές καί τόν σχετικισμό πού τό ἴδιο ἀμφισβήτησε. Ἡ θέση τοῦ σύγχρονου θεσμικο-κοινωνικοῦ πλαισίου καί τῶν κατηγοριῶν πού τό συγκροτοῦν ἐννοιολογικά ὡς τό «ἀπόλυτο» δέν σημαίνει οὐσιαστικά ὅτι κάθε κριτήριον ἀξιολόγησης τοῦ ἐννοιολογικοῦ ὅλου βρίσκεται ἀποκλειστικά μέσα σέ αὐτό, δηλαδή ὅτι κάθε ἀξιολόγηση θά εἶναι ταυτολογική; Πράγματι, ἡ νομιμοποίηση τῆς διαδικασίας πού μεθοδολογικά «εἰσάγει» τίς κατηγορίες κατὰ τόν βαθμό οὐσιαστικότητάς τους συμπίπτει στό ἐγγελιανό σύστημα μέ τήν ἴδια τήν ἐπιστημονική-ἀφαιρετική διαδικασία. Ἐτσι ὅμως τό ἀπόλυτα ἀναγκαῖο (ἔλλογη διάσταση) θά μπορούσε νά τεθεῖ καί ὡς τό ἀπόλυτα τυχαῖο (ἱστορική διάσταση). Ἡ δέ συγκεκριμένη ἱεράρχηση τῶν ἐπιπέδων συγκρότησης τοῦ Λόγου ἀπό τίς λιγότερο πρός τίς πλέον ἐκλογικευμένες στρωματώσεις του (ὅπως ἀναπτύσσονται στήν ἐγγελιανή Λογική) καί ἀπό τήν ἐποπτεία-αἴσθηση, στήν παράσταση καί τή διάνοια, τέλος στόν Λόγο, μπορεῖ νά χρησιμεύσει καί ὡς νομιμοποίηση ἱεραρχημένων καί ταξικά διαστρωματωμένων κοινωνιῶν ὅπου τό κάθε κοινωνικό-ἱεραρχικό στρώμα ἐμφανίζεται νά ὑλοποιεῖ καί νά πραγματώνει ἀντίστοιχα στρώματα τοῦ Λόγου. Οἱ ἀναλύσεις τῶν «νομικῶν τάξεων» στή *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου* (§ 203-205) (διακρίνονται: ἀγροτική, ἀστική καί γραφειοκρατική τάξη) φαίνονται νά κατοχυρώνουν ὡς ἔλλογη μία μορφή μετάβασης πρός τήν ἀστική κοινωνία καί νά ἀντιπαραθέτουν πρός αὐτήν τήν ἀστική νομική δομή. Μήπως ἔτσι ἡ «τυχαία» ἱστορική στιγμή ἀπολυτοποιεῖται ὡς ἔλλογη; Νομίζω ὅτι μία τέτοια ἐκδοχή θά πρέπει νά ἀποκλεισθεῖ γιά μεθοδολογικούς λόγους, μπορεῖ δέ νά δειχθεῖ ὅτι ἡ θεμελίωση αὐτοῦ τοῦ θεωρητικοῦ ζητήματος ἀποκαλύπτει μία σημαντική, παραμελημένη διάσταση τῆς ἐγγελιανῆς ὀρθοπρακτικῆς προβληματικῆς. Ἡ ἐγγελιανή φιλοσοφική κατασκευή θεμελιώνεται ἐπί τῶν οὐσιωδῶν ἀξιακῶν μορφῶν τοῦ σύγχρονου ἀστικοῦ πολιτισμοῦ (ἰδέα τῆς ἐλευθερίας), οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τή

47. Πρβλ. M. Weber, «Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie», *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968 (3. ἐκδ.), σελ. 26, 44 κ.έ., 134, 144 ἰδιαίτερα τήν κριτική σέ «ἐγγελιανή» στοιχεῖα γένεσης ἀξιῶν στό ἔργο τῶν Wundt καί Knies. Ἡ βεμπεριανή κριτική ὀδηγεῖ στό μεθοδολογικό αἴτημα χωρισμοῦ τῶν ἀξιῶν ἀπό τήν ἐξήγηση, τό ὅποιο διατυπώνεται εἰς «Objektivität der sozialwissenschaftlichen und sozialpolitischen Erkenntnis», *Gesammelte Aufsätze*, σελ. 146-214.

48. Πρβλ. *Logik*, Hegel, Werke, Bd. 6, σελ. 570 (ἰδέα τοῦ ἀπλοῦ [«einfach»], ἔντα [«Intensität»], αἰχμή [«Spitze»], καθαρῆ προσωπικότητα [«reine Persönlichkeit»]).

διάσταση ουσιαστικής όρθολογικότητας τής διαλεκτικής ανάλυσης. Ἡ διάσταση αὐτή προσδίδει στήν ανάλυση μία ισχυρή *αντιιστοριστική* αἰχμή: «νομιμοποιημένο» δέν εἶναι τό οποιοδήποτε ιστορικό μόρφωμα, ἀλλά τό σύγχρονο, τό ὁποῖο ὀρίζεται μέ αναφορά πρός τίς ἔλλογες καί ἐλευθεριακές σχέσεις πού ἀπαιτεῖ ἡ φιλοσοφία. Δεδομένου ὅτι βάση τής ἐγελιανῆς κοινωνικοφιλοσοφικῆς κατασκευῆς εἶναι τό δίκαιο, ἀποκλείονται ἀπό τό ἀξιακό πλέγμα, πού γίνεται ἀποδεκτό γιά σύγχρονες κοινωνίες, μορφές πού θά ἐπέτρεπαν ἐπιστροφή σέ προϊσχύσαντα πολιτικά συστήματα. Στό τώρα ισχύον ἀξιακό πλέγμα μέ προτεραιότητα καί ἐπικαθορισμό τής σύγχρονης μορφῆς (τοῦ δικαίου) συνυπάρχουν βέβαια καί παραδοσιακές μορφές συγκρότησης τοῦ κοινωνικοῦ πράττειν. Ὁ Hegel ὅμως πιστεύει ὅτι στή βάση τοῦ δικαίου εἶναι δυνατή καί ἀναγκαία ἡ διαρκῆς περαιτέρω ἄρση τής ἀνάμιξης πολιτικοκοινωνικῶν μορφῶν διάφορων λογικο-ἀξιακῶν σθενῶν. Δηλαδή στή συγκεκριμένη ιστορική κοινωνία τοῦ τώρα εἶναι μέν «νομιμοποιημένες» στόν συσχετισμό τους πολλές ἐπιμέρους ιστορικές μορφές, σύγχρονες ἢ παραδοσιακές ὑπό ἔλλογη νομοθεσία πού τίς ἐξισορροπεῖ. ἀλλά παρόλα αὐτά ἐπειδή οἱ παραδοσιακές παρουσιάζουν στοιχεῖα «τυχαίας» ιστορικότητας, ἐγείρεται ἡ ιστορικοφιλοσοφική ἀξίωση ὑποχώρησής τους ἀπέναντι σέ σχέσεις καί θεσμούς πού κατοχυρώνουν κατ' ἐξοχήν τό ἔλλογο στήν ἱστορία.

Δέν ἔχει γίνει ἀντιληπτό στήν ἐγελιανή ἐρευνα ὅτι τήν «πρόοδο» αὐτή στά πλαίσια τοῦ ἐγελιανοῦ συστήματος ἐγγυᾶται ἡ ἴδια ἡ σχέση τής κοινωνικοφιλοσοφικῆς κατασκευῆς μέ τό σύστημα τής Λογικῆς πού ἀποτελεῖ σύστημα αὐθεντικῶν ἀξιολογικῶν ἱεραρχήσεων. Τό «πνεῦμα», ἡ ιστορικότητα, εἰσέρχεται στό λογικό σύστημα, ὅπου ὑφίσταται μία μορφική «μετατροπή», ὥστε νά ἀντιστοιχεῖ στήν ἰδέα⁴⁹. Τό ὅτι «εἰσέρχεται» τό ιστορικό στό λογικό σημαίνει ὅτι «ἰσχύουν» γιά τή δεδομένη ιστορική κοινωνία, ἀπό τό σημεῖο «εἰσόδου», τρόπον τινά σέ διευρυνόμενη ἀνέλιξη, οἱ λογικές κατηγορίες στήν ἀλληλεπενέργεια καί ἐπιστρωμάτωσή τους ὡς ἐπικαθορισμοί τοῦ ιστορικοῦ, κατά δέ τήν ἱεράρχησή τους, ὅσες εἶναι οὐσιώδεις, ἀλλά ἀπομακρυσμένες, ἰσχύουν ὡς αἰτήματα πρός πραγματοποίηση. Δηλαδή ὡς πρός τό σημεῖο «εἰσαγωγῆς» τοῦ ιστορικοῦ πνεύματος στή λογική προϋποτίθενται καί ἔπονται ἐπίπεδα λογικῆς «τελείωσης», τῶν ὁποίων ὁ συσχετισμός εἶναι μέν ἀπό πλευρᾶς Λογικῆς ἱεραρχικά δεδομένος, ἀπό πλευρᾶς δεδομένου κοινωνικοῦ μορφώματος ὅμως ὑφίσταται διαθλάσεις, «ἐλκόμενος» ἀπό τήν ἀντίστοιχη πραγματολογική ιστορική δομή παρουσίας τοῦ «πνεύματος», ὁπότε καί ἀρνητικά πρός αὐτήν μπορούμε νά διακρίνουμε τή διάσταση τής μή ἐπίτευξης ἔλλογων ἀποτελεσμάτων στήν ιστορική κοινωνία καί μάλιστα στά πλαίσια τής Λογικῆς ὡς μή κάλυψη στήν κοινωνία αὐτή ἔλλογων κατηγοριακῶν ἐπιπέδων. Συντελεῖται δηλαδή διπλή ἐπίδραση τοῦ ἔλλογου πάνω στό ιστορικό πνεῦμα. Ἡ δομή τής Λο-

49. G.W.F. Hegel, *Wissenschaft der Logik II* (Werke, Bd. 6) σελ. 494.

γική συγκροτεί αφενός τούς όρους ιεράρχησης και αξιολόγησης τών ιστορικοπολιτικῶν στοιχείων σέ σύγχρονες κοινωνίες ἐλευθερίας (ἐντάσσοντας τά στοιχεῖα αὐτά στήν ἀξιολογική της κλίμακα και «ἀναγνωρίζοντάς» τα ἔτσι ὡς «δικά» της), ἀνάλογα μέ τό ἐπίπεδο ἐπίτευξης ἔλλογων ἀποτελεσμάτων σέ κοινωνίες, γιά τίς ὁποῖες εἶναι δεδομένος ὁ ἔλλογος χαρακτήρας τῶν γενικῶν νομικοπολιτικῶν πλαισίων («μετασυμβατικές», μεταπαραδοσιακές κοινωνίες). Παράλληλα ὑποδεικνύει και τούς δυνατούς ἐναλλακτικούς τρόπους ἐνταξης και ιεράρχησης τῶν παραδοσιακῶν ιστορικοπολιτικῶν στοιχείων στήν κοινωνική ὁλότητα, καθὼς και τούς τρόπους αὐξησης τοῦ ἀξιακοῦ σθένους τῶν σχέσεων στίς ὁποῖες αὐτά ἐντάσσονται, ἔτσι ὥστε νά αὐξάνει ὁ βαθμός «ἄρσης τῆς ἀνάμιξης» τοῦ (σχετικά και συσχετικιστικά νομιμοποιημένου) «ἀτελέστερου» στοιχείου μέ τό «τελειότερο», πρὸς ὄφελος τοῦ τελευταίου.

Ἡ δομή τῆς ἐγγελιανῆς Λογικῆς δείχνει ἔτσι τήν κατεύθυνση αὐξησης τοῦ βαθμοῦ ἔλλογης συνειδητοποίησης, μείωσης τοῦ παραδοσιακοῦ στοιχείου, ἐξορθολογισμοῦ τῆς πολιτικῆς ἀπόφασης, κ.ἄ., σέ μία κοινωνία. Ἡ κατεύθυνση αὐτή προκύπτει ἀπό τόν χαρακτήρα τῆς Λογικῆς πού καθορίζει τούς γενικούς ὅρους ἐπιτέλεσης τοῦ πράττειν ὡς μετάβαση τοῦ ὑποκειμενικοῦ σέ ἀντικειμενικό και ἀξιακό κατά βαθμό ἐπιτέλεσης σκοπῶν και στά πλαίσια μιᾶς ἔλλογης τελεολογίας (ἔλλογης κοινωνικῆς πρακτικῆς). Σέ σχέση μέ τόν καθορισμό αὐτό υπάρχει ἕνας βαθμός ἀπροσδιοριστίας ὡς πρὸς τήν προτεραιότητα μεταξύ πρακτικῶν πού μετατρέπουν κάθε φορά σέ ἔλλογο τό ιστορικό στοιχεῖο μέσα στόν χρόνο και διαβαθμίζονται οἱ ἴδιες ἀξιολογικά ἀπό τή Λογική πού ἀφαιρεῖ ἀπό τήν ιστορική χρονικότητα. Δηλαδή τό ἐγγελιανό σύστημα ἀποφεύγει τό ιστορικό «τυχαῖο»⁵⁰, ὀργανώνοντας ἔτσι τό ἔλλογο, ὥστε νά ἰσχύει ὅτι στά ἔλλογα πλαίσια πού καθιερώνει ἡ Λογική, γιά νά πραγματοποιηθοῦν σχέσεις ἐλευθερίας μποροῦν νά ὑπάρξουν διαδικασίες ιστορικῆς πραγματοποίησης παράλληλες και ἐναλλακτικές πού προσδιορίζονται ἀπό τήν ιστορική συγκρότηση τοῦ Πνεύματος σέ σύγχρονες κοινωνίες.

Οἱ ἐγγελιανές συνδέσεις σήμαναν γιά τούς μεταγενέστερους ιστορικούς ὅτι ἂν ἡ ὑπόθεση τῆς ιστορικῆς πραγμάτωσης τοῦ ἔλλογου ἐγκαταλειφθεῖ, ἡ μεθοδολογία θά πρέπει αὐτονόητα νά ξαναστραφεῖ στήν ἀναζήτηση ιστορικῶν τύπων και δυνατῶν συνδυασμῶν τους (χωρίς δηλαδή ἀξιακή ιεράρχησή τους μέ ἀφετηρία τό ἔλλογο). Εἶχαν δέ σοβαροῦς λόγους νά ἐγκαταλείψουν τήν ὑπόθεση τῆς ἔλλογης ιστορικότητας ἀντιμετωπίζοντας τίς ιστορικές ἀντινομίες τοῦ 19ου αἰῶνα: τήν ἐπιβίωση αὐταρχικῶν πολιτευμάτων, τήν ἀμφισβήτηση τῶν ἀστικῶν ἀξιῶν ἀπό τό ἀνερχόμενο ἐργατικό κίνημα, τήν οἰκονομική συγκέντρωση και τήν ἐμφάνιση ἑνός δομικοῦ

50. Ἡ προβληματική τοῦ «τυχαίου» ἀναπτύσσεται σέ σχέση μέ τήν προβληματική τοῦ «ἀναγκαίου» στήν ἐγγελιανή «Λογική τῆς Πραγματικότητας», ὁ.π., σελ. 200 κ.έ.

αὐταρχισμοῦ ὡς ἐσωτερικό στοιχεῖο συγκρότησης τῆς ἀστικής πολιτικῆς. Μεθοδολογικά, ὁ μεταεγελιανός ἱστορισμός ἐγκαταλείπει ἔτσι τήν προσπάθεια ἀνακατασκευῆς σχέσεων σέ ἐπίπεδο πραγματικῆς ἱστορικῆς συγκρότησης τοῦ πνεύματος καί προσεγγίζει τά κοινωνικά φαινόμενα ὡς ἀτομικά δεδομένα εὐνοώντας τήν ἐπαγωγή καί τή σύγκριση. Ἡ συγκριτική αὐτή προσέγγιση διατηρεῖ τίς συνδέσεις της μέ τήν ἰδεαλιστική παράδοση ἀνατρέχοντας, προκειμένου νά θεμελιώσῃ τίς θεωρητικές της ἀρχές, στήν προβληματική τῆς σχέσης τῶν γνωστικῶν-ψυχικῶν δυνάμεων πού κινητοποιοῦνται γιά τή σύλληψη καί τυποποίηση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Αὐτή ἡ «νέα» μεθοδολογία πού καλλιεργεῖται στό δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰώνα βρίσκει τή συστηματική της μορφή στό πρόγραμμα τοῦ Dilthey τῆς θεμελίωσης τοῦ ἱστορικοῦ Λόγου καί τῆς ἀναγωγῆς τῶν κοσμοθεoriῶν στόν «βίον». Ὁ Dilthey τονίζει ὅτι ἡ ἱστορική σχολή ἀπορρίπτει τή μεθοδική παραγωγή ἀληθειῶν στίς πνευματικές ἐπιστήμες μέσῳ τῆς ἀφηρημένης κατασκευαστικῆς διάνοιας καί ἔχει ὡς μόνη μέθοδο γιά νά ἀνέλθῃ σέ ἀλήθειες μεγαλύτερης γενικότητος τή συγκριτική μέθοδο⁵¹. Ἀκόμα ὅτι κάθε θεωρία διαμόρφωσης τῶν ἰδεολογιῶν μέ τό συμφέρον τῆς ἀνάπτυξης μιᾶς τυπολογίας θά πρέπει νά ἀνατρέξῃ σέ τελευταία ἀνάλυση στή σύγκριση, κατάταξη καί ἐπαγωγή πού συνδέονται κατά τρόπο πού ἀναφέρεται στόν «τελεολογικό χαρακτήρα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς»⁵². Σέ πολλά του κείμενα⁵³ ἐπιχειρεῖ νά συνδέσῃ τή δομή τοῦ πνεύματος (φιλοσοφία, θρησκεία καί τέχνη) μέ τίς ψυχικές δυνάμεις, τίς ὁποῖες ἀντιλαμβάνεται ὡς δυνάμεις πού ἀνέπτυξε ἡ ἀνθρωπότητα κατά τήν ἱστορική της πορεία.

Οἱ προσπάθειες αὐτές τοῦ Dilthey εἶναι ἀπό τίς τελευταῖες προσπάθειες τοῦ ἱστορισμοῦ νά διασώσῃ πίσω ἀπό τή δηλωμένη πρόθεση θεμελίωσης ἑνός τυπολογικοῦ στοχασμοῦ τό τελεολογικό-νοηματικό στοιχεῖο μέ κάποια ἐσωτερική ἀξιακή ἀπαίτηση. Ἦδη ὅμως κατά τήν παρουσίαση τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, ὁ Dilthey εἶχε κατονομάσῃ τό στοιχεῖο ἐκεῖνο πού ἐπρόκειτο νά ὀδηγήσῃ στή μετάβαση ἀπό τόν ἱστορισμό στόν φORMALISMΟ καί στόν θετικισμό: ἦταν ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό στοιχεῖο πού διαφοροποίησε τόν G. Hugo ἀπό τόν δάσκαλό του τόν Kant, δηλαδή ἡ ἀναζήτηση τῆς γενικῆς θεωρίας ὄχι στίς ὀρθολογικές ἀρχές, ἀλλά στή συγκριτική μεθοδολογία. Ἦδη στόν ἱστορισμό τοῦ 19ου αἰώνα ὁ χωρισμός καί ἡ ἀναντιστοιχία τῶν ὀντικογνωστικῶν περιοχῶν θεωρεῖται δεδομένος, ἐνῶ κάθε «ρυθμιστικός» προσανατολισμός πρὸς ἐσωτερικούς νοηματικούς συσχετισμούς ἀντιμετωπίζεται μέ ὑποψία. Ἄρα ὡς μόνη διέξοδος συσχετισμοῦ

51. Πρβλ. W. Dilthey, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* εἰς *W. Diltheys Gesammelte Schriften*, Bd VII, Leipzig/Berlin 1942, σελ. 99.

52. Πρβλ. W. Dilthey, «Handschriftliche Zusätze und Ergänzungen der Abhandlung über die Typen der Weltanschauung», εἰς *Gesammelte Schriften*, Bd VIII, σελ. 151.

53. Πρβλ., π.χ., ὁ.π., σελ. 176.

τους μέ τά πολιτισμικά μορφώματα πού τίς εκφράζουν επιλέγεται ή έξωτερική σύγκριση.

Ἐκφραση τῆς στάσης αὐτῆς εἶναι τό *δεύτερο* ιστοριστικό πρόγραμμα στό ὁποῖο ἀναφερθήκαμε καί τό ὁποῖο ἀποτελεῖ ἕναν τρόπο μετάβασης ἀπό τήν ἰδέα τῆς ριζικῆς ιστορικότητας τοῦ κοινωνικοῦ πράττειν μέσα σέ ἕνα ἀνεπανάληπτο «ἀντιβιντουαλιστικό» πολιτισμικό μόρφωμα, στή θετικιστική ἐπιστημολογία. Πρός αὐτή τήν κατεύθυνση εἶχε ἤδη στραφεῖ ἡ παλαιότερη ιστορική σχολή τῆς οἰκονομίας, μέ κύριο ἐκπρόσωπο τόν Roscher⁵⁴. Ὁ Roscher ἔχει τονίσει τή σημασία τῶν «παραλληλισμῶν καί ἀναλογιῶν»⁵⁵ στή μεθοδολογία, ἐνῶ ταυτόχρονα συνάγει ἀξιολογικά στοιχεῖα ἀπό τήν ιστοριστική ἰδέα τοῦ «λαϊκοῦ πνεύματος», ὅπως εἶναι ἡ ὕπαρξη «ἀλληλέγγυων» ὁρμῶν δίπλα στίς ἐγωϊστικές, οἱ ἀρχές τῆς ἐπιείκειας καί προαίρεσης πού «συγκρατοῦν» τοὺς ἐγωϊσμούς τῶν δρώντων, κτλ.⁵⁶ Ἔστω καί μέ τήν ἀμήχανη αὐτή μορφή μιᾶς θεωρίας ἠθικοῦ «συγκρατήματος» τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἐπισημαίνει ἔτσι τήν προβληματική πλαισίων ἰσορροπιῶν καί μετριάσμοῦ ἀπέναντι στό ἀυτονομημένο ἐγωϊστικό πράττειν. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀκριβῶς σέ αὐτά τά ἠθικοτελεολογικά στοιχεῖα τῆς ιστοριστικῆς θεωρίας θά συγκεντρωθοῦν τά πυρά τοῦ Max Weber ὅταν θά διατυπώσῃ τήν κριτική του στόν ιστορισμό⁵⁷.

Τήν τελευταία δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ G. Schmoller θά ὀριοθετήσῃ μέ χαρακτηριστικό τρόπο τή μετάβαση ἀπό τόν ιστορισμό στόν θετικισμό⁵⁸. Ἐξετάζοντας τήν ἀφαιρετική διαδικασία πού θεωρεῖ οὐσιαστική γιά τήν ἐπιστημονική προσέγγιση τῆς κοινωνίας, ὁ Schmoller προβαίνει σέ παραχωρήσεις ἀπέναντι στίς ἀντίπαλές του φορμαλιστικές μεθοδολογίες, ἀποδεχόμενος ὡς ἕναν βαθμό τῆ μεθοδολογική ἰδέα τῆς κατάτμησης τοῦ ἐνιαίου ἀντικειμένου (λαός, πολιτισμός, δυνάμεις, κτλ.) σέ «ὑποσυστήματα», τά ὁποῖα συγκροτοῦνται κατά τά ἐρευνητικά ἐνδιαφέροντα τῶν ἐπιμέρους ἐπιστημῶν. Τό ἴδιο τό ἀντικείμενο τῆς οἰκονομίας, πού ὀρίστηκε κατά τό περιεχόμενό του ὡς τύπος κοινωνικοῦ «δεσμοῦ» ἀναφερόμενου στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί στόν ιστορικό τύπο ἀνταλλαγῶν μέσῳ τῆς ἀγορᾶς, σχετικοποιεῖται ἔτσι καί ἀποδεσμεύεται σέ κάποιο βαθμό ἀπό τόν ἐσωτερικό συσχετισμό του μέ τίς λοιπές ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος σέ ἕναν πολιτισμό. Παράλληλα, ἡ ιστορικότητα τοῦ ἀντικειμένου ἐξετάζεται ἀπό τόν Schmoller μέσα ἀπό τήν προβληματική τῆς ιστορικότητας τῆς θεωρίας. Οἱ ιστορικά κυρίαρχοι τύποι πολιτικοοικονομικῆς θεωρίας ἀνάγονται σέ «μεγάλα πρακτικά-ἱστορικά δικαιωμένα ρεύματα» στόν ιστορικό χρόνο καί σέ «μεγάλες πρακτικές ἀνάγκες μεταρύθμισης» (σελ. 229). Ὁ

54. Πρβλ. σχετικά K. Psychopedis, *Geschichte und Methode*, Frankfurt a.M. 1984, σελ. 242 κ.έ.

55. Ὁ.π., σελ. 246 κ.έ.

56. W. Roscher, *System der Volkswirtschaft*, Bd I, Stuttgart/Tübingen 1854.

57. M. Weber, ὁ.π., σελ. 31.

Schmoller φαίνεται να διστάζει ανάμεσα στο να θεωρήσει τη διαδοχή τέτοιων τύπων (όπως είναι ο μερκαντιλισμός, ο φιλελευθερισμός και ο σοσιαλισμός) απλή «άλληλοδιαδοχή» κατά τη μέθοδο του Roscher και των παλαιότερων ιστοριστών⁵⁹, που δεν επιτρέπει αξιολόγηση των επιμέρους ιστορικών μορφών, ή να προβεί σε αξιολόγηση των ιστορικών αυτών μορφών βάσει αξιολογικών κριτηρίων που ο ίδιος διαθέτει και που προκύπτουν από τις παραδοχές της ιστοριστικής προσέγγισης⁶⁰. Χαρακτηριστικά για τη μεθοδολογική του στροφή προς τον θετικισμό, ο Schmoller απορρίπτει την τελευταία δυνατότητα με το επιχείρημα ότι οι προσπάθειες έντοπισμού μιας «συνεκτικής εικόνας του κόσμου» ή της αναδρομής στα «πρακτικά-ιστορικά δικαιωμένα ρεύματα» ως άφετηρίες για την επιστημολογική συγκρότηση της πολιτικής οικονομίας παράγουν τις κρίσεις τους με τη βοήθεια προκειμένων «τελεολογικού τύπου», δηλαδή συνδέουν τις κρίσεις τους με ένα «δέον» που προκύπτει από τον «συσχετισμό του όλου» (σελ. 246). 'Απέναντι στις μη έγκυρες αυτές συνδέσεις ο Schmoller προκρίνει το ιδεώδες της «αυστηρής επιστήμης», ή οποία αποσυνδέει το γνώσκον από το δεοντικό πράττειν και αποδέχεται με τον τρόπο αυτό συνειδητά τον «καταμερισμό της εργασίας» μεταξύ θεωρίας και πράξης, περιοριζόμενη στην πρώτη. Χαρακτηριστικό για την αυστηρή αυτή «αντικειμενική» μέθοδο είναι ότι ξεκινάει από το «μεμονωμένο» αντί του «όλου» και δεσμεύεται από την έννοια της επιστημονικής (και μόνο) «προόδου», που συνίσταται στη σωρευτική συλλογή και κατάταξη στοιχείων για τα κοινωνικά φαινόμενα (ο Schmoller δεν αποκλείει ότι μία τέτοια μέθοδος μπορεί να έχει συνέπειες για τη διαμόρφωση δεοντολογικών στάσεων στο μέλλον). Με την έννοια αυτή ή «αυστηρή μέθοδος» του Schmoller συνίσταται ειδικότερα: (α) στην όρθη παρατήρηση φαινομένων, (β) στον όρισμό και κατάταξή τους, (γ) στην αίτιακή τους εξήγηση. Θα πρέπει να προσθέσουμε σε αυτά, ως χαρακτηριστικό της αυστηρής μεθόδου, και μία τεχνική ιδέα της «κριτικής» που λειτουργεί ως στοιχείο αποσύνδεσης της θεωρίας από την «ολότητα» και το «δέον» και ως διαρκής έλεγχος παρόμοιων μη νομιμοποιημένων συνδέσεων.

Ο προβληματισμός του Schmoller ως προς τον τύπο αυτών των συνδέσεων παραπέμπει σε ένα σημαντικό δίλημμα της επιστημολογίας των κοινωνικών επιστημών. 'Αφενός επισημαίνει όρισμένα σημαντικά, και για την προηγηθείσα κλασική κοινωνική θεωρία αυτόνοτητα, στοιχεία κατασκευής θεωρίας: ότι προκειμένου το άτομικό και δεδομένο να ένταχθεί στο

58. Πρβλ. G. Schmoller, «Die Volkswirtschaft, die Volkswirtschaftslehre und ihre Methode» εις *Über einige Grundfragen der Sozialpolitik und der Volkswirtschaftslehre*, Leipzig 1898. Για την προβληματική της μετάβασης στον θετικισμό στο έργο του Schmoller πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδης, «Φορμαλισμός, ιστορισμός και αξιολογία στη θεμελίωση της πολιτικής οικονομίας», *Αξιολογικά* 4 (Αθήνα 1992).

59. Πρβλ. λ.χ. ό.π., 229 κ.έ. περί άλληλοδιαδοχής έμπειμικών και ρασιοναλιστικών ρευμάτων.

γενικό μέ δεσμευτικό τρόπο, θα πρέπει να προϋπάρχει μία αφαίρεση ως προς τό ουσιαστές γενικό, ή δέ αφαίρεση αυτή προϋποθέτει μία «πρό-λήψη» τοποθέτησης για τή φύση τής ιστορικότητας του κοινωνικού όλου, πού έχει χαρακτήρα πρακτικό-δεοντολογικό. Ἡ ανάγκη αυτής τής μεθόδου προκύπτει από λόγους θεωρητικούς καί από τό συμφέρον θεμελίωσης τής ὀρθοπραξίας. Πράγματι, τό ἔρωτημα ως προς τό δέον προϋποθέτει τήν ἐγκατάλειψη τής ὀχύρωσης του ἔρωτωντος στην ἀτομική τοποθέτηση καί τή διεύρυνση τής προβληματικῆς του μέ ἀναφορά στίς κοινωνικές σχέσεις (καί τήν ἰδέα τής ὀλότητάς τους), ἄλλως από τήν ἀτομική σκοπιά προκύπτει ως «δέον» τό ὀτιδήποτε, δηλαδή ἀπελευθερώνεται τό πρακτικό ἐπιχείρημα από τή δεοντολογική του βάση καί μεταβάλλεται σέ λειτουργιστικό (συνέπεια πού σκέφθηκε ως τό τέλος ὁ Weber εἰσάγοντας τίς ἀξίες ὡς δεδομένα στή θεωρία του πράττειν).

Ἀφετέρου, ὁ προβληματισμός του Schmoller τόν ὀδηγεῖ στην ἀπόρριψη του δεοντολογικοῦ-ὀλιστικοῦ πυρήνα τής κοινωνικῆς θεωρίας. Ἡ μέθοδος τής κλασικῆς θεωρίας για να ἀποφύγει τήν ἀνθαιρεσία καί τόν λειτουργισμό ἀντιμετώπισε τή μομφή ὀτι ὀδήγησε σέ τελεολογικές κατασκευές, δηλαδή σέ ἀνεπίτρεπτες συνδέσεις του ἀτομικοῦ μέ τό ὀλικό, καί τής ἰδέας του ὀλου μέ πρακτικούς σκοπούς καί ἰστορικές ἰδέες. Μπρός στίς δυσχέρειες ἀντιμετώπισης αὐτοῦ του διλήμματος, ὁ Schmoller ἀνατρέχει στην ἰστορική ἐπιχειρηματολογία πού σχετικοποιεῖ τήν προβληματική τῶν ἰστορικῶν ἰδεῶν καί ὡς συνέπεια αὐτοῦ ὀδηγεῖται στην «ἀσστηρή μέθοδο» του ἐπιστημολογικοῦ θετικισμοῦ⁶¹. Ἀπό τήν προβληματική αὐτή προκύπτει ὀτι ἡ θεμελίωση του θετικισμοῦ συμπίπτει μέ μία διαδικασία ἀποδέσμευσης ἀπό ἓνα δεσμευτικό πλαίσιο ἀναφορᾶς – ἓνα πλαίσιο πού μέ κάποια ἀρνητική ἔννοια συνοδεύει ἔτσι τό ὀριοθετούμενο σέ σχέση μέ αὐτό ἐπιχείρημα ἀσστηρῆς μεθόδου ὡς διαφορά του (καί ἀπό τό ὀποῖο πλαίσιο τό ἐπιχείρημα αὐτό μπορεῖ να ἀποχωρισθεῖ πλήρως ὀμόνον ἔαν θεμελιωθεῖ ἀνθαιρετα).

3. Προβλήματα δεσμευτικῆς ἀξιολόγησης στην ὀφελιμιστική Λογική τῶν «Ἠθικῶν Ἐπιστημῶν»

Στά μέσα του 19ου αἰῶνα ὁ ὀφελιμισμός του J.S. Mill προσπάθησε να συνδυάσει τό ἰδεῶδες τής ἀσστηρῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου για τίς κοινωνικές ἐπιστήμες μέ ὀρισμένες ὀρθοπρακτικές ἀρχές προσανατολισμένες προς τήν ἰδέα του μετριασμένου ἐγωῖσμοῦ⁶², πού κυριαρχοῦσε καί στό ἔργο του

60. Πρβλ. λ.χ. ὀ.π., σελ. 244 ὀπου λέγεται ὀτι ὁ ὀλισμός ὀπερβάλλει ὡς προς τή σημασία τῶν ὀλικῶν ἀγαθῶν, ὀτι ὁ Ricardo προβαίνει σέ ὀμόπλευρες ἀφαιρέσεις, κτλ.

61. Πρβλ. ὀ.π., τά κεφάλαια για τήν «ἐξήγηση» καί τούς «νόμους» στίς κοινωνικές ἐπιστήμες.

62. Τά μετριαστικά χαρακτηριστικά τής θεωρίας ἀναδεικνύονται ἰδιαίτερα στά ἔργα

Adam Smith. 'Ο τρόπος σύνδεσης τῶν δύο ἰδεῶν στό ἔργο τοῦ Mill δέν ἔχει διερευνηθεῖ ἀρκετά· μπορούμε, ὥστόσο, νά παρακολουθήσουμε ἐνδιαφέρουσες στρατηγικές σύνδεσης τῆς θεωρητικῆς καί πρακτικῆς φιλοσοφίας ἤδη στό *Σύστημα τῆς Λογικῆς* τοῦ 1843. Οἱ ἀναλύσεις αὐτές ἔχουν ὡς ἀφετηρία τους τό μεθοδολογικό ἀτομισμό καί ὀδηγοῦν σέ ἱστοριστικές παραδοχές ὡς πρός τή φύση καί τήν ἐξέλιξη τῶν κοινωνιῶν. Σέ ἀντίθεση ὅμως μέ τούς ἱστοριστές, ὁ J.S. Mill δέν ὀδηγήθηκε στή θετικιστική μεθοδολογία μέσα ἀπό μίαν ἀνάλυση ἱστορικῶν-ἀξιολογικῶν ἰδεῶν, ἀντίθετα ξεκινοῦσε ἀπό αὐστηρές ἐπιστημονιστικές ἀρχές καί πίστευε ὅτι μπορούσε νά δείξει πῶς «λογική» συνέπεια τοῦ ἐπιστημονισμοῦ εἶναι ἓνα οὐμανιστικό καί εὐδαιμονιστικό ἰδεῶδες.

'Ο Mill πίστευε ὅτι οἱ «ἠθικές ἐπιστῆμες» βρίσκονται σέ καθυστέρηση ἀπέναντι στίς φυσικές ἐπιστῆμες καί ὅτι γιά νά τήν καλύψουν θά ἔπρεπε νά ἐφαρμοστοῦν καί σ' αὐτές οἱ μέθοδοι πού εἶχαν ἐφαρμοστεῖ μέ ἐπιτυχία στίς φυσικές ἐπιστῆμες, μετά ἀπό τήν κατάλληλη προσαρμογή τους. 'Η προσαρμογή πρέπει νά λάβει ὑπόψη τῆς τῆ φύση τῶν ἠθικο-πολιτικῶν καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἐπιστημῶν πού ἐρευνοῦν τή φύση καί τή διαμόρφωση τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρα. Μέ τήν ἐννοια αὐτή ὁ Mill ὀνομάζει τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες στή *Λογική* του «'Ηθολογία» (ἐπιστῆμες διαμόρφωσης τοῦ χαρακτήρα). 'Ο Mill στρέφεται ἰδιαίτερα σέ ὀρισμένα χαρακτηριστικά τῆς συγκρότησης μιᾶς ἐπιστήμης τῆς 'Ηθολογίας πού ἀναφέρονται στό στοιχεῖο τοῦ «σχηματισμοῦ» τῶν νόμων τῆς 'Ηθολογίας, δηλαδή στή διαμόρφωση τῶν ἀρχῶν τῆς σ' ἓνα ἐνδιάμεσο ἐπίπεδο μεταξύ γενικῶν νόμων καί ἐμπειρικῶν συνθηκῶν. Γίνεται φανερό ὅτι ἡ διάσταση αὐτή «σχηματισμοῦ» δέν ἔχει τόν ὑπαγωγικό χαρακτήρα τοῦ καντιανοῦ σχηματισμοῦ (δεδομένου ὅτι ἡ διάσταση τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀνάγεται, σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τοῦ μεθοδολογικοῦ ἀτομισμού, οἱ ὁποῖες ἐφαρμόζονται ἐδῶ στό ἀπλό καί ἰδιαίτερο) ἀλλά ἀναζητοῦνται νόμοι τοῦ ἰδιαιτέρου, καθώς καί νόμοι διαπλοκῆς ἰδιαιτέρων δεδομένων πού μπορούν νά κάνουν κατανοητά τά σύνθετα ἐμπειρικά φαινόμενα.

'Εμφανής εἶναι ἡ φροντίδα τοῦ Mill νά ἀπορρίψει τόσο τή δυνατότητα ὑπαρξῆς μιᾶς ἀρχῆς⁶³ πού νά ἀναφέρεται στή συνθετότητα τῶν φαινομένων, ὅσο καί κάθε ἀρχῆς πού στηρίζεται σέ «ἀπλούς» φυσικούς νόμους καί εἶναι ἔτσι κατασκευασμένη, ὥστε νά ἀποκλείει ἀντιφάσεις στό πέρα-

τοῦ Mill, *Utilitarianism* (1861) καί *On Liberty* (1859), ἡ δέ ἐπιστημολογική τους θεμελίωση περιέχεται στό *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive* (1843, revised editions, 1866, 1872). Στό ἔργο αὐτό παραπέμπω ἀπό τήν (συντομευμένη) ἔκδοση: *J.S. Mill's Philosophy of Scientific Methods* (ed. by E. Nagel), Hafner Press, New York 1950.

63. Πρβλ. γιά τήν κριτική τοῦ Mill σέ ἐπιστημολογικές κατασκευές πού στηρίζονται σέ μία ἢ σέ περιορισμένες ἀρχές S. Collins, D. Winch, J. Borrow, *That Noble Science of Politics*, Cambridge 1983, σελ. 142.

σμα από τό ένα φαινόμενο ή ομάδα φαινομένων στό άλλο. Αυτό τό τελευταίο γίνεται σαφές στην απόρριψη από τόν J.S. Mill τής «γεωμετρικής-άφηρημένης» μεθόδου για τήν κοινωνική επιστήμη. Ἡ κριτική στή μέθοδο αὐτή περιέχει μία ἐκφρασμένη κριτική στή σχολή τοῦ Bentham (σελ. 328 κ.έ.). Ἡ σχολή αὐτή ἀνέπτυξε μία *θεωρία τῶν συμφερόντων* *more geometrico*. Τά κίνητρα δράσης τῶν ἐπιμέρους ἀτόμων ή θεσμῶν, λ.χ. τῆς κυβέρνησης, ἀνάγονται στή δομή τῶν συμφερόντων τους, τό ἴδιο καί τά κίνητρα ἀντίδρασης τῶν κυβερνωμένων. Πίσω ἀπό τήν κομψότητα τῆς κατασκευῆς κρύβεται κατά τόν J.S. Mill ἕνα μεθοδολογικό λάθος. Ἡ κατασκευή ἀποδεικνύεται μονόπλευρη, ἀκριβῶς γιατί ἐξηγεῖ τά πάντα ἀπό μία (ἀπλή) ἀρχή, ἐνῶ θά ἔπρεπε νά μελετήσῃ ὅλους τούς «καθοριστικούς παράγοντες δράσης». Ἀπέναντι στόν παλαιότερο ὠφελιμισμό, ὁ Mill φαίνεται δηλαδή νά προκρίνει ἕνα μοντέλο κοινωνικῆς «μηχανικῆς» πού περιέχει πολλές καί διαφορετικές δυνάμεις πού ἐξικνοῦνται ἀπό διαφορετικές ἀρχές. Ἀλλά μέ τή ριζική αὐτή κριτική στά θεμέλια τοῦ παλαιότερου ὠφελιμισμοῦ ἀφαιρεῖ ἀπό τήν ὠφελιμιστική θεωρία τό ἐνοποιό καί δεσμευτικό ἐκεῖνο κανονιστικό στοιχεῖο, πού συνέδεε τίς ἐξηγητικές τῆς προτάσεις πού ἀναφέρονταν στά συμφέροντα μέ τήν ἀξιολογική ἀρχή τῆς μέγιστης εὐτυχίας για τή συνολική κοινωνία. Τό πρόβλημα μπροστά στό ὁποῖο τίθεται τώρα ὁ J.S. Mill εἶναι μετά τήν ἀποσύνδεση τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης ἀπό τίς μεθοδολογικές δεσμεύσεις πού ὑπέβαλε σέ κριτική, νά ἀνακατασκευάσῃ τήν ἀπαγωγική μέθοδο για τήν κοινωνική ἐπιστήμη, λαμβάνοντας ὑπόψη ὅλα τά προβλήματα, τά ὁποῖα τοῦ ἔθεσε ή ἀνάλυσή του. Τά προβλήματα αὐτά μποροῦν νά συνοψιστοῦν, μέ κάποιο βαθμό ἐλευθερίας, στή βάση τῶν ἀδιεξόδων πού ὀδηγοῦν καί ἐν μέρει διαπιστώνονται ἀπ' αὐτόν, καί σύμφωνα μέ τή σύγχρονη μεθοδολογική προβληματική στά ἐξῆς:

α) *Τό πρόβλημα τῆς ἔνταξης, στά πλαίσια τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου ἐπιμέρους τάσεων* πού διαπιστώνονται σ' ἕνα πλαίσιο, ὅπου ἐμφανίζονται / μποροῦν νά ἐμφανιστοῦν κι ἄλλες τάσεις, ἰδιαίτερα ἐν ὄψει τῆς «ἀντιολιστικῆς» τοποθέτησης πού σαφῶς υἱοθετεῖται ἀπό τόν Mill.

β) *Τό πρόβλημα τοῦ ἱστοριστικοῦ σχετικισμοῦ*. Ἐπειδή πολύ λίγες προτάσεις μποροῦν νά διατυπωθοῦν πού νά ἰσχύουν για ὅλες τίς κοινωνίες, ὁ «τρόπος παραγωγῆς» τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἶναι ή *ἀνάμειξη νόμων*. Τό γεγονός αὐτό ὀδηγεῖ σέ ἱστοριστικές καί σχετικιστικές συνέπειες (σελ. 336). Ἡ ἀπαγωγική ἐπιστήμη τῆς κοινωνίας δέν μπορεῖ νά ἀναφέρει τό ἀποτέλεσμα για κάθε αἰτία, ἀλλά διδάσκει πῶς νά διαμορφώνονται *πλαίσια ἰσχύος* τῶν θεωρημάτων σέ συνθήκες πού προκύπτουν κατά περίπτωση. Ἡ σχέση μεταξύ αὐτῶν τῶν πλαισίων ἰσχύος εἶναι προφανῶς ἀσθενής, δεδομένου ὅτι αὐτή ἀποκαθίσταται κατά ὀργανικό καί ἀνεπανάληπτο τρόπο, διαφορετικό ἀπό κοινωνία σέ κοινωνία.

γ) *Τό πρόβλημα τῆς θεωρητικῆς μεθόδου*. Συνέπεια τῶν ἱστοριστικῶν παραδοχῶν τοῦ Mill εἶναι νά ὀδηγηθεῖ σ' ἕναν τύπο θεωρίας πού διεκδίκησε ἀπό τόν Menger κι ὕστερα τόν τίτλο τῆς «θεωρητικῆς μεθόδου» στίς κοινωνικές ἐπιστήμες. Ὁ Mill δέν ἀποδεχόταν τόν τρόπο αὐτό ὡς μόνο

δυνατό επιστημονικό τρόπο προσέγγισης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἀλλά τὸν θεωροῦσε ὡστόσο νόμιμο καὶ ἀναγκαῖο. Συνίσταται στή χωριστή μελέτη διαφορετικῶν εἰδῶν αἰτίων, παρά τήν ἀλληλεξάρτησή τους, ἀκριβῶς ὅπως ἀπομονώνεται ἀπό τὸν ὀργανισμό μέ ἀφαίρεση ἓνα ὄργανο γιά νά μελετηθεῖ. (Στά πλαίσια τῆς τυπολογικῆς αὐτῆς προσέγγισης χαρακτηριστικά ὁ J.S. Mill ἀναφέρεται στό κίνητρο τοῦ κέρδους ὡς ψυχολογικό νόμο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας). Σαφεῖς εἶναι οἱ δυσχέρειες πού τίθενται ἐδῶ γιά νά ἐντοπισθεῖ ἡ σχέση μιᾶς ἔτσι κατανοημένης θεωρητικῆς μεθόδου μέ τά προβλήματα πού προτάξαμε τῆς ἐνταξίης τοῦ ἐπιμέρους στό ὅλο καὶ τῆς ἀποφυγῆς τοῦ ὀργανιστικοῦ σχετικισμοῦ.

δ) Ἐνα τελευταῖο πρόβλημα πού τίθεται κατά τήν προσπάθεια ἀνακατασκευῆς τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου γιά τίς κοινωνικές ἐπιστήμες εἶναι τό πρόβλημα τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιβεβαίωσης τῶν συμπερασμάτων τους (πρβλ. σελ. 338 κ.έ.). Τό πρόβλημα αὐτό τίθεται ὡς πρόβλημα προπαρασκευαστικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἐμπειρικοῦ ὕλικου, ὥστε νά μπορεῖ νά προσαρμοστεῖ στά συμπεράσματα τῆς θεωρίας. Ἡ προπαρασκευαστική αὐτή ἐπεξεργασία κρύβει ὅμως μία σειρά ἀπό δυσχερέστατα μεθοδολογικά προβλήματα, ὅπως λ.χ. τοῦ ἀποκλεισμοῦ ὅτι μία ἰδιαίτερη ἐμπειρία πού ὑποτίθεται ὅτι ἐπιβεβαιώνει μία θεωρία δέν προέρχεται ἀπό λόγους ἄσχετους πρός τή θεωρία· τῆς *ἱεράρχησης* ἐμπειρικῶν γενικεύσεων σέ σχέση μέ ἐγγύτερες καί ἀπώτερες αἰτίες· τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀπαγωγικῆς διαδικασίας, ἐντός τῆς ὁποίας λαμβάνει χώρα ἡ ἐπιβεβαίωση καί ἡ περιφρούρησή της ὥστε νά ἔχει συνοχή καί ἐνότητα.

Τά προβλήματα θεμελίωσης τῶν «ἠθικῶν ἐπιστημῶν», τά ὁποῖα ἐκθέσαμε, ὀδήγησαν τὸν Mill στήν ἀνάπτυξη τῆς «ἀντεστραμμένης ἀπαγωγικῆς» ἢ ἱστορικῆς μεθόδου⁶⁴. Προεξαγγελτικά ἡ λογική μορφή τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς μεθόδου αὐτῆς μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς μία κίνηση σέ δύο βήματα: σ' ἓνα πρῶτο βῆμα διερευνᾶ τό *μαξιμαλιστικό* αἴτημα τῶν ὄρων κατανόησης τοῦ συνόλου τῶν συγχρονικῶν καί διαχρονικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν καί ὀδηγεῖται στή διαπίστωση τῶν μεθοδολογικῶν ἐμποδίων πραγματοποίησης τοῦ *μαξιμαλιστικοῦ* προγράμματος. Ὅποτε βάσει αὐτῆς τῆς διαπίστωσης ἀναδιατυπώνει ἓνα δεύτερο πρόγραμμα τό ὁποῖο μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε *ὀπτιμαλιστικό* (ἄριστο), βάσει τοῦ ὁποίου προκύπτει μία ἰδιάζουσα διάσπαση τῶν στατικῶν καί δυναμικῶν στοιχείων ἀνάλυσης τοῦ κοινωνικοεπιστημονικοῦ ἀντικειμένου. Σέ χωριστές ἀναλύσεις «τύπων» στατικῆς καί δυναμικῆς «ἀποδεικνύεται» ὅτι ἡ κατασκευή αὐτῶν τῶν τύπων ἔχει ὡς προϋπόθεση «θεωρήματα» ἀξιο-

64. Στό κεφάλαιο αὐτό (Βιβλ. VI, Κεφ. X) τοῦ *System of Logic* (8η ἐκδ. τοῦ 1872) παραπέμπω ἀπό τή συλλογή G.L. Williams (ed.), *J.S. Mill on Politics and Society*, Glasgow 1976, σελ. 55-77. Γιά τή δομή τῆς ἀντεστραμμένης ἀπαγωγῆς πρβλ. D.F. Thompson, *J.S. Mill and Representative Government*, Princeton University Press, 1976, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὡς στοιχεῖα τοῦ νόμου τῆς «ἀνθρώπινης φύσης», *axiomata media*, καί ἐμπειρικές γενικεύσεις (σελ. 156 κ.έ.).

λογικῆς φύσης. Ἡ μεθοδική ἀνάπτυξη τοῦ ἐπιχειρήματος καταλήγει μέ τήν ἀνασυγκρότηση ἑνός ἀξιολογικοῦ πλαισίου, ὅπως αὐτό προκύπτει ἀπό τή μεθοδική ἀνάπτυξη τῶν ἐννοιῶν, δηλαδή μέ τήν ὑπέρβαση τοῦ ἱστορισμοῦ σέ μία κριτική-ἀξιολογική κοινωνική θεωρία «μετριασμένου» ἐμπειρισμοῦ.

Στήν ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ ἐπιχειρήματος ὁ J.S. Mill θέτει ἕνα πολύ σημαντικό πρόβλημα τῆς ἔκτασης μέσα στήν ὁποία μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ὁ ἐπιστημολογικός προβληματισμός, δηλαδή κατά πόσον αὐτός ἀναπτύσσεται ὡς σχέση αἰτίας καί ἀποτελέσματος στό ἐσωτερικό κάποιων γενικῶν συνθηκῶν πού ἰσχύουν στήν κοινωνία, ἢ κατά πόσον ἀναπτύσσεται ὡς προβληματισμός ἐξεύρεσης τῶν νόμων κλπ. πού καθορίζουν τίς γενικές αὐτές συνθήκες. Ἡδη σ' αὐτή τήν ἀντιπαράθεση δυνατῶν μεθοδολογικῶν ἐκτάσεων κρύβεται μία ἀμφισημία, ἢ ὁποία ἀφορᾷ τήν ἐννοια τῶν «κοινωνικῶν συνθηκῶν» ἢ τῶν «κοινωνικῶν καταστάσεων» (*states of society*), οἱ ὁποῖες προϋποτίθενται προκειμένου νά προβεῖ ἡ κοινωνική ἐπιστήμη σέ μία ἔρευνα, ἢ κατά περίπτωση ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς ἔρευνας. Σέ ἕναν ὄρισμό τῆς «κοινωνικῆς κατάστασης» ὁ J.S. Mill ἀναφέρεται σ' αὐτήν (σελ. 56) ὡς ταυτόχρονης κατάστασης ὅλων τῶν μεγαλύτερης σημασίας (*greater*) κοινωνικῶν δεδομένων ἢ φαινομένων, ὅπως εἶναι ὁ βαθμός γνώσεων τοῦ πνευματικοῦ καί ἠθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς κοινωνίας καί τῶν ἐπιμέρους τάξεων, ἢ κατάσταση τῆς βιομηχανίας, τοῦ πλούτου καί τῆς κατανομῆς του, ὁ χαρακτήρας τῆς ἀπασχόλησης, ἢ κοινωνική διαίρεση σέ τάξεις καί ἡ σχέση μεταξύ τους, οἱ κοινωνικές ἰδεολογίες, οἱ αἰσθητικές ἰδέες, ἡ μορφή διακυβέρνησης, τό νομικό πλαίσιο καί οἱ κοινωνικές συνήθειες.

Ἡ ἀπαρίθμηση τῶν οὐσιωδῶν αὐτῶν στοιχείων σύστασης τῆς κοινωνίας θέτει τήν ἀνάλυση πρό μεθοδολογικῶν ζητημάτων πού ἀναφέρονται στήν ἰδιαίτερη σχέση τῶν στοιχείων αὐτῶν μεταξύ τους καί πρός τή συνολική κοινωνία. Ὁ ἱστορισμός εἶχε προσπαθήσει νά ἀπομονώσῃ στοιχεῖα σάν τό παραπάνω ὡς χωριστές ὀντότητες καί εἶχε θέσει τό πρόβλημα τῶν συνδυασμῶν μεταξύ τους. (Βέβαια, ἤδη ἡ ἀποδοχή τέτοιων στοιχείων ὡς χωριστῶν ἐνοτήτων ἀποτελεῖ μεθοδολογικά ἀμφίβολο ἐγχείρημα, δεδομένου ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά ἀλλοιοῦνται οὐσιωδῶς ἀπό τήν καθοριστική σχέση στήν ὁποία βρίσκονται μεταξύ τους, καί τίθεται τό πρόβλημα κατά πόσον μποροῦν νά προταχθοῦν τῆς σχέσης αὐτῆς). Ὁ Mill ἐπισημαίνει τό κεντρικό μεθοδολογικό πρόβλημα τῆς ἀνακατασκευῆς τῶν τρόπων μέ τούς ὁποίους ἀποκαθίσταται συμφωνία μεταξύ στοιχείων πού βρίσκονται μεταξύ τους σέ συσχετισμό (*correlation*), καθώς καί τό πρόβλημα τῆς διάκρισης μεταξύ τῶν «συνδυασμῶν» πού εἶναι δυνατοί καί ἐκείνων πού ἀποκλείονται. Ἡ ἐπιχειρηματολογία αὐτή προσανατολίζεται πρός τό μοντέλο τοῦ «ὀργανισμοῦ» καί τῆς συμφωνίας τῶν μερῶν πρός τό ὅλο μέσα σ' αὐτόν. Ἡ ἀνάλυση τοῦ Mill κατά τή διερεύνηση τοῦ μοντέλου αὐτοῦ, βρίσκεται στό σημεῖο αὐτό πρό τῆς ἀμφισημίας πού ἀναφέραμε, δηλαδή πρό τοῦ προβλήματος νά προσδιορισθεῖ τό νόημα τῆς μεθόδου ἀνάπτυξης τῆς

«σχέσης» (correlation) μέσα σέ ένα οργανωμένο όλο για σύγχρονες κοινωνίες. Άλλά ακριβώς στό σημείο αυτό ή ανάλυση εγκαταλείπει τήν αναζήτηση τής ιστορικής σχέσης πού χαρακτηρίζει τή σύγχρονη οίκονομία και κοινωνία ως θεμελιακό στοιχείο τής κοινωνικής επιστήμης, θεωρώντας αναπόφευκτη τή μετάθεση του προβλήματος τής θεμελίωσης από τή διαδικασία αναπαραγωγής τής συγκεκριμένης ιστορικής σχέσης στίς γενετικές διαδικασίες διαμόρφωσης τής σχέσης αυτής, δηλαδή θέτοντας τό ζήτημα αναγωγής τής correlation σέ «νόμους άλληλοδιαδοχής». Η επιδίωξη ένιαίας θεωρίας κοινωνικής στατικής και δυναμικής θά οδηγήσει τελικά κατά τόν Mill στή διαπίστωση ότι οί «όλότητες συνύπαρξης» είναι παρεπόμενες (collaries) από τούς νόμους τής αίτιακής επέλευσης του κοινωνικού, από τούς όποιους νόμους καθορίζονται πράγματι τά κοινωνικά φαινόμενα. Μετατοπίζεται δηλαδή ή προβληματική τής ιστορικής θεμελίωσης τής ένταξης μιās αίτιακής άλυσσίδας σ' ένα όλο ιστορικά καθορισμένων κοινωνικών σχέσεων, στό ιστορικο-γενετικό πρόβλημα τής διαμόρφωσης (αίτιακής επέλευσης) αυτού του όλου. (Μέ τή μεθοδολογική αυτή μετατόπιση δέν μπορεί βέβαια νά επιτευχθεί ή επίλυση του παραπάνω υπό (α) προβλήματος τής άπαγωγικής μεθόδου του Mill, δηλαδή τής ένταξης μιās αίτιακά καθορισμένης τάσης σέ «όλο σχέσεων»). Η μετατόπιση αυτή αναπαράγει χαρακτηριστικά ένα ιστορικό έπιχείρημα πού άπαντά και στίς βεμπεριανές αναλύσεις των χαρακτηριστικών και τής διαμόρφωσης του καπιταλισμού⁶⁵. Η μετατόπιση αυτή σχετικοποιεί τήν ανάλυση του σύγχρονου κοινωνικού σχηματισμού άποστερώντας τήν από τό στοιχείο τής δεσμευτικότητας, μέ τό νά αφαιρεί από τό μεθοδολογικό έρώτημα για τούς όρους αναπαραγωγής του σχηματισμού αυτού, πού επιτρέπει επιστημολογικά τήν αναφορά τής επιστημολογίας και τής μεταθεωρητικής προβληματικής στους όρους αυτούς ως ιστορικο-προνομιακό αντικείμενο και όχι στους όποιουσδήποτε συνδυασμούς έπιμέρους στοιχείων του κοινωνικού. Δηλαδή, ή μεθοδολογία του Mill, κατά τή διερεύνηση ενός μαξιμαλιστικού προγράμματος θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών, ύποχρεώνεται για μεθοδολογικούς λόγους νά άποδεχθεί ως αναγκαία τή διάσπαση του αντικειμένου και τήν ανάγκη θεώρησής του άφενός από τήν πλευρά του οργανικισμού, άφετέρου από τήν πλευρά μιās μορφής έξελικτισμού, δίνοντας προτεραιότητα στον δεύτερο. Έδώ τίθενται σέ σχέση μέ τό υπό διερεύνηση μαξιμαλιστικό μοντέλο δύο ζητήματα. Τό πρώτο είναι τό πρόβλημα των άξιών, και σχετικά φαίνεται ότι ο Mill δέχεται ότι βάσει του ολοκληρωτικού αίτήματος «έξήγησης» πού προβάλλεται από τό μαξιμαλιστικό μοντέλο δέν ύπάρχει δυνατότητα θέσης του άξιολογικού ζητήματος (τό όποιο θά οδηγούσε σέ κάποια μορφή ιστορικής τελεολογίας, «προόδου» κλπ.)⁶⁶.

65. Πρβλ. M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Bd. I, Tübingen, 1963 (5. Aufl.) σελ. 37.

66. Παρόλα αυτά ο Mill διατυπώνει προσεκτικά τήν αισιοδοξία του ότι ή ιστορική έ-

Τό δεύτερο ζήτημα πού ενδιαφέρει ἐδῶ εἶναι τό ζήτημα τοῦ ἱστοριστικοῦ μοντέλου πού ἀναφύεται κατά τή διερεύνηση τοῦ μοντέλου, καί συγκεκριμένα κατά πόσο ἡ ἀπόρριψη ἑνός τέτοιου μοντέλου ἀπό τόν Mill συνεπάγεται καί ἀπόρριψη ἀπό μέρος του τοῦ ἱστορισμοῦ. Προφανῶς τό τελευταῖο δέν συμβαίνει. Ὅπωςδήποτε ὁ Mill, πρό τῶν μεθοδολογικῶν δυσχερειῶν πού συνάντησε, ἀντιμετώπισε τό πρόβλημα κατά πόσο εἶναι δυνατή ἡ ἐμμονή στό ἀρχικό μαξιμαλιστικό αἴτημα πού ἔθεσε ἡ θεωρία, δηλαδή νά διατυπῶσει νόμους καταστάσεων καί μεταβολῶν, ἐπιπέδων ἰσορροπίας καί ἀλλαγῆς. Ὁ Mill ἀπορρίπτει αὐτή τή δυνατότητα μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι οἱ νόμοι πού καθορίζουν τίς καταστάσεις καί μεταβολές δέν εἶναι ἕνας φυσικός νόμος, ἀλλά ἐμπειρικοί νόμοι πού καθορίζονται ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση ψυχολογικῶν νόμων (τῆς ἐπίδρασης τῶν ἀνθρώπων στήν κοινωνία) καί ἠθολογικῶν νόμων (πού προσδιορίζουν τήν ἐπίδραση τῆς κοινωνίας στά ἄτομα). Ἄρα ἀναπαράγεται ἐδῶ, ἀπό μιάν ἄλλη ὀπτική γωνία, τό παραπάνω ἱστοριστικό ἐπιχείρημα: ἀπό τό γεγονός ὅτι λειτουργοῦν ἀμφίδρομες ἀλληλεπιδράσεις ψυχολογικῶν καί ἠθολογικῶν νόμων, καθώς καί συσσωρεύσεις τυπικῶν χαρακτηριστικῶν πού ἐντείνουν ἢ καθυστεροῦν ἐξελίξεις πρός τή μία ἢ τήν ἄλλη κατεύθυνση, οἱ κοινωνικές καταστάσεις γίνονται τόσο διαφορετικές ἢ μία ἀπό τήν ἄλλη, ὥστε νά εἶναι δυσχερῆς ἡ διατήρηση ἐνιαίων κριτηρίων σύγκρισης καί ἀξιολόγησής τους. Ἀπό τήν ἀπόρριψη ἑνός φυσικοῦ νόμου τῆς κοινωνικῆς διάρθρωσης καί μεταβολῆς ἀπορρέει σχετικισμός καί ποικιλία καταστάσεων.

Μπροστά στή μεθοδολογική αὐτή δυσκολία ὁ Mill ὑποχωρεῖ σέ ἕναν τύπο ἐπιχειρήματος πού ἀποτελεῖ αὐτό πού ὀνόμασα *δεύτερη ἄριστη* (μετά τήν ἀπόρριψη τῆς μέγιστης) ἐπιλογή καί πού ἐπανασυνδέει τόν μεθοδολογικό του προβληματισμό μέ τό ἀρχικό ἐρώτημα πού ἔθεσε συζητώντας τό πρόβλημα μιᾶς «ὀρθῆς» μεθόδου γιά τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες, δηλαδή τῆς ἔκτασης τοῦ ἐπιστημολογικοῦ προβληματισμοῦ, καί ἀναστρέφεται πρός τήν πρώτη ἐκδοχή διερεύνησης σχέσεων αἰτιῶν καί ἀποτελεσμάτων στό ἐσωτερικό κάποιων γενικῶν συνθηκῶν. Ἐδῶ βέβαια τίθεται τό πρόβλημα, ὅτι οἱ συνθήκες αὐτές εἶναι δεδομένες καί ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ἡ προσπάθεια κατ' εὐθείαν παραγωγῆς τους ἀπό θεωρητικές ἀρχές. Μεθοδολογική συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀποδοχῆς πλαισίου συνθηκῶν ἀποτελεῖ ἡ ἀποδοχή μιᾶς μορφῆς ἐρμηνευτικῆς «τελεολογίας», πού ὁ Mill διέγνωσε ὅτι ἡ κοινωνικοεπιστημονική μεθοδολογία κατά χαρακτηριστικό τρόπο συνεπάγεται. Ἡ τελεολογία αὐτή σέ ἐπίπεδο μεθόδου ἀποτελεῖ σύμφωνα μέ τόν Mill ἀκριβῶς τήν *ἀντεστραμμένη ἀπαγωγική ἢ ἱστορική μέθοδο* τήν ὁποία καί θεωρεῖ ὡς τήν ὀρθή μέθοδο γιά τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες. Δέν τίθεται δηλαδή τό θέμα παραγωγῆς ἀπό ἀρχές τῶν γεγονότων, ἀλλά μᾶλλον ἀνακατασκευῆς τους σ' ἕνα «γνωστό» πλαίσιο, τό ὁποῖο ἀναφέρεται στό βαθμό

ξέλιξη, χωρίς τοῦτο νά ἀποτελεῖ ντετερμινιστικά ἀναμενόμενη διαδικασία, θά μπορούσε νά ἐπιφέρει μία «εὐτυχέστερη» κατάσταση τῆς κοινωνίας.

ανάπτυξης και αλληλεπίδρασης της σύγχρονης ανθρωπότητας και σέ κάποιο βαθμό συμφωνίας και κοινής εξέλιξης μεταξύ των διαφόρων κοινωνιών. Στά πλαίσια αυτά εντάσσεται ή επενέργεια των επιμέρους εμπειρικών νόμων της κοινωνίας πού είναι αποτέλεσμα ψυχολογικών και ήθολογικών αρχών, στίς όποιες αναφέρονται κατά τήν επιστημολογική «άναγωγή» τους και από τίς όποιες «έλέγχονται» (σελ. 62). Μέ αναφορά σ' αυτή τή μεθοδολογική αντιστροφή ό J.S. Mill ξαναθέτει τό πρόβλημα της κοινωνικής στατικής και κοινωνικής δυναμικής (πού τό είχε αντιμετώπισει αρχικά ως άλυτο πρόβλημα όργανικισμού και εξέλικτισμού, πού τόν όδηγοϋσε όπως είδαμε σέ ιστορικό και σχετικιστικά αποτελέσματα) ως πρόβλημα εμπειρικών νόμων της συνύπαρξης ή της διαδοχής κοινωνικών φαινομένων. Έχει ήδη εγκαταλειφθεί ή αξίωση ένιαίας παραγωγής τους σέ επιστημονιστική βάση και ή ανάλυση στρέφεται πρός τή διερεύνηση των τύπων τους. Άλλά κατά τή διερεύνηση αυτών των τύπων ή ανάλυση συγκροτεί τίς αξιολογικές συνέπειες και κάνει δυνατή έτσι μία οίονεί ένοποίησή τους σέ (άσθενή) κοινή δεσμευτική αξιακή βάση χωρίς νά εγκαταλειφθεί ό έμπειρισμός. Δηλαδή τό αξιολογικό ζήτημα τό όποιο φαίνεται νά αποκλείεται από τό μαξιμαλιστικό μοντέλο γενικής θεωρίας, τίθεται έδω άκριβώς έν όψει της άποδοχής ότι ένα τέτοιο μοντέλο είναι άπραγματοποίητο (τρόπον τινά δηλαδή οί αξίες βγαίνουν από τή διάσπαση σέ τύπους ως αίτημα δεσμευτικότητας και ύπέρβασης αυτής της διάσπασης).

Έ ανάλυση του Mill στρέφεται πρώτα στά θεωρητικά προβλήματα πού παρουσιάζει ή στατική θεώρηση των κοινωνιών, πού άσχολεϊται μέ κοινά χαρακτηριστικά συνύπαρξης στοιχείων σέ έναν κοινωνικό σχηματισμό, δηλαδή τονίζει χαρακτηριστικά όργάνωσης, διάρθρωσης, ίσορροπίας μέσα στό σχηματισμό και συναίνεσης των μετεχόντων σ' αυτόν (άπέναντι σέ δυναμικά χαρακτηριστικά κίνησης, προόδου κλπ. πού έξετάζονται χωριστά). Οί «στατικοί» νόμοι είναι παρεπόμενοι νόμοι, οί όποιοι προκύπτουν από τήν ανάλυση και σύγκριση διαφορετικών «κοινωνικών καταστάσεων» μεταξύ τους. Έ μέθοδος αυτή αντιστοίχισης και σύγκρισης στοιχείων επηρεάζεται προφανώς από τόν ιστορισμό, αλλά έχει τά όρια της στά τελεολογικά «πλαίσια» στά όποια αναφερθήκαμε. Άλλά ξεπερνάει και τό ιστορικό καθαρά συγκριτικό ένδιαφέρον ανάλυσης μέ τόν τονισμό της σημασίας της σχεσιακής ανάλυσης για τήν κατανόηση του χαρακτήρα επιμέρους κοινωνικών θεσμών. (Έ ανάλυση αυτή χαρακτηρίζεται «βοηθητική» (auxiliary), θεωρείται ώστόσο άπαραίτητη ανάλυση προκειμένου νά ένταχθεί στά πλαίσιά της ή επιμέρους παρατήρηση)⁶⁷. Ίδιαίτερα, επιμένει ό

67. Πρβλ. τήν αντίστοιχη προβληματική στό βεμπεριανό «Soziologische Grundbegriffe», § 1, I.9 (*Wirtschaft und Gesellschaft*, Köln/Berlin 1964 (κατά τήν έκδοση Tübingen (1965)) σελ. 10 κ.έ., όπου τονίζεται ή άναγκαιότητα της όλιστικής γνώσης για τήν προκαταρκτική ανεύρεση της σημαντικότητας των γνωστικών περιεχομένων, ή άκαταλληλότητά της δέ νά χρησιμεύσει στην άυστηρή κοινωνιολογική ανάλυση.

Mill στή σχέση μορφής διακυβέρνησης και πολιτισμικής κατάστασης της κοινωνίας (σελ. 65 έπ.), δεδομένου ότι ή ύπαρξη ενός συστήματος διακυβέρνησης άπαντá σέ όλες τίς κοινωνίες, δηλαδή ή σχεσιακή δομή της σχέσης αύθεντίας πρός τά άλλα κοινωνικά φαινόμενα μπορεί νά κατανοηθεί ως στοιχείο «άναγκαίο» για τήν ύπαρξη κάθε κοινωνίας (ή όποία για νά «συγκροτηθεί» και νά διατηρήσει τή συνοχή της χρειάζεται αύθεντία, ύπακοή κλπ.). Έπειδή δέ τέτοιες σχέσεις άπαντούν μέ τόσο μεγάλο βαθμό πιθανότητας σέ κάθε κοινωνία, άποκτούν τή διαβάθμιση «έπιστημονικών άληθειών». Κατά τόν Mill αυτές οί σχέσεις είναι ταυτόχρονα όροι σταθερότητας της κοινωνίας πού έγγυώνται τή διάρκειά της. Έ άφαίρεση αύτή ως πρός ύπεριστορικούς λειτουργικούς όρους σταθερότητας θέτει τόν Mill πρό του προβλήματος της έπιστημονικής φύσης αυτών των «έπιστημονικών άληθειών» πού ισχύουν για «όλες» τίς κοινωνίες⁶⁸, και του τρόπου μέ τόν όποιο αυτές εισέρχονται σέ θεωρητικές ανακατασκευές συγκεκριμένων κοινωνιών. Έ άνάλυση του Mill δέν συνδέει έδώ τό πρόβλημα των γενικών αυτών έννοιών μέ τό πρόβλημα πού όνομάσαμε «τελεολογικό», δηλαδή μέ τόν έρμηνευτικό όρίζοντα και τόν τρόπο κατασκευής έννοιών πού είναι χαρακτηριστικοί για σύγχρονες κοινωνίες. Άπέναντι στό πρόβλημα του πώς «συγκροτείται» ή κοινωνία άπέναντι στίς ίδιες της τίς άνταγωνιστικές, έγωϊστικές κλπ. δυνάμεις, δέν θέτει τό πρόβλημα κοινωνικής συγκρότησης (συνοχής και άλλαγής) μέσα άπό τόν καταμερισμό της έργασίας, αλλά στρέφεται, διατυπώνοντας μία σειρά άπό θεωρήματα κοινωνιολογικής στατικής, πρός τόν τονισμό των συναινεσιακών και νομιμοποιητικών διαδικασιών πού άποτελούν τόν συνεκτικό ιστό της κοινωνίας, άπομονώνοντας τά ιδεολογικά αυτά στοιχεία άπό τίς κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες πού αυτά συνοδεύουν. Έτσι, ή σχεσιακή άνάλυση χρησιμοποιήθηκε μέχρι του σημείου νά άναδείξει τή συνύπαρξη της πολιτικής σφαίρας μέ τήν κοινωνική σέ κάθε κοινωνία, όποτε νά όδηγήσει στό πρόβλημα της «συνοχής», αλλά ή διερεύνηση του προβλήματος της συνοχής δέν γίνεται πλέον σχεσιακά, αλλά άποκλειστικά άπό τήν πλευρά του τύπου ύπακοής στην έξουσία, συναίνεσης κλπ. πού έξειδικεύεται στην λύση αυτού του προβλήματος. Χωρεί δηλαδή ή άνάλυση άπό τή σχέση στον τύπο, μόλις δέ όδηγηθεί στον τύπο αυτόνομοίται ή διερεύνηση του τύπου άπό τήν προβληματική της σχέσης και γίνεται άντικείμενο χωριστής έπεξεργασίας. Αυτή ή λογική κίνηση, πού είναι χαρακτηριστική και για τήν έπιστημολογία του Max Weber⁶⁹ (τήν όποία ό Mill προκαταλαμβάνει), άποτελεί τόν ιδιαίτερο τρόπο πού τό «έμπειρικό» «προπαρασκευάζεται» για νά ένταχθεί στό αίτιακό-τελεολογικό έννοιακό πλαίσιο της άπαγωγικής θεωρίας σύμφωνα μέ τό έπιστημολογικό αίτημα πού διατυπώνει ό Mill.

68. Τό έπιστημολογικό αυτό πρόβλημα τίθεται και στίς αντίπαλες της ώφελιμιστικής παραδόσεις, στην μαρξιστική και στην ιστορική, και συνδέεται μέ τήν προβληματική της κοινωνικής «ύλικότητας» (πρβλ. Τμήμα 4 του άνά χείρας άρθρου).

69. Πρβλ. K. Psychopedis, ό.π., σελ. 308, 309.

Τά θεωρήματα κοινωνιολογικής στατικής που απορρέουν από την προβληματική αυτή στρέφονται γύρω από τό πρόβλημα της υπακοής⁷⁰ στην εξουσία και μέ τόν τρόπο αυτό της υπέρβασης της προαστικής αναρχίας (δηλαδή της πραγματοποίησης μέσω της πολιτικής ενός αξιακού ιδεώδους ελεύθερης κοινωνικής ζωής). Αναλύοντας τή δομή αυτή της υπακοής, ο Mill έντοπίζει υπό τύπον θεωρημάτων τίσ προϋποθέσεις της:

(α) στην *έκπαίδευση*, τήν όποία κατανοεί ως αυτοπειθάρχιση και διαρκή άσκηση που είναι αναγκαίες για νά αντιμετωπιστεί ό έγωϊσμός που όδηγεϊ στην αναρχία και τό δεσποτισμό.

(β) στη *νομιμοφροσύνη*, δηλαδή στίς διαδικασίες *νομιμοποίησης* και *συναίνεσης*, οί όποιες στό παρελθόν είχαν παραδοσιακή βάση, αλλά σέ σύγχρονες κοινωνίες («άπό δώ και πέρα») συνδέονται μέ τήν άποδοχή και έγκριση από τούς διοικουμένους του πολιτικού συστήματος ως συστήματος νομιμότητας, που στηρίζεται στίς αρχές της ελευθερίας και της ισότητας και σέ «κοινωνικά συμβόλαια» που προσανατολίζονται προς αυτά. Οί νομιμοποιητικές διαδικασίες αναφέρονται στην ίδια τή διατήρηση του κοινωνικού σώματος, και τό κοινό συμφέρον της άποφυγής καταστάσεων κατά τίσ όποιες αυτό «άπειλείται» (σελ. 69)⁷¹. Πρόκειται για τό συμφέρον άποφυγής της άπειλής κατά τών βάσεων στίς όποιες οί δρώντες «ύπολόγιζαν» και στίς όποιες άνέφεραν τίσ προσδοκίες και τούς σκοπούς τους, άπειλής που ίσοδυναμεί μέ «έμφύλιο πόλεμο». Έμφανής είναι έδω τόσο ή προσπάθεια τυποποίησης της νομιμοποίησης που προκαταλαμβάνει σαφώς τή βεμπεριανή συναφή προσέγγιση, όσο και ό προσανατολισμός της τυποποίησης προς αξιακό πλαίσιο ελευθερίας και ισότητας – ένα στοιχείο που ό Weber για μεθοδολογικούς λόγους άποφεύγει. Η έννοια της άπειλής της ίδιας της κοινωνίας, ως βάση της νομιμοποίησης μέ ταυτόχρονη άναφορά στους όρους «ύπολογισμού» της δράσης τών άτομων (ως ουσιαδές στοιχείο κοινωνικότητας), είναι χαρακτηριστική ένδειξη της ταλάντευσης της ώφελιμιστικής θεμελίωσης μεταξύ περιεχομενικών / αξιολογικών και φορμαλιστικών κατηγοριοποιήσεων.

(γ) στην *ένεργό*, «συνεκτικά» *προσανατολισμένη δράση*. Η δράση αυτή διέπεται από τά στοιχεία συμπάθειας και μετριάσμου της πράξης τά όποία θεμελίωσε θεωρητικά ό A. Smith στη *Θεωρία τών ήθικων συναισθημάτων*.

70. Πρβλ. τήν έννοια της «allegiance» στον D. Hume, *An Inquiry Concerning the Principles of Morals*, Section IV, σελ. 164 ή όποία εισάγεται μέ άναφορά στό αξιακό πλαίσιο φυσικής ελευθερίας που αίρεται μέ τήν είσοδο στην πολιτική κοινωνία.

71. Διακρίνεται έδω ένας παραλληλισμός προς τή μαρξική προβληματική της νομιμοποίησης της εξουσίας χωρίς υπέρβαση της άστικής κοινωνίας, όπως διαγράφεται στό 8ο Κεφάλαιο του Α' Τόμου του *Κεφαλαίου*, K. Marx, *Das Kapital* Bd.I (Marx-Engels-Werke, Bd. 23, Frankfurt a.M. 1972, σελ. 245 κ.έ., έλληνική έκδ. K. Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο*, τόμος Α', Αθήνα 1978, σελ. 242 κ.έ.). Για μία γενική εκτίμηση της σχέσης Marx και Mill πρβλ. P. Smart, «Mill and Marx, Individual Liberty and the Roads to Freedom», *Common Sense* 4 (March 1988), Edinburgh.

Τά στοιχεία αυτά εισέρχονται στον ωφελμιστικό ευδαιμονισμό και παρουσιάζονται και έδω, στην παράδοση του A. Smith, ως σταθεροποιητικά στοιχεία της κοινωνίας. Από τη σκοπιά του μετριάσμου του έγωϊσμού και της συμπάθειας, ή ίδια ή κοινωνική σχέση εμφανίζεται ως «άξια», ως συναίσθημα «κοινού συμφέροντος».

Όλοκληρώνοντας την εξέταση των όρων συνοχής της κοινωνίας, ιδιαίτερα από την πλευρά των αξιογενετικών τους συνεπειών, ή ανάλυση του Mill στρέφεται προς τά θεωρητικά προβλήματα που παρουσιάζει ή δυναμική θεώρηση των κοινωνιών (σελ. 70 κ.έ.). Η εξέταση των κανονικοτήτων στην περιοχή δυναμικών σχέσεων δέν μπορεί νά βασιστεί σέ γνήσια «αξιώματα media» μεταξύ μιās θεωρίας της ανθρώπινης φύσης και του έμπειρικού ύλικού, αλλά προσανατολίζεται στή συγκέντρωση επιχειρημάτων που στηρίζουν τέτοια αξιώματα. (Όστόσο, πάντοτε κινδυνεύουν νά είναι έγγύτερα σέ έμπειρικά αξιώματα παρά σέ media). Η προσοχή του Mill στρέφεται προς την κατεύθυνση ιστορικών διαδικασιών έξορθολογισμού μέσα από τή στρατιωτική δράση (που ένοποιεί σ' ένα αρχικό στάδιο τίς συμπεριφορές ανθρώπινων κοινωνιών) και μετά μέσα από την παραγωγική και βιομηχανική δραστηριότητα. Έχοντας άπορρίψει μία γενική θεωρία στατικής και δυναμικής ανάλυσης («νόμοι αντιστοιχίας μεταξύ σύγχρονων καταστάσεων και μεταβολών»), ή όποια θά άποτελούσε τή θεωρία σύστασης και κίνησης του πραγματικού, παρόλα αυτά ό Mill έπαναθέτει τό πρόβλημα της ένότητας της θεωρίας μέ αναφορά σέ μία θεωρία της ανθρώπινης γνώσης (που άποδεικνύεται ότι στηρίζεται σέ μία λανθάνουσα φιλοσοφία του ύποκειμένου και των «δυνάμεών» του (human propensities)). Στή θέση ενός προκαθοριστικού στοιχείου ή κάποιου «πρώτου» κινούντος εισέρχεται μία «σχετικά άσθενής» (σελ. 73) θεωρία του ένοποιητικού ρόλου μιās θεωρίας της γνώσης (γνωστικών δυνάμεων, «speculative faculties») κατά τή θεμελίωση των έπιστημών. Ο Mill φαίνεται νά δέχεται ότι παρότι σχετικά άσθενής ή θεωρία αυτή είναι άπαραίτητη προκειμένου νά ύπάρχει ένότητα στην κοινωνική θεωρία, προκειμένου νά ύπάρχει τελικά ή ίδια ή κοινωνική θεωρία: διότι άν και δέν μπορεί νά θεωρηθεί ή γνωστική διάσταση ως ό κύριος παράγων κοινωνικής άλλαγής, κανένας από τούς παράγοντες κοινωνικής άλλαγής δέν μπορεί νά ενεργοποιηθεί χωρίς τήν ενεργοποίηση της γνώσης. Μέ τό επιχείρημα αυτό ό J.S. Mill τοποθετείται στην παράδοση της προβληματικής της καντιανής *Κριτικής της κριτικής ικανότητας*⁷², όπου έντοπίζεται τό έλλογο ως τό κατ' έξοχήν μέσο για τήν ενεργοποίηση των οίωνδήποτε σκοπών και την κοινωνική πειθάρχιση, όποτε διερευνάται ή δυνατότητα νά τεθεί τό ίδιο ως σκοπός. Έτσι, ό Mill έντοπίζει τό όρθολογικό γνωστικό στοιχείο στην οικονομική δραστηριότητα, στίς δραστηριότητες κοινωνικής πειθάρχισης, στίς διαδικασίες κοι-

72. I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, § 83, πρβλ. και I. Kant, «Idee», 2η πρόταση (όρισμός του Λόγου).

νωνικῆς ἀλλαγῆς τῶν γνωμῶν καί τρόπων σκέψης καί ἀμφισβήτησης τῶν παραδοσιακῶν κοινωνικο-γνωσιακῶν δομῶν.

Μέ τήν ἀνάδειξη τοῦ γνωσιακοῦ στοιχείου σέ συνεκτικό στοιχεῖο κατανόησης τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ὁ Mill ὀλοκληρώνει τό κριτικό ἐπιχείρημα πού ἀναφέρεται στή μέθοδο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Τό ἐπιχείρημα αὐτό ὑποστήριξε τή δυνατότητα μιᾶς ἀντιστροφῆς στή μέθοδο, καί συγκεκριμένα τή δυνατότητα, βάσει τῆς ὑπάρχουσας γνώσης τοῦ κοινωνικοῦ καί ἱστορικοῦ καί τῶν ἐμπειρικῶν του «νόμων», νά ἀντιστραφοῦν οἱ νόμοι αὐτοί σέ ἐπιστημονικά «θεωρήματα» μέ τό νά παραχθοῦν ἀπαγωγικά ἀπό ὀρισμένες ἀρχές τῆς ἀνθρώπινης «φύσης»⁷³. Ἡ ἀνάλυση τοῦ Mill ἀνέδειξε τόν ἀξιολογικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἀντίληψης τοῦ ὑποκειμένου πού θεωρεῖται ὅρος τῆς δυνατότητας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Τό γνωστικό στοιχεῖο πού ἐνοποιήθηκε στήν ἀνθρώπινη ἱστορία εἶναι ταυτόχρονα στήν ἀκραία του συνέπεια καί ἔλλογο, ἀξιῶνοντας σχέσεις παιδείας καί ἐλευθερίας γιά τά κοινωνικά δρώντα ἄτομα. Θέτει ἔτσι τόν ἑαυτό του ὁ Mill σέ μία καντιανή παράδοση, ἀποδεχόμενος οἶονεῖ ὑπερβατολογικά πλαίσια, μέσα στά ὁποῖα ἐντάσσονται οἱ γνώσεις καί οἱ μέθοδοι τῶν κοινωνιολογικῶν ἐπιστημῶν (χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῆς περιοδοποίησης τοῦ Comte τῶν τριῶν σταδίων ὡς καταστάσεων τῆς ἀνθρώπινης γνώσης καί σκέψης). Ὁ μεθοδικός ἐντοπισμός τῶν ἀξιακῶν στοιχείων τῆς ἐξέλιξης ὀδηγεῖ στή διαπίστωση ἑνός ἀναστοχαστικοῦ ἀξιακοῦ πλαισίου πού ἐπιτρέπει διορθώσεις στίς περιγραφές καί ἐρμηνεῖες τῶν κοινωνικοῖστορικῶν δεδομένων. Ὁδηγεῖται ἔτσι ὁ Mill σέ μία ὀρθοκοινωνιολογία μέ πρακτικό προσανατολισμό, ἡ ὁποία ἐλέγχει τόν ἄκριτο ἐμπειρισμό. Τά οἶονεῖ ὑπερβατολογικά κριτήρια τοῦ ἀναστοχασμοῦ αὐτοῦ ἀποτελοῦν γιά τόν Mill στοιχεῖα μιᾶς δεσμευτικῆς θεωρίας γιά τίς κοινωνικές ἐπιστήμες, πού ἀντιπαρατίθεται στόν ἐμπειρισμό καί στόν ἱστοριστικό σχετικισμό παρότι τήν ἴδια στιγμή προκρίνεται μία τυπολογία πού ἀναπαράγει στοιχεῖα ἱστορισμοῦ.

4. Ὑλιστικές καί φορμαλιστικές ἀντινομίες στήν κοινωνική φιλοσοφία τῆς νεωτερικότητας

Τά φιλοσοφικά προγράμματα θεμελίωσης τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, πού ἀναπτύχθηκαν ἀπό τόν διαφωτισμό καί μετά, περιεῖχαν ὀρισμένες ὑποθέ-

73. Πρβλ. S. Collins et al., ὁ.π., σελ. 138 σύμφωνα μέ τούς ὁποίους ἡ ἀντεστραμμένη ἀπαγωγή ἐξαρτᾶται ἀπό ψυχολογικές ἀλήθειες τῆς ἀνθρώπινης φύσης, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν κριτήριο ἐπιβεβαίωσης ἢ διάψευσης τῆς ἱστορικῆς γνώσης. Ἀντίθετα ὁ A. Ryan, εἰς «Mill and Weber on History, Freedom and Reason» (εἰς W.J. Mommsen, J. Osterhammel (eds.) *Max Weber and his Contemporaries*, London 1978) ἐκτιμᾷ ὅτι τό τελεολογικό αὐτό στοιχεῖο εἶναι δευτερεύον στή θεμελίωση τοῦ Mill ὅπου κυριαρχεῖ ὁ ἐπαγωγισμός (σελ. 174).

σεις οί όποιες στην ιστορική εξέλιξη τών σύγχρονων άστικων κοινωνιών αποδείχθηκαν προβληματικές. Τό διαφωτιστικό πρόγραμμα περιείχε τήν υπόθεση τής δυνατότητας νά επιτευχθεϊ μία τελεολογία επιβολής έλλογων κανόνων (Kant) ή ένα «φυσικό σύστημα» (A. Smith), πού θά περιόριζαν τούς μηχανισμούς πού αναπαράγουν και γενικεύουν τό έγωϊστικό πράττειν στίς κοινωνίες αυτές. Ή διαλεκτική περιείχε τήν υπόθεση τής δυνατότητας νά υπάρξει μία πολιτική ίσορροπία τών κοινωνικων δυνάμεων, μεταξύ τους και πρός τό κράτος, στή βάση μιās σύγχρονης έκδοχής τής πολιτικής έλευθερίας. Στόν ώφελιμισμό περιείχετο ή υπόθεση ότι είναι δυνατό νά συμπέσει τό όφελος τών ατόμων μέ κανονιστικές ιδέες τής μόρφωσης και ήθικης τελείωσης ανωτέρων χαρακτήρων, αυτή δέ ή σύμπτωση είχε αναχθεϊ σέ συγκροτησιακό όρο τής επιστημολογίας τών κοινωνικων επιστημων.

Οί υποθέσεις αυτές κατά τή ρητή ή υπόρρητη διατύπωσή τους συνοδεύτηκαν από έναν αναστοχασμό πάνω στους τρόπους μέ τούς όποιους τό στοιχείο του σχετικισμού εντάσσεται στή θεωρητική κατασκευή. Παράλληλα, χαρακτηριστική για όλα τά φιλοσοφικά αυτά προγράμματα υπήρξε ή επιδίωξη ενός στοιχείου μεσότητας, δηλαδή του μετριασμού του έγωϊστικού πράττειν και τής επιδίωξης τής κοινωνικής συνοχής μέσω τής πολιτικής, πού θά επέτρεπε νά πραγματοποιηθεϊ τό άξιακό περιεχόμενό τους στόν κόσμο τών σύγχρονων αντιθέσεων.

Μέ τήν εμφάνιση τών αντιθέσεων τής βιομηχανικής καπιταλιστικής κοινωνίας του 19ου αιώνα και τήν κοινωνική και πολιτική ανάδυση μιās τάξης τής εργασίας, διαμορφώνονται και στή θεωρία εντάσεις πού θέτουν υπό άμφισβήτηση τό πολιτικό ιδεώδες μεσότητας του προγράμματος κοινωνικής φιλοσοφίας. Τμήματα αυτού του προγράμματος ανασυντάσσονται σέ άκραϊες και αντίπαλες τοποθετήσεις, πού όξύνονται στην αντιπαράθεση «ύλιστικων» πρός φορμαλιστικά επιχειρήματα. Στην μαρξική έκδοχή του ύλισμού ενσωματώνεται, όδηγημένο στίς άκραϊες συνέπειές του, τό αξιολογικό πρόγραμμα του διαφωτισμού και του ιδεαλισμού τό όποιο συνδέεται μέ τή λογική τής οικονομίας, ενω στόν φορμαλισμό θεωρητικων, όπως ό C. Menger και ό Max Weber, προβάλλεται μία περιοριστική έκδοχή του όρθολογισμού, αναφερόμενη στό μεμονωμένο άτομο, ή όποία αποσπᾶ τήν προβληματική του τεχνικού και φρονησιακού πράττειν από τά παραδοσιακά υπερβατολογικά και αξιολογικά της πλαίσια. Ή εντασιακή αυτή αντιπαράθεση τών δύο τοποθετήσεων αποτέλεσε αναπόσπαστο στοιχείο τής νεωτερικότητας και επηρέασε αποφασιστικά τόν έρμηνευτικό όρίζοντα στόν όποιο προβάλλονται οί φιλοσοφικές παραδόσεις πού τήν συγκροτούν.

Ή «άπώλεια μεσότητας» πού χαρακτηρίζει τό μαρξικό έργο μπορεί νά κατανοηθεϊ από πολιτική άποψη ως άπόρροια τής άρνησης τών σοσιαλιστων του 19ου αιώνα νά συμβιβασθούν μέ μία κοινωνία πού χαρακτηρίζεται από τήν ατομική ιδιοποίηση του κοινωνικού προϊόντος. Τό αντικείμενο τών κοινωνικων επιστημων (ή «άστική κοινωνία») θεωρεϊται αντικείμε-

νο υπό ἄρσιν, ἡ δέ κριτική θεωρεῖται ὅτι δέν μπορεῖ νά ὀλοκληρωθεῖ, ἐφόσον δέν ἔχει θέσει ὑπό ἀμφισβήτηση τούς θεμελιακοὺς μορφικούς προσδιορισμούς τῆς σύγχρονης ταξικῆς κοινωνίας, ὅπως εἶναι ἡ ἐξατομίκευση, ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία καί τό χρήμα. Ἡ κριτική ἀσκεῖται ἀπό τή σκοπιὰ ἑνός περιεχομενικοῦ-ὕλικου («ὕλισμός») στοιχείου, τό ὁποῖο προκύπτει σέ μία διαδικασία ἀφαίρεσης ἀπό τούς παραπάνω μορφικούς προσδιορισμούς μέσφ τῶν ὁποίων ἀναπαράγονται οἱ ἐκμεταλλευτικές σχέσεις. Τό περιεχομενικό αὐτό στοιχεῖο συνίσταται στή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση, στήν ἀφιέρωση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί τοῦ χρόνου (ξόδεμα μυαλοῦ, νεύρων, μυῶνων)⁷⁴ στήν παραγωγική δραστηριότητα μέ σκοπό τήν ἀναπαραγωγή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ δραστηριότητα αὐτή ἔχει ἐγγενή συνεργασιακό χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος δέν γίνεται συνειδητός στοὺς δρῶντες σέ κοινωνίες τῶν ὁποίων τά μορφικά χαρακτηριστικά συνίστανται σέ ἐμπορευματικές σχέσεις. Τό «νόημα» τῆς ὕλιστικῆς θεμελίωσης συνυφαίνεται μέ τό αἶτημα ἐγκαθίδρυσης μιᾶς ἀλληλέγγυας κοινωνικῆς μορφῆς πού νά ἀντιστοιχεῖ στή συνεργασιακή φύση τοῦ «περιεχομένου», τῆς συλλογικῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγικῆς διαδικασίας. Χαρακτηριστική γιά τόν τρόπο αὐτό θεμελίωσης εἶναι ἡ ἀντινομία ἡ ὁποία περιέχεται στίς μαρξικές ἀναλύσεις γιά τό «Φετιχισμό τοῦ ἐμπορεύματος» στό *Κεφάλαιο*. Ἐδῶ ὁ Marx ἐπισημαίνει ὅτι στήν καπιταλιστική κοινωνία «τά κοινωνικά χαρακτηριστικά τῆς ἐργασίας (συμβολή στόν κοινωνικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας) δέν γίνονται φανερά στοὺς ἐργαζόμενους ὡς τέτοια», ἀλλά «μόνο μέσφ τῶν σχέσεων πού ἡ ἀνταλλαγή φέρνει τά προϊόντα τῆς ἐργασίας μεταξύ τους». Γι' αὐτό, γράφει ὁ Marx, «οἱ κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀτομικῶν τους ἐργασιῶν φαίνονται στοὺς τελευταίους αὐτό πού εἶναι, δηλαδή ὄχι ὡς ἄμεσα κοινωνικές σχέσεις τῶν προσώπων στίς ἐργασίες τους, ἀλλά ἀντιθέτως ὡς ἐμπράγματα σχέσεις τῶν προσώπων καί ὡς κοινωνικές σχέσεις τῶν πραγμάτων»⁷⁵. Ἡ ἀντινομία πού περιέχεται στή διατύπωση («δέν γίνονται φανερά» / «φαίνονται ὅπως εἶναι») παραπέμπει στή χαρακτηριστική γιά τή μαρξική ὕλιστική θεωρία μορφή τῆς διαλεκτικῆς κρίσης, στήν ὁποία γίνεται φανερή ἡ πραξολογική θεμελίωση τῆς κατασκευῆς: οἱ ἄνθρωποι προσανατολίζονται πρὸς τίς σχέσεις μεταξύ ἐμπορευμάτων προκειμένου νά πράξουν, ὑποπίπτοντας ἔτσι σέ αὐτοεξαπάτηση, καθώς δέν διακρίνουν τίς ὑπάρχουσες ὕλικές κοινωνικές σχέσεις καί τήν κοινωνικότητα τῆς ἐργασιακῆς διαδικασίας, τῆς ὁποίας ἱστορική ἐκδήλωση ἀποτελοῦν οἱ ἐμπορευματικές σχέσεις. Ὅμως προσανατολιζόμενοι πρὸς τό ἀπατηλό, προσανατολίζονται πρὸς αὐτό πού τώρα «εἶναι» (ὡς μὴ ὄφειλε, καί μέ τή μορφή τοῦ «εἶναι ὑπό ἄρσιν»). Ἡ «λύση» τῆς ἀντινομίας αὐτῆς συνίσταται σέ ἓνα πραξολογικό πρόταγμα ὑπέρβασης τῆς κοινωνίας αὐτῆς πρὸς τήν κα-

74. K. Marx, *Das Kapital I*, σελ. 85, ἑλλ. ἐκδ. *Τό Κεφάλαιο*, σελ. 85.

75. Πρβλ. τό ἀντίστοιχο χωρίο στόν A. Smith, *An Inquiry*, σελ. 50. K. Marx, ὁ.π., σελ. 87, ἑλλ. ἐκδ. σελ. 86.

τεύθυνση μιᾶς κοινωνίας «ελεύθερου συνεταιρισμοῦ». Τό ἰδεῶδες αὐτό δέν εἰσάγεται ὡς δέον «ἀπό ἔξω», ἀλλά ἀναφέρεται ἀναστοχαστικά στήν συνεργασιακή «ὕλική» φύση τῆς ὑπάρχουσας πραγματικότητας, ἡ ὁποία ἀντιπαρατίθεται στήν ἴδια της τή φετιχιστική μορφή, ἀξιῶνοντας μία μορφή ἀντίστοιχη στήν ὕλική / ἀξιακή (ἔλλογη) διάστασή της.

Ὁ τύπος αὐτός τῆς διαλεκτικῆς κρίσης ὁδηγεῖ τόν Μάρξ στήν κατασκευή ἐννοιακῶν πλεγμάτων, στά ὁποῖα ἡ ἀντιπαράθεση τῆς φετιχιστικῆς καί τῆς ἀξιακῆς διάστασης τοῦ πραγματικοῦ ἀποτυπώνεται μέ τό πρόθεμα «ἀντί νά» (πρβλ. σελ. 88: «ἡ κοινωνική κίνηση τῶν ἀνθρώπων ἔχει γι' αὐτούς τή μορφή μιᾶς κίνησης πραγμάτων πού τούς ἐλέγχουν ἀντί νά τά ἐλέγχουν»)⁷⁶. Τό ἱστορικο-πραγματικό στή χωριστική καί ἀλλοτριωτική του διάσταση ἰσχύει ὡς ἔλλειψη καί ὡς προσωρινή ἀκύρωση τῆς ἴδιας του τῆς ἀξιακῆς ὕλικότητας πού συγκροτεῖ τήν τελεολογία του. Ἀλλά ἡ τελεολογία αὐτή εἶναι ριζοσπαστική: δέν θέλει ὅπως ὁ Διαφωτισμός νά ἐξαπατήσει τούς ἀλλοτριωτικούς μηχανισμούς διατηρώντας τους μέσα σέ ὅρια πού ἐξασφαλίζουν τό κοινό ὄφελος. Ἀλλά ἀντιλαμβάνεται τό κοινό ὄφελος στόν πλήρη παραμερισμό τῶν μηχανισμῶν αὐτῶν καί στήν ἐγκαθίδρυση πλήρως ἐλεύθερης καί ἀλληλέγγυας κοινότητας.

Ἀπό τήν ἐξέταση τῆς μορφῆς τῆς διαλεκτικῆς κρίσης προκύπτει ὅτι ὁ μαρξικός τρόπος θεμελίωσης τοῦ κοινωνικοεπιστημονικοῦ ἐπιχειρήματος ἀνατρέχει σέ μία μορφή ἐξήγησης διαφωτιστικοῦ τύπου ριζοσπαστικοποιώντας τήν καί ἀναδεικνύοντας ταυτόχρονα τίς ἀντινομίες καί τήν ἀπροσδιοριστία πού προκύπτουν ἀπό αὐτήν τήν ριζοσπαστικοποίηση. Τό μαρξικό ἐπιχείρημα ἀνατρέχει στήν παράδοση τῆς «ἐξήγησης ἀπό τόν Λόγο» πού θεμελίωσαν ὁ Rousseau στήν κριτική του κατά τοῦ Ἀριστοτέλη καί ὁ Kant στήν μεθοδική ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας τοῦ ἀστικοῦ συντάγματος⁷⁷. Ὁ τύπος αὐτός ἐξήγησης ἀνευρίσκεται ἤδη στά παρισινά μαρξικά *Οἰκονομικά-Φιλοσοφικά χειρόγραφα* τοῦ 1844⁷⁸, στό μεθοδολογικό πρόγραμμα τῆς «ἐξήγησης» τοῦ «δεδομένου τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας» ἀπό τήν ἐννοια τῆς ἀλλοτριώσεως. Αὐτονόητα χρησιμοποιεῖται ἕνας τέτοιος τύπος ἐξήγησης καί στό ὄριμο μαρξικό ἔργο στό θεμελιακό ἐρώτημα τῆς ὕλιστικῆς μεθοδολογίας, πού συνίσταται στήν ἐξήγηση τῆς μορφῆς τῆς ἀξίας (δηλαδή στό ἐρώτημα γιατί ἡ κοινωνική ἀξία, ἡ συλλογική κοινωνική ἐργασιακή διαδικασία λαμβάνει αὐτή τήν ἰδιαίτερη κοινωνική μορφή)⁷⁹. Ἡ ὕλιστική ἀνάλυση «ἐξηγεῖ» τόν μορφικό καθορισμό μέ ἀναφορά

76. Πρβλ. σχετικά μέ τήν προβληματική αὐτή Κ. Ψυχοπαίδης, «Ἡ ὕλιστική θεωρία τῆς «δίκαιης» ἰδιοποίησης» εἰς Ν. Ἀλιμπράντης κ.ἄ. (ἐπιμ.) *Μελέτες γιά μία κριτική θεώρηση τοῦ δικαίου*, Ἀθήνα / Κομοτηνή 1985, σελ. 127 κ.έ.

77. J.J. Rousseau, *Du contrat social*, livre I, chap. II, I. Kant «Streit der Fakultäten», 2. Abs. 5-7.

78. K. Marx, *Ökonomisch-Philosophische Manuskripte* εἰς *Marx-Engels-Werke*, Ergänzungsband I, Berlin 1968, σελ. 510.

79. Πρβλ. γιά τήν προβληματική τῆς μορφῆς τῆς ἀξίας στόν Marx κυρίως H.G. Back-

στήν ανάπτυξη του περιεχομένου, των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας και του καταμερισμού της εργασίας, πού σέ ένα επίπεδο ανάπτυξης τους διαμορφώνουν ένα αντίστοιχό τους πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων και μορφών, όπως είναι ή ιδιοκτησιακή σχέση, ή γενικευμένη ανταλλαγή και ή ανεπτυγμένη μορφή του χρήματος ως κεφαλαίου. 'Η αναδρομή αυτή στο περιεχόμενο μέ τον αποκλειστικό του καθορισμό ως οργάνωση και ως επίπεδο ανάπτυξης του εργασιακού συστήματος, προκειμένου νά εξηγηθεί ή κοινωνική μορφή, θά κατέληγε στήν κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας ως αποτέλεσμα του αυτοματοποιημένου μηχανισμού των παραγωγικών δυνάμεων, παραγνωρίζοντας έτσι τήν έσωτερική τελεολογική διάσταση της ύλιστικής «εξήγησης». 'Η διάσταση αυτή αναφέρει τίς κοινωνικές μορφές στήν αξιολογική / συνεργασιακή διάσταση του περιεχομένου (του κοινωνικού συστήματος εργασίας) και αντιπαραθέτει τίς ιστορικές κοινωνικές μορφές στή μορφή κοινωνικής και άλληλέγγυας συνεργασίας πού *αντιστοιχεί* στά περιεχόμενα αυτά (και της οποίας ή πραγματοποίηση είναι πρακτικό αίτημα)⁸⁰. 'Ετσι ή «εξήγηση» των μορφών της ατομικής ιδιοκτησίας ή της μισθωτής εργασίας αναφέρεται στό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων πού καθιστά αναγκαία τή διαμεσολάβηση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας από αυτές, διαδικασία πού είναι ταυτόσημη μέ τή συγκρότηση των μορφών αυτών μέσα από τον αποκλεισμό και τήν ακύρωση της δυνατότητας νά έρχονται σέ έπαφή μεταξύ τους οί δρώντες κατευθείαν, ως από κοινού συμμετέχοντες στή διαδικασία της κοινωνικής αναπαραγωγής (συγκροτούνται δηλαδή οί μορφές αυτές έτσι ώστε νά επικοινωνούν μέσω αυτών οί δρώντες «άντί νά» επικοινωνούν άλληλέγγυα και σέ άπ' ευθείας κοινωνικότητα).

Κατεξοχήν δείγμα της μεθόδου αυτής αποτελεί τό μαρξικό πρόβλημα του «μετασχηματισμού» των αξιών σέ τιμές. Σέ αντίθεση μέ τή διαδεδομένη επιστημονιστική αντίληψη⁸¹, οί μαρξικές αναλύσεις δέν άφορούν τήν έγκαθίδρυση μιās σχέσης μεταξύ φετιχιστικών «θετικών» μεγεθών, δηλαδή τήν «παραγωγή» από όρισμένα μεγέθη ώρων εργασίας (των «αξιών» του Α' τόμου του *Κεφαλαίου*) μεγεθών ύπολογισμένων σέ τιμές (πού αναπτύσσονται στό Γ' τόμο του *Κεφαλαίου*). 'Αλλά στοχεύουν στήν αναστοχαστι-

haus, «Zur Dialektik der Wertform» εις Α. Schmidt (Hrsg.) *Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie*, Frankfurt a.M. 1969 και Η. Reichelt, *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei K. Marx*, Frankfurt a.M. 1970.

80. 'Η αντιπαραθεση της έσωτερικής τελεολογίας προς τούς κοινωνικούς μηχανισμούς στή μαρξική μέθοδο, εντάσσει τό *Κεφάλαιο* του Marx στήν επιστημολογική παράδοση του Πλούτου των Έθνών, της Τρίτης καντιανής Κριτικής και της έγελιανής Λογικής.

81. Στήν επιστημονιστική (τεχνική) παράδοση κλασικές εργασίες είναι του Borstkiewicz. *Zur Berichtigung der grundlegenden theoretischen Konstruktion von Marx im 3. Band des Kapitals* (1907), του ίδιου, *Wertrechnung und Preisrechnung im Marxschen System* (1907) και Ν. Moszkowska, *Das Marxsche System*, (1929).

κή αναφορά τῶν θετικῶν μεγεθῶν τῶν τιμῶν πού συγκροτοῦνται στήν ἀγορά σέ καπιταλιστικές κοινωνίες, στήν προβληματική τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας στίς κοινωνίες αὐτές στή βάση χωριστικῶν (ταξικῶν) σχέσεων, δηλαδή ὑπό μορφή πού αἶρει καί ἀκυρώνει τήν ἔλλογη πραγματοποίηση τοῦ συνεργασιακοῦ χαρακτήρα τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων, ὅποτε καί στήν διαρκή ὑπονόμευση τῆς συνοχῆς τῶν «θετικῶν» οἰκονομικῶν μεγεθῶν, καί στήν ἀνάδειξη τῆς ριζικῆς ἀρνητικότητας τήν ὁποία ἡ θεωρία ἀντιπαραθέτει σέ κάθε θετικοποίηση⁸².

Ἄλλά ἀκριβῶς στή ριζική αὐτή ἀπάρνηση τοῦ χωριστικοῦ (θετικοῦ) ἀναδεικνύονται καί οἱ ἀντινομίες καί ἡ ἀπροσδιοριστία τῆς μεθόδου πού μποροῦν νά προκύψουν ἀπό αὐτή τή ριζοσπαστική ὀπτική. Ἡ ἀξίωση ὁλοκλήρωσης τοῦ κριτικοῦ ἐπιχειρήματος μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ ἀμφισβήτηση ὁποιασδήποτε μεσότητας μεταξύ τοῦ ἱστορικοῦ καί τοῦ ἀξιακοῦ (ἐφαρμογή τοῦ ἀξιακοῦ στόν ἱστορικό χρόνο), ἐρμηνεύοντάς την ὡς παραχώρηση σέ στρατηγικές πού παρεμποδίζουν τήν πραγματοποίηση τῆς ὑλιστικῆς ἀξιολογίας. Μέ ἀφετηρία τήν προβληματική τῆς «διατήρησης τῆς κοινωνικῆς οὐσίας» τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μπορεῖ βέβαια νά ἀνακατασκευασθεῖ καί στό *Κεφάλαιο* τοῦ Marx μία προβληματική νομιμοποιημένης κρατικῆς πολιτικῆς χωρίς ὑπέρβαση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ μαρξικές ἀναλύσεις τῆς «ἐργάσιμης μέρας» στό 8ο κεφάλαιο τοῦ Α' τόμου τοῦ *Κεφαλαίου*. Ἡ θεωρητική βάση τῆς ἀνάλυσης εἶναι ὡστόσο ἀδιευκρίνιστη, δεδομένου ὅτι ἡ συγκρότηση ὀρθῆς κανονιστικότητας λαμβάνει χώρα στά πλαίσια χωριστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων ὑπό ἄρσιν. Ἀντίστοιχα, τό αἶτημα τῆς πλήρους ἄρσης τῶν χωρισμῶν κινδυνεύει νά ἀποβεῖ ἀπροσδιόριστο, δεδομένου ὅτι ἀπό τή διατύπωσή του δέν μπορεῖ νά κατασκευασθεῖ ὡς «οἶονεῖ θετικότητα» στό τώρα, κατά τό παράδειγμα τῶν σχέσεων τοῦ φυσικοῦ συστήματος τοῦ A. Smith ἢ τῶν καντιανῶν ἔλλογων τελεσμάτων τῆς γενικῆς νομοθεσίας καί τοῦ φυσικοῦ δικαίου.

Ἡ πραγματική ἐξέλιξη τῶν ἀστικῶν κοινωνιῶν κατά τόν 19ο καί 20ό αἰώνα χαρακτηρίζεται ἀπό ὄξυνση τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καί διαρκεῖς ἀπειλές τῶν κοινωνικῶν ἰσορροπιῶν – στοιχεῖα πού ἐκδηλώνονται στήν πολιτική θεωρία μέ τή μορφή ἀνορθολογικῶν τοποθετήσεων τοῦ κοινωνικοεπιστημονικοῦ ἐπιχειρήματος καί ἀμφισβήτησης τῆς δεσμευτικότητας τῶν ἀξιακῶν πλαισίων συγκρότησής του. Στή βεμπεριανή *φορμαλιστική ἐπιχειρηματολογία* τοῦ *Οἰκονομία καί Κοινωνία* ἡ ἔννοια τοῦ ὀρθολογικοῦ περιορίζεται στόν ὀρθολογισμό τοῦ ἀτομικοῦ πράττειν, ἐνῶ ἡ προβληματική τοῦ A. Smith «κατά πόσον ὁ πλοῦτος τῆς κοινωνίας καί τό προϊόν τῆς ἐργασίας ἀποβαίνει πρὸς ὄφελος τῆς κοινωνίας» ἐντάσσεται

82. Πρβλ. H. Marcuse, *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory*, ἑλληνική ἐκδοση, *Λόγος καί Ἐπανάσταση*, Ἀθήνα 1985, σελ. 291 κ.έ., 299 κ.έ.

σέ μία λογική «ύλικής ὀρθολογικότητας» πού ταυτίζεται μέ τόν ἀνορθολογισμό (δεδομένου ὅτι ἡ «ἀξία» τοῦ ὀφέλους τῆς συνολικῆς κοινωνίας θεωρεῖται ἀπό τόν Weber ὅτι δέν μπορεῖ νά γίνει γνωστή κατά δεσμευτικό τρόπο, ὅτι συνδέεται μέ τόν ἀνορθολογισμό τῶν πολιτικῶν ἀγῶνων, κτλ.⁸³).

Ταυτόχρονα, τό ἀνορθολογικό στοιχεῖο διεισδύει καί στό ἀντιφορμαλιστικό στρατόπεδο τῶν θεωριῶν πού ἐκκινοῦν ἀπό περιεχομενικά κριτήρια τῆς κάλυψης κοινωνικῶν ἀναγκῶν γιά νά θεμελιώσουν τό κοινωνικο-θεωρητικό ἐπιχείρημα. Παράλληλα πρός τίς μαρξιστικές ὑλιστικές θεμελιώσεις ἀναπτύχθηκε ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα καί κατά τόν 20ό αἰώνα στήν ἱστορική παράδοση μία προβληματική ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ ἀπό θεωρητικούς ὅπως οἱ G. Schmoller, R. Stolzmann, Gottl-Ottlilienfeld καί W. Falk⁸⁴. Οἱ θεωρητικοί αὐτοί ἔθεσαν στό κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντός τους τήν ἐπιστημολογική φύση τῶν γενικῶν («ύλικῶν») ὄρων τῆς ἀναπαραγωγῆς πού προκύπτουν ὕστερα ἀπό ἀφαίρεση ἀπό τίς ἐκάστοτε κοινωνικές «μορφές». Ἐνόψει τῆς ἱστορικῆς ἀδυναμίας νά πραγματοποιηθοῦν κοινωνικές σχέσεις ἐλεύθερης διαχείρισης (ἐλλογῆς καί ἀλληλεγγύης) τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, δηλαδή ἐνόψει τῆς ἱστορικῆς ἀδυναμίας ἐλλογῆς «ἐφαρμογῆς» τοῦ ἀξιακοῦ-ὑλιστικοῦ πυρήνα τῆς θεωρίας, οἱ ὑλιστικές (μαρξιστικές καί ἱστορικές) θεωρίες στρέφονται πρός τήν ἀποδοχή τύπων «ἐφαρμογῆς» τῆς ὑλιστικῆς διάστασης τῆς θεμελίωσης πού προσανατολίζονται: (α) στήν μαρξιστική τους ἐκδοχή πρός πρακτικές διαχείρισης τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου μέσῳ γραφειοκρατιῶν πού διεκδικοῦν ἀποφασιστικό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, ἀναπαράγουν τόν χωρισμό μεταξύ διαχειριστῶν καί ὑποκειμένων στή διαχείριση καί ἐγκαθιδρύουν αὐταρχικά συστήματα πολιτικῆς ἐπικοινωνίας, (β) στήν ἱστορική τους ἐκδοχή πρός τή σύνδεση τῆς προβληματικῆς τῆς κάλυψης τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν (Bedarfsdeckung) καί τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς συνολικῆς κοινωνίας, χρησιμοποιοῦντας ἔννοιες, ὅπως «ζωτικός χῶρος» (Lebensraum), «ύλική ἐθνική κληρονομία», «ἐθνικός κόπος»⁸⁵, πού «θεμελιώνουν» τήν προβληματική τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας ἀπό τή σκοπιά τοῦ ἀντιδημοκρατικοῦ-ἐθνικιστικοῦ ἀνορθολογισμοῦ τοῦ μεσοπολέμου. (Συναντῶνται ἔτσι οἱ ἱστορικές-ὑλιστικές ἐπιστημολογικές τάσεις μέ τόν ντεσιζιονιστικό φορμαλισμό τοῦ ὕστερου Sombart καί τοῦ C. Schmitt).

Ἄλλά καί οἱ φορμαλιστικές θεμελιώσεις, οἱ ὁποῖες συγκροτήθηκαν βάσει τοῦ ἀτομικοῦ ὀρθολογισμοῦ προκειμένου νά ἀποφύγουν τόν περιεχομενικό ἀνορθολογισμό πού διέγνωσαν στίς ὑλιστικές θεωρίες, φάνηκε ὅτι ἀ-

83. Πρβλ. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, κεφ. 2, § 9, σελ. 60 κ.έ.

84. Πρβλ. G. Schmoller, *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, Teil I u.2, Leipzig 1900, 1904, R. Stolzmann, *Die soziale Kategorie in der Volkswirtschaftslehre*, Berlin 1896, F.v. Gottl-Ottlilienfeld, *Bedarf und Deckung*, Jena 1928, W. Falk, *Das Werturteil. Eine logische Grundfrage der Wirtschaftswissenschaften*, Berlin 1930.

85. Πρβλ. Gottl, ὁ.π., σελ. 75 κ.έ. (καί Falk, ὁ.π., σελ. 63).

δυνατοῦν νά συγκροτηθοῦν χωρίς διαρκή ἀναφορά σέ ἓνα ἀξιακό μέτρο, τό ὁποῖο ταυτόχρονα ἀπωθοῦν ἀπό τή λογική τῆς θεμελίωσης. Τοῦτο ἰσχύει τόσο γιά τή βεμπεριανή ἀναδρομή σέ περιεχομενικά καί ὀλιστικά πρότυπα ὡς προϋποθέσεις γιά τή συγκρότηση τοῦ φορμαλιστικοῦ ὑποδείγματος⁸⁶ τοῦ κοινωνικοῦ πράττειν, ὅσο καί γιά τήν ἔνταξη ἀπό τόν Menger τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς «ρεαλιστικῆς κατεύθυνσης» τῆς ἔρευνας καί τῶν «ὀργανιστικῶν» μορφωμάτων στήν ἐπιστημολογία του⁸⁷. Ἀλλά καί πίσω ἀπό τά μεταγενέστερα μοντέλα «ἄγνοιας τῶν συνθηκῶν» καί «ἀβεβαιότητας» προβάλλει ἓνα κριτικό ἀξιακό πλαίσιο ἀναφερόμενο ἀρνητικά στόν χωριστικό χαρακτήρα τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν τῆς ἀγορᾶς. Ἀστάθεια προκύπτει ἀπό τή μή πληροφόρηση. Ἐπειδή οἱ δρῶντες ἀγνοοῦν τίς ἀξίες καί τίς γνῶμες τῶν ἄλλων, ἀπό τοῦς ὁποίους εἶναι στρατηγικά ἀποχωρισμένοι ἀπό τήν ἴδια τή λογική τῆς ἀγορᾶς, «ἐξασφαλίζονται» καί διατηροῦν δυνατότητες «αὐτοκαθορισμοῦ» ὡς ἄτομα μέ τό νά ἐπιδιώκουν βελτίωση τῆς θέσης τους, αὔξηση τῆς ρευστότητας, κτλ., πράγμα πού ὀδηγεῖ σέ ἀστάθειες καί ἀνισορροπίες τό ὅλο⁸⁸. Ὡς ἀξίες προβάλλουν ἀρνητικά σέ σχέση μέ τίς πρακτικές αὐτές ἢ κοινωνική ἐπικοινωνία, ἢ ἄρση τῶν χωρισμῶν καί τῆς μή πληροφόρησης μεταξύ τῶν ἀτόμων καί ἢ ἀλληλέγγυα καί αὐτόνομη συλλογική δράση.

Ἡ ἀναπαραγωγή ἀντινομιῶν στίς ὀλιστικές καί φορμαλιστικές θεμελιώσεις τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἔλαβε τίς πλέον διαφοροποιημένες μορφές ἀπό τήν ντεσιζιονιστική σχετικοποίηση ἀξιῶν, μέχρι τή διαπίστωση ἀδυναμίας ἐφαρμογῆς ἀξιακῶν πλαισίων στήν ἱστορική πραγματικότητα. Ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀδυναμίας συγκρότησης ἑνός μοντέλου περιγραφῆς τοῦ πραγματικοῦ χωρίς ἀναφορά σέ ἀξιακό μέτρο δέν ἐμπόδισε τή διαρκή ὀλίσθηση τοῦ ἀξιακοῦ μέτρου, πού πρότεινε ἡ κοινωνική φιλοσοφία στίς διαφορετικές ἐκδοχές της, σέ δογματισμό, σχετικισμό καί ἀνορθολογισμό. Τό ἀντινομικό στοιχεῖο ἐντοπίσθηκε ἔτσι στά θεμέλια τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ συνέπεια τούτου γιά τίς κοινωνικές ἐπιστήμες εἶναι ὅτι ἐπειδή εἶναι συνυφασμένες μέ ἀξίες, ἀλλά καί μέ τίς ἀντινομίες πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀξιακή τους συγκρότηση, ὑποχρεοῦνται νά ἀναφέρονται διαρκῶς ὡς σέ ὅρους τους (α) σέ μιᾶ διάσταση κριτικῆς, ὥστε νά καταδεικνύεται, πού οἱ ἀξιακές τους βάσεις κατολισθαίνουν πρός δογματισμό καί ἀνορθολογισμό, (β) σέ ἓνα στοιχεῖο πράξης γιά νά ἀρθοῦν οἱ ἀντιθέσεις καί οἱ χωρισμοί πού ἀναπαράγουν τόν δογματισμό καί τόν ἀνορθολογισμό

86. M. Weber, «Soziologische Grundbegriffe», § 1, I, 9, *Wirtschaft und Gesellschaft*, σελ. 10 κ.έ.

87. C. Menger, *Untersuchungen zur Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*, Leipzig 1883.

88. Πρβλ. ἐνδεικτικά γιά τά σχετικά μεθοδολογικά προβλήματα τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς θεωρίας, D. Elson, «Market Socialism or Socialization of the Market?», *NLR* 172 (1988) σελ. 3-44, L.M. Lachman, *The Market as an Economic Process*, Oxford 1986, F. Hirsch, *Social Limits to Growth*, London 1977.

στά θεμέλια τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, καί (γ) σέ ἓνα στοιχεῖο ὀρθῆς ἐφαρμογῆς καί μεσότητος τῶν ἀξιακῶν τους πλαισίων πού θά μετριάξει χάριν τῆς ἐφαρμογῆς τό κοινωνικο-πολιτικό πράττειν χωρίς νά ὀδηγεῖται στόν συμβιβασμό μέ ὑπάρχουσες ἀδίκες καί καταπιεστικές σχέσεις.